

TUDÁS MENEDZSMENT

A Pécsi Tudományegyetem TTK
Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézetének periodikája

VI. évfolyam 1. szám

2005. április

Tartalom

A 80 éves VITÁNYI IVÁN köszöntése	3
Interjú Vitányi Ivánnal	5
TÓTH TIBOR: A termelés és újratermelés költsége és ára az agráriumban	11
OROSZI SÁNDOR: AZ INFLÁCIÓELMÉLET FEJLŐDÉSE PHILLIPSTŐL NAPJAINKIG	17
ZÁDORI IVÁN: Sei Global Scenario Group által felvázolt jövőforatókönyvek	31
TURZÓ BARBARA ÉVA – FARKASNÉ KURUCZ ZSUZSANNA – LÓRÁND BALÁZS: Hallgatói és vállalati elvárások a változó munkaerőpiacon	42
VÁMOSI TAMÁS: Intézményi átalakulás a szakképzési rendszerben, a Térségi Integrált Szak- képző Központok létrejötte	53
SZEIFER CSABA – TEMESI CSABA: Kulturális falukutató program	61
KOLTAI DÉNES — KOLTAI ZSUZSA: Felnőttoktatás és múzeumi képzés	75
HUSZÁR ZSUZSA: A múzeum, hogyan önmagára emlékszik	84
ORNA MAGER: Férfi-női szerepek a közigazgatásban	98
MAZZAG ÉVA: Esély az egyenlőségre	107
ADORJÁN TÍMEA: A magyar filmművészet 1990 és 2004 között	118
KRISZTIÁN BÉLA: A tudásmenedzsment gyakorlata	134
SÁRI MIHÁLY: Turbóváltozások egyetemei	138
KRISZTIÁN BÉLA: A múzeumok, mint a tanulás helyszínei Museums as learning places	140
ABSTRACT	142

Számunkat Dóra Attila hallgató franciaországi fotóival illusztráltuk.

Megjelent az OTKA T030398 számú kutatás részeként.

Szerkesztő bizottság: elnök: Halmos Csaba, PTE TTK FEEFI tanszékvezető egyetemi docens; felelős szerkesztő: Bodó László tudományos munkatárs (bodo@human.pte.hu). Tagok: Agárdi Péter egyetemi tanár, Gajdos Jenő, a Humánpolitikai Szemle főszerkesztője; Kleisz Teréz egyetemi adjunktus, Vissi Ferenc személy- és munkaügyi igazgató. János Réka és Szamosközi István Babes-Bolyai Egyetem.

Kiadja a PTE TTK FEEFI

Felelős kiadó: Koltai Dénes intézetigazgató, tanszékvezető egyetemi docens.

Szerkesztőség: 7633 Pécs, Szántó Kovács János u. 1/b.

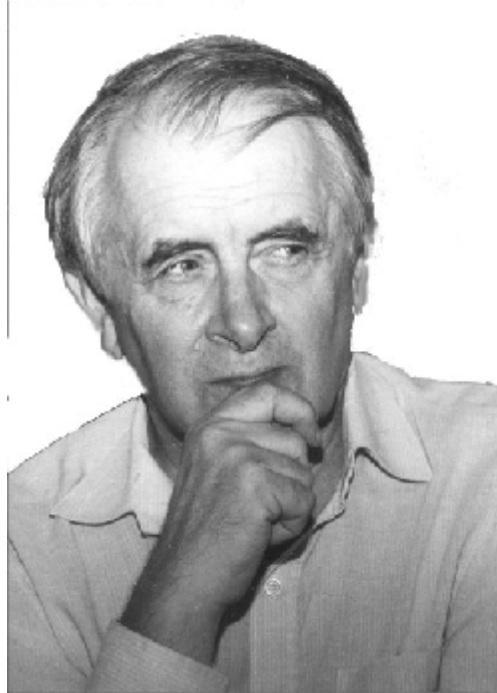
ISSN 1586-0698

Nyomda: G&G Kft. Felelős vezető: dr. Gárván János ügyvezető igazgató

A 80 éves Vitányi Iván köszöntése

A Google keresője „Vitányi Iván”-ra összesen 736 magyar nyelvű találatot jelzett március elején. A legtömörebben:

Vitányi Iván (1925) szociológus, esztéta. A pszichológiai tudományok kandidátusa (1971), a szociológiai tudományok doktora (1980). 1972–1980: a Népművelési intézet igazgatója, 1980–86: a Művelődéskutató Intézet igazgatója, 1986–92: az Országos Közművelődési Központ főigazgatója, 1992–95: az MTA Szociológiai Intézete tudományos igazgatóhelyettese, az igazgatótanács elnöke. 1998-tól az MTA Politikatudományi Intézetének tudományos tanácsadója. 1975-től 1995-ig a Kultúra és Közösség felelős szerkesztője. Néhány főbb műve: A zene lélektana (1969). Második prométheuszi forradalom (1971). Társadalom, kultúra, szociológia (1981). Vita-irat a mai magyar művelődésről (1983). Egyharmadország (1985), Az "Európa-paradigma", európai kultúra, világkultúra (1985), Öt meg öt az tizenhárom (1993), A magyar társadalom kulturális állapota (1996), Mérleg (2000), Zene és kreativitás (Sági Máriával 2003).

Kicsit részletesebben:

Vitányi Iván 1925. július 3-án született Debrecenben. Édesapja, Vitányi Iván (1889–1957) közjegyző, édesanyja, Szentpály Panna (1893–1954). Apja sárospataki gyökerű értelmiségi családból, anyja régi dzsentrícsaládból származott. Szülei protestáns vallásúak, apja egy ideig presbiter és főgondnok volt Abaújszántón. Az általános iskolát Bácsalmáson végezte el. Tizenöt éves koráig tizenöt különböző városban és faluban laktak, mivel apja hosszú ideig állás nélkül volt. A gimnázium első három osztályát Kiskunhalason végezte. Itt lett tagja a református Keresztyén Ifjúsági Egyesületnek. 1943-ban a Sárospataki Református Kollégiumban érettségizett. Egyszerre két felsőoktatási intézménybe iratkozott be: a Királyi Magyar Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán a történelem szakra és a Színiakadémiára. Gimnazistaként Bartók zenéjének hatására népzene-tanult, maga is gyűjtött, azután megismerte a népi írókat, majd – már a fővárosban – a baloldali eszmék vonzáskörébe került. Bekerült a bartóki elveket a színjátszásban megvalósítani akaró Muharay-együttesbe. 1944-ben bekapcsolódott a Magyar Diákok Szabadságfrontja ellenállási szervezet tevékenységébe, tagja lett a Görgey-zászlóaljnak, a Kis János altábornagy köré szerveződött ellenállók mellett teljesített futárszolgálatot. 1944-ben a Gestapo fogságába került. Sopronkőhidára vitték, 1945 januárban

kiszabadult. 1945–1947 között a Magyar Népi Ének-, Tánc- és Játékegyüttes titkára lett. 1946 őszén az akkor megalakult Magyar Színjátszók Egyesületének a titkárává választották. Mozgalmukat „bekebelezte” a Nékosz, így lett az újonnan alakult Tánc- és Kórusművészeti Kollégium titkára. 1947–1950 között a Táncszövetség vezetőségi tagja volt. A Nékosz megszűnése után beiratkozott az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának történelem-filozófia szakára, ahol Lukács György tanítványa lett. A Lukácsot ért támadás után, tanulmányait félbeszakítva, 1950-ben a Népművelési Minisztériumban kapott állást, ahol 1957-ig a zenei főosztály munkatársa volt. 1956-ban tagja volt a minisztérium forradalmi bizottságának, valamint a Magyar Értelmiség Forradalmi Bizottságának. 1957-ben mint „ellenforradalmárt” eltávolították, jó másfél évig nem volt állása. Ezért 1957-ben megtanulta az esztergályos szakmát. 1958-ban a *Muzsika* című lap munkatársa lett, majd 1964-től 1972-ig a *Valóság* című folyóirat szerkesztőségének a tagja, rovatvezetőként dolgozott. 1972-ben kinevezték a Népművelési Intézet igazgatójává.

Ezzel egy időben kezdett el tanítani az ELTE szociológiai tanszékén. 1971-ben a pszichológiai tudományok kandidátusa, majd 1980-ban a szociológiai tudományok doktora tudományos fokozatot szerzett. 1980–1986 között az Országos Közművelődési Központ Művelődéskutató Intézetének az igazgatója. 1986-ban az Országos Közművelődési Központ főigazgatójává nevezték ki. 1992-ben – az OKK átszervezésével – a Művelődéskutató Intézet az MTA Szociológiai Intézetének a része lett, ahol tudományos igazgatóhelyetessé nevezték ki. 1995 augusztusa óta az intézet igazgatótanácsának az elnöke. 1998 óta a Politikatudományi Intézet tudományos tanácsadója.

Kutatási területei az esztétika, a kultúra szociológiája és pszichológiája, az életmód és a társadalmi szerkezet alakulása. E témakörökben számos tanulmánya, cikke jelent meg, több könyve látott napvilágot; a legutóbbi időkben megjelent művei az *Öt meg öt* az tizenhárom című önéletrajzi visszaemlékezés (1993), a Rendszerváltástól kormányváltásig című tanulmánygyűjtemény (1995) és *A társadalom logikája* című esszé (1995). 1975–1985 között tagja volt az MTA Szociológiai Bizottságának. 1975-től a Kultúra és Közösség felelős szerkesztője. 1989-ben a Kárpátaljai Kör elnökévé választották. 1981–1990-ben a Minisztertanács Tájékoztatáspolitikai Kollégiumának a tagja. 1945–1948 között a Magyar Kommunista Párt, 1948–1956 között a Magyar Dolgozók Pártja tagja. 1953-tól a Nagy Imre vezette reformcsoport-hoz, majd a Petőfi Körhöz tartozott. 1972-ben belépett a Magyar Szocialista Munkáspártba. Egyik alapítója és ügyvezető titkára az 1988-ban szerveződött Új Márciusi Frontnak. 1989 októberében belépett a megalakuló Magyar Szocialista Pártba, az országos elnökség tagjává választották. 1990 májusától 1995-ig a párt országos választmányának az elnöke volt.

Ő alakította meg az MSZP-ben a Társulás a szociáldemokrata értékekért platformot. 1991-től a Magyar Ellenállási Szövetség elnökségi tagja. Az 1990. évi országgyűlési választásokon pártja országos listáján jutott be a parlamentbe. 1990. május 3-tól az Országgyűlés kulturális, oktatási, tudományos, sport, televízió és sajtó állandó bizottságának a tagja, a kulturális albizottság vezetője, az oktatási és tudományos albizottság tagja. 1992. október 13-tól az átszervezett kulturális, tudományos, felsőoktatási, televízió, rádió és sajtó állandó bizottságban dolgozott, továbbra is elnöke volt a kulturális, tagja a felsőoktatási és tudományos albizottságnak.–1990 októberétől az MSZP parlamenti frakciójában a kulturális munkacsoport vezetője és szóvivője. Az 1994. évi országgyűlési választásokon Budapest 7. sz. választókerü-

letében indult, s szerepelt pártja budapesti (2.) és országos (5.) listáján is. Mandátumát a választások második fordulójában, Schamschula Györgyöt (MDF) és Tardos Mártont (SZDSZ) megelőzve, 35,56 százalékkal szerezte. Az Országgyűlés kulturális és sajtó állandó bizottságának az elnöke, az MSZP-frakcióban a kulturális munkacsoport tagja.

Országgyűlési képviselőként 22 javaslattal élt, közte 1996-ban többet magával „Képviselői önálló indítvány” tesz „Nagy Imre mártírhaltalt halt magyar miniszterelnök emlékének törvénybe iktatásáról” címmel.

Nem mellesleg a FEEFI Művelődéstudományi Tanszékének kutató professzora.

Interjú a 80 éves Vitányi Ivánnal

Közelgő nyolcvanadik születésnapja alkalmából interjút kért a Tudásmenedzsment szerkesztősége Vitányi Ivántól.

– *Mi változott „A magyar társadalom kulturális állapotá”-ban az 1996-os országos vizsgálat óta?*

– A helyzet gyakorlatilag változatlan. Ezt azért mondhatjuk, mert azóta elkészült egy másik felmérés is, a hivatalos zárójelentése rövidesen megjelenik az Akadémia Kiadónál, csak az Utószót kell még végleges formába önteni. A változás csak annyi, hogy 1996-ban még kevés volt a multiplex, nem volt ennyire elterjedt a számítógép és az internetezés, ezek pedig ma az ifjúság egy részének életévé váltak.

Azt tapasztaltuk, hogy a helyzet nem sokat változott, tehát ugyanaz, mint volt 1996-ban. Az új Nemzeti Színház, a most átadott hangversenyterem és múzeummal együtt sem változott lényegesen az intézmények száma, és ugyanannyi a látogatóké is.

Nem tapasztaltunk lényegi változást a lakosság rétegezettségében sem. A lakoságnak csak kis része, 15-20%-a részesedik a kultúra magasabb formáiból, ötven százaléka gyakorlatilag ki van rekesztődve a kultúrából – egyáltalán nem olvas például. A közbenső 30 százaléknál viszont fokozottabb aktivitás tapasztalható a nem feltétlenül silány – nevezzük kommersz – kulturális termékek iránt. A kultúra alapvető frontvonalai már 1995-ben megmerevedtek, azóta legfeljebb kontrasztosabbá váltak. Most többen végeznek középiskolát, de a középiskolák színvonala nem ugyanaz.

A változásoknak egyaránt van pozitív és negatív következménye: az Internetet is lehet használni a magasabb kultúra megközelítésére és lehet a társadalom számára haszontalan, esetenként káros megnyilvánulása is. Szintén változás, de a lényegét nem érinti, hogy azóta a kereskedelmi tv-k összes nézőszáma jóval meghaladja a közszolgálatiét: annak a bizonyos ötven százalék java részének ez az egyedüli kapcsolódási pontja a társadalomhoz. Egyébként világszerte is, hogy az emberek megnőtt szabadidejét az arányaiban megnőtt idejű televíziózás tölti ki, érdekes módon csak a skandináv országok jelentenek kivételt, s annak sem tudjuk az okát. Falusi Bélának a KSH megbízásából készült kutatása azt mutatja, hogy a tv-nézést illetően a magyarok élen járnak. S ha azt vesszük, hogy a tv-műsorok csaknem teljes tartalma nem tartozik a magas kultúra körébe, s inkább csak azzal lehet jellemezni, hogy egy nap hány gyilkosságot mutatnak be – híradóban és filmben egyaránt – akkor leszűrhetjük, hogy ez nemcsak a gyerekek fejlődésére van hatással.

– Azt szokták ezzel szembe állítani, hogy az egy népmesére jutó gyilkosságok, erőszakmennyiségek sem jelentéktelenek...

– Igen ám, de azok egyrészt verbális-fogalmi jellegűek a mozgókép konkrétumával szemben, a másik pedig, hogy nép „nem ült” a népmese előtt, nem hallgatott meg ötöt egyfolytában, hanem örült a gyerek, ha egy héten egy mesével találkozott. Ma viszont a televíziók végtelenül nagy arányban ontják a képeket, ez nem csupán a kultúrában, de a társadalom pszichéjében is megmutatkozik.

George Gerbner, azaz Gerbner Gyuri, ki osztálytársam volt Kiskunhalason, kultivációs elméletében¹ pontosan leírja, hogyha a néző mindig bűnözőket, gyilkosságokat lát, akkor ennek nem az a hatása, hogy maga is gyilkossá válik, hanem az, hogy olyan irreális világban találja magát, amitől félni kell, következésképpen olyan omnipotens hatalmat kíván maga és a társadalom fölé, ami meg tudja védeni. Gerbner ezt még Reagan ellen írta, mert ő arra játszott, hogy megfeleljen az erős vezető, a „megvédő állam” illetően ideáljának. Az öreg – és különösen a fiatal – Bush aztán ezt folytatta és „tökéletesítette”.

Hogy volt és hogy van ez nálunk? A magyar televíziózás szép időszaka volt a 60-as, 70-es évek, amikor Szinetár Miklós és Sándor György vezetésével a magyar televízió világviszonylatban is a legjobb volt a magas, az értékes kultúra közvetítésében. És mentes volt a félelmet szuggeráló harci-gyilkos filmtől. Még korábban, a társadalom és a dolgok egy másik rendszerében a 3 millió koldusnak felülről, az állami és a gazdasági hatalom részéről nem jutott semmilyen kultúra, és természetesen televízió sem volt. A 70-es években azt lehetett remélni, hogy a tv által mind szélesebb rétegek jutnak igazi kultúrához is, mára ez a remény nagyon megcsökkent, vagy a messzi jövőbe helyeződött. Nagyon kell tudni válogatni annak, aki a tömegkommunikációban értékes kultúrát keres.

A nagy különbség az euro-atlanti országok és Magyarország között nem az, hogy ott többen részesülnek a magaskultúrából – az arány ott is hasonló –, hanem az, hogy ott a szerves társadalomfejlődés 200 éve alatt kifejlődtek az erős középrétegek, akik mégiscsak rendelkeznek egy legalább középszintű, rekreatív kultúrával. Nálunk nem ilyen széles a középréteg. Ugyanakkor a globalizációnak olyan hatása is van – tőlünk nyugatra –, hogy ugyan a jóléti államokban jelentősen nőtt az életszínvonal az utolsó 30 évben, de ez együtt járt az individualizálódással. Az ötvenes-hatvanas évekig erős közösségi élet volt, templomok, könyvtárak, klubok köré szerveződve. Ma már kevesebben járnak templomba, civil közösségekbe vagy éppen pártok rendezvényeire. Robert Putnan „Egyedül kuglizni” című könyvében írja le ezt a jelenséget.² A kuglizás, ugye, igazán közösségi sport, vagy szórakozás volt.. Ma is sokan járnak kuglizni, de sokan egyedül – és ez maga a borzalom. És folytassuk a magányosodás jeleit. Ma kevesebb családi rendezvényt tartanak. Ma már az apának, az anyának külön televíziója van, és külön a gyerekeknek, mindenki más műsort néz, nincs is mit megbeszélniük közösen. Ulrich Beck A kockázat-társadalom³ című könyvében írja: „az ember jobban él, de egyedül van”.

S ennek jelei már nálunk is megmutatkoznak. Nálunk is van a lakoságnak egy jó tíz százaléka, akiket kutatásunkban „kocsmázóknak” hívunk. Sajnos ez azt is

¹ Gerbner, George: A média rejtett üzenete: Válogatott tanulmányok. Osiris Kiadó, Budapest, 2002: Röviden lásd pl.: <http://www.ektf.hu/tanszek/kommunikacio/kommelm-jav-7.doc>

² Robert Putnam: Bowling alone. Touchstone, New York, 2001

³ Ulrich Beck: A kockázat-társadalom : Út egy másik modernitásba, Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság-Századvég, 2003

jelzi, hogy az alkoholizálók tekintetében a világ „élvonalához” tartozunk, azzal a némi pozitívummal, hogy a kocsmáért valamiféle közösségi hely is: lehet beszélgetni, politizálni, de már korántsem olyan jelentőséggel, mint amikor a kocsmák különterme helyet adott a munkások szervezkedésének, vagy amikor a kocsmáudvaron ott volt a kuglipálya is. Nálunk is egyre többen ülnek otthon, s nézik a tv-t, esetleg olvasnak valamit. Akinek csak ez jut, az továbbra is pária.

Nálunk is ki van mondva, hogy a társadalom tudásalapú, hogy a kulturális tőke nem kevésbé fontos mint a gazdasági. Ám ha tömegek csak a kulturális tőke morzsáihoz jutnak hozzá, akkor – Ágh Attila szóhasználatával – deficit kultúra jellemzi őket.

– *Hogyan hat a politikai elit kultúrája a tömegekre? Az a politikai kultúra, amelyet az éles szembenállás, a másik mindenáron való lejáratása jellemez, s bizonyos fokú kiváltságosságra törekvés...*

– Úgy gondolom, ez irrelválans. Egy harmonikus demokráciában a politikai elit példájával is hathat a többiek kultúrafogyasztási szokásaira. A miénk viszont deficit demokrácia. A 20. században több olyan időszakot is megértünk, amikor gyökeres fordulat állt be a társadalom életében – ez történt 1945-ben és 90-ben is. A politika ilyenkor – természetes szerepén túl is – eluralkodik, mert a változásokat ő vezényelte le. Emberek millióit mozdították ki korábbi helyzetükből, ezzel együtt kulturális közegükből. Amit természetesen nagyon nehezen élnek meg. Kiveszhetnek az életükből azok az értékek is, amiket már elsajátítottak, megnyertek maguknak. A változást szinte teljes mértékben a politikának tulajdonítják, s ezzel is magyarázni lehet a politikától való tartózkodást, a politikusok negatív megítélését.

Bill Lomax könyvében⁴ erről is szól: 90 után az is felbomlott a korábban már kibontakozni látszó civil társadalom. A rendszerváltás idején és utána csak a politikai szerveződések lettek hangsúlyosak. Azok a cigányok, akik a 70-80-as években már kezdtek beilleszkedni munkájukkal a társadalomba, most tömegesen veszítették el munkahelyüket; s másoknak is, nagyon sok embernek kétségessé, bizonytalanná vált a sorsa. Ebben az állapotban nem csoda, ha este nem azzal kezd az ember, hogy óh, asszony – vagy óh, férjem – ma Sosztakovicsot hallgassunk vagy Beethovent avagy Kurtág Györgyöt – egy bizonytalan idegállapotban mindegyiket nehezebb elviselni. Egyszer arról kérdeztem Jancsó Miklóst, esténként milyen művészfilmet néz. Egy fenét, mondta, westernt meg kalandfilmet még ő is. Nem a politikus tehet erről, hanem a politika vezérelte és következményezte állapot. Azóta már nem annyira a politika vezényli a társadalom életét, de még mindig úgy tűnik. A helyzet ebből a szempontból javulhat, ha a politika ténylegesen oda szorul, ahova való, deák-i szóhasználatával a lehetőségek („kontingenciák”) keresésének területére, s ekkor a kultúra szerepe ismét felértékelődhet.

A kultúrára – ami ma látszólag felesleges – pedig azért is szükség van, hogy nagyobb esélyünk legyen a jobb döntésre. Bármely kérdésnél ugyanis az analógiák tömegéből kell (kellene) választanunk, ehhez azonban egy csomó olyan tudásra van szükségünk, amit a kultúra adhat csak meg. Sok kulturális ismeret kell a jó döntéshez, következésképpen csak rosszul dönthet az, akinek nincs belőle elég.

⁴ Lomax, Bill: A tranzitológia válsága. A kelet-európai változások és a tranzitológia elmélet. Budapest, Napvilág, 1998. Idevágó tanulmányának eredeti címe: A civil társadalom hirtelen halála Magyarországon.

Az ilyenfajta kulturális ismeretek szükségességét jól példázza Neumann János esete, kint Amerikában, a háború után. Akkor állították össze az első elektromos számítógépet, ami azonban állandóan meghibásodott. Neumann Jánoshoz fordultak, ő megvizsgálta és azt mondta, azért van így, mert hiányoznak belőle a felesleges elemek. Ha az elvont racionalitás jegyében csak egyetlen vonal, szál, csatorna vezet a 2×2-ből a 4-hez, akkor, ha abban a vonalban hiba keletkezik, leáll az egész. Ha viszont több, azaz látszólag felesleges csatorna működik, akkor megtalálható a hiba. Ő mint magyar ember pontosan tudta, mi az, hogy egy rendszerben feleslegesség nyilvánítanak valakit. Pontosán tudta a felesleges ember fontosságát.

– *Az Ön szerteágazó munkásságának napjainkban másik fontos területe a szociáldemokrácia fogalmának mai tartalommal való megtöltése. A hatvanas években tanultuk, hogy a szociáldemokraták a munkásosztály árulói, lepaktáltak a tőkével stb. A rendszerváltással pedig „eltemettük” Marxot is. Közben azt láttuk, hogy Nyugat-Európa egy sor országában, Svédországban, Franciaországban, az akkor még Nyugat-Németországban éppen szociáldemokrata kormányok időszakában alakult ki a jóléti állam. S amikor élesen szemben áll egymással a két nagyhatalom, a Szovjetunió és az USA, a Varsói Szerződés és a NATO, akkor egy szociáldemokrata politikus, Willy Brandt figyelmeztetett először a kelet-nyugati ellentétnél drámaibb észak-délire: a fejlett országok és a harmadik világ közötti mélyülő szakadékra. De mi ma a szociáldemokrácia?*

– A múlt század egyik nagy tanulsága, hogy erőszakkal nem lehet az embereket boldoggá tenni; a magát kommunistának nevezett rendszerek csődöt jelentettek.

De kezdjük azzal, hogy az értékek két nagy csoportja él a társadalmakban. Az egyik a jólétet és biztonságot hozó REND köre szerveződik, s igényli azt az erőt, ami a rendet garantálja. „Isten, haza, család”, vagy „Bort, búzát, békességet” tartalmú szlogenek jellemzik ezt, s többnyire megalkuvást is jelent a társadalom hierarchikus berendezkedésével: fogadjuk el azt, hogy nem vagyunk egyenlők. A magyar történelem beleverte ezt az emberekbe: a kastélyokat nem kellett őriznie kopasz, kigyúrt embereknek, mert a parasztnak eszébe sem jutott, hogy oda bemenjen, ha találkozott az urasággal, akkor levetette a kalapját.

Ezzel szemben áll a „Szabadság, egyenlőség, testvériség” jelszavával jellemezhető másik eszmerendszer. Az első hívei azt mondják: a rend szabja meg a szabadságot, a második pedig azt, amit József Attila is mond: „Jöjj el szabadság, te szülj nekem rendet!” Valójában a társadalomban nem pártok állnak szemben egymással, hanem e két gondolkodás, ami pártok alakjában is testet ölt.

Arról például, hogy hogyan történjen meg a fiatalok szexuális felvilágosítása – egy kitűnő szociológus szerint – Amerikában kétféle álláspont létezik. Az első azt mondja: nekem ne beszéljen az a tanár az én lányomnak, majd én felvilágosítom őt a kellő időben, a magam módján. A másik pedig azt, hogy azért fizetem a tanárt az adómból, mert én nem tudnám olyan jól elmondani a szexualitás természettudományos oldalát, az etikai magyarázat viszont az én feladatom. Nálunk is hasonló a helyzet olyan szélsőséggel terhelt, miszerint nehogy öreg szakálás bácsik „világossítsák fel” a fiamat...

Mi magyarok túlélésre orientált társadalom voltunk, amely hosszú ideig tűrt, elfogadva, hogy nem vagyunk egyenlők, és aztán hirtelen odacsapott egy-egy forradalommal az elszenvedett sérelmekért. S ezektől a forradalmaktól csodát vártunk. 90-ben is ilyen csodaváró hangulat volt, legalábbis sokakkal sikerült elhithetni a

„szocialista munkáért kapitalista bért” csodáját, azt, hogy egyik évről a másikra nálunk is létrejön a jóléti társadalom. Ugyanez a csodavárás jellemezte a 45 utáni pár évet is, s ennek jegyében a szociáldemokrata párt felolvadt, beleolvadt a MDP-be. A különbséget jól szemlélteti, hogy az osztrákok alig éltek jobban még a hatvanas évek elején is, mint mi, ma pedig hatalmas a különbség, nem kis mértékben Bruno Kreisky szocdem időszakának köszönhetően. 1945 azonban jelentős változást hozott a magyar közgondolkodásban, mert bár nem sikerült megvalósítani a szocializmust, de emberek milliói tanulták meg: hogy azért mert te gazdagabb vagy, jobban élsz, magasabb az iskola végzettséged, attól még nem vagy külön ember nálam. Egy alapvető kód kulturális értékévé vált sokak számára, mégpedig az, hogy az ember nem embernek farkasa, de társa.

Kétségtől van árnyoldala, a jó értelemben vett tekintélytisztelt hiánya sokaknál. A teljesítmény tiszteltetéséhez jobban átélte, hosszabb ideig tartó nyugalmas idők szükségesek, annak a bizonyos gyepnek az évszázadokig tartó nyírása. A filmrendező Szabó Istvánnal számoltuk egyszer, hányszor váltottunk és hányszor kíséreltünk meg rendszert váltani a mi életünkben: 44 márciusa, 44 októbere. 1945, 1948, majd 56 október 23-a és 56 november 4-e. S így jutottunk el 1990-ig sokmilliónyian. Ez különböztet meg bennünket az angoloktól, mert ők nulla ilyen változást éltek meg. Náluk két és fél párt van kétszáz éve, angolként tudnám, hogy melyik pártra szavazott a szépapám, a nagyapám és apám, mert él a tradíció, az állandóság biztonsága. Ezért ők egészen másként viszonyulnak politikushoz és politikához, mint mi.

Hogy Nyugat-Európában megvalósulhatott a jóléti állam, az a szociáldemokrata gondolkodásnak és az ezt megjelenítő kormányoknak is köszönhető. Az is igaz, hogy most úgy tűnik, a szociáldemokrácia ott is gondokkal küzd, miképpen a jóléti állam is. Ha igaz is ez, csak azért kerülhetett válságba a jóléti állam, mert megvalósult. Sokan, e jóléti állam élvezői ma már azt mondják, miért fizessenek annyi adót ennek fenntartására. Mert bár hatékonyabb lett a munka, de az átlagéletkor megnövekedésével több lett az eltartott is. A több öregembernek pedig több kórház is kell. Régebben, amikor szófogadóan meghaltak az emberek, mielőtt nyugdíjba mehettek volna, ez nem volt akkora gond.

A világ is sokat változott száz év alatt: az egyik oldalon nagy gazdagság, a másikon nagy hiány, de ez nem két egyenlő oldal: a Föld lakosságának 20 százaléka élvezi a megtermelt javak 80 százalékát. A globalizált világban új kérdéseknek és új válaszoknak kell születnie a világról magáról, s ebben van nagy szerepe a szociáldemokráciának azzal a gondolkodásával, hogy nem az elosztás, hanem az esély egyenlőségével mozdulhat ki a világ a mai kényes egyensúlyú állapotából. A szociáldemokrácia feladata ma az, hogy megértesse a tőkével, hogy vagy egyfajta PPP-szerződést kössön az állammal (Public Privat Partnership – Köz- és Magánszféra Partnerség), vagy fizessen több adót a valódi esélyegyenlőség megteremtésére, s nemcsak a saját országában, hanem a harmadik világ embereinek is.

De hát ezzel szemben áll egy hatalmas erő, amely azon alapszik, hogy egy jól el látott felső réteg kordában tudja tartani a többiekét, akik kapnak majd enni-inni, s akiknek ott a tv. De hát még ez is csak a világ kisebb részében valós lehetőség: messze Afrikában, Indiában, Dél-Amerikában százmilliók éheznek még, s nem biztos, hogy megvárják, míg legalább egyszer egy nap ehetnek valamit. S ez a kettőség jellemzi Magyarországot is: az előző kormányzat a felső középosztályt kívánta hatalomhoz juttatni a többség kordában tartásához, a jelenlegi az esélyegyenlőség megte-

remtését tűzte ki célul. Kétségkívül látványosabb keveseknek adni sokat, mint sokak számára esélyt teremteni a javakból való nagyobb részesedésre

A szociáldemokráciának ma a „Függetlenségi Nyilatkozat” (Independence Declaration) után meg kell hirdetni az „Összetartozás (Interdependence) Nyilatkozatát” a világról való közös gondolkodást, az egymásnak való elkötelezettség szellemét. Mert bár Marx következtetéseiben tévedett, helyzetelemzése ma is él, ezért is kezelik Nyugaton klasszikusként. Leírta a mára hatalmassá vált tőkekonzentrációt, s magát a globalizációt. Amit a kapitalizmusról, a tőke természetétől leírt, az ma is helytálló. Sokan – megint csak csodaváró módon – új Marx megszületésére várnak. Erre azt mondom: a 19. század elején az egész világon százan sem voltak társadalomtudósok – ma csak az USA-ban harmincezren vannak.

Nem vagyok jós, nem tudom, hogy a 21 században is szociáldemokráciának hívják e majd azt a mozgalmat, ami a világot szabadabbnak szeretné, az embereknek egyenlőbb esélyt teremt, a testvériséget, s a szolidaritást hirdeti zászlaján, de azt igen, hogy ezt nem egy embernek kell megfogalmaznia, nem is társadalomtudósok ezreinek csak, hanem mindazoknak, akik számára a szabadság–egyenlőség–testvériség többet jelent, mint az alávetettség, a kiszolgáltatottság.

S ők vannak többen.

Bodó László

TÓTH TIBOR

A termelés és újratermelés költsége és ára az agráriumban

A Nemzetközi Mezőgazdasági Intézet 1929-es bukaresti konferenciáján döntés született arról, hogy az Intézet munkájában résztvevő európai országok a korábbi gyakorlattal eltérő agrárstatisztikai adatfelvételt készítenek abból a célból, hogy a feltételek eredményeinek segítségével ténylegesen felmérhetők legyenek az agrártehetségek, megállapíthatók legyenek a teljesítményhiányok okai, meghatározhatók legyenek a szükséges és sürgető korrekciók, s mindezt a joggal panaszkodóan érzéketlen állami gazdaságpolitikákkal szembeni közös fellépéssel, mondhatni, nemzetközi nyomásgyakorlással ki is lehessen kényszeríteni. A munkákat az eddigiektől eltérően új szemlélettel és más módszerek igénybevételével képzelték el. Minden korábbi agrárstatisztika ugyanis nagyjából kimerült az agrártermelés feltételeinek többszempontú számbavételével. Ez a módszer szinte törvényszerűen zárta ki azt, hogy a nemzeti ágazatok tényleges funkcionális rendszerét, a piaci tevékenységet, vagy annak több okból is bekövetkező hiányát kiderítsék, a hozamviszonyok ráfordítás feltételeit, összességében a jövedelemtermelő képesség vállalati, ill. nemzetgazdasági szintjét megállapítsák. A felmérésben résztvevő országok eltérő gazdaság-szerkezetét tekintve – ez ma már nyilvánvaló – a funkcionális rendszer leírására irányuló törekvések természetesen kontinentális aggregátum elkészítésére semmiképpen sem adhattak volna lehetőséget – mellesleg napjaink hasonló törekvései is inkább érdekesek, mint sem eredményesek –, a harmincas években elkészült munkák mégis hiánypótló eredményeket hoztak. A reprezentativitásra való egészen finom, már-már helyenként aggályos törekvések azokban az országokban, ahol végül is a statisztikai adatgyűjtések elkészültek, jól felhasználható, kezelhető és kellő agrárgazdaságtani apparátusok felhasználásával sokat mondó képet adtak az agrárszerkezetnek nem csak a feltételeiről, hanem a működő funkcionális rendszeréről is.

Az eredetileg tervezett kontinentális felmérés sok ok miatt teljesen nem készült el. Volt, ahol hiányzott a szükséges politikai akarat, vagy éppen a szükséges pénz, másutt a statisztikai szervezetek szakmai elégtelensége jelentett akadályt. A magyar agrárszervezetek mindenestre figyelemre méltóan megállták a helyüket, s Hollandia után a legmagasabb 1,85%-os reprezentációval tettek eleget a vállalt feladatnak. Fontos hangsúlyozni azt is, hogy Magyarországon szinte egyedülálló módon a munkát nem a Központi Statisztikai Hivatal végezte, hanem az ekkor igen magas szakmai szintet képviselő agrár-felsőoktatási intézmények illetékes tanszékeinek munkatársai voltak a felmérő biztosok. Munkájuk eredményeként az 1930-as évek első felében mintegy 1500 üzemi mérleg, aprólékos, pontos felvételére került sor. Magam a forrásanyag feldolgozásával több alkalommal is foglalkoztam, akkori tudásom szerint igyekeztem is kiaknázni belőlük a lehető legtöbbet. Mégis azt kell mondanom, hogy az agrárgazdasági gondolkodás új paradigmája olyan elemekre hívta fel a figyelmet, melyek számbavétele, végiggondolása nem lesz teljesen hiábavaló.

A felvételt készítők – ez szinte természetes – két alapelvből indultak ki. Az egész korábbi és nemcsak agrár-gazdaságtani eredetű közhelyből kiindulva, a felméréndő gazdaságokat birtoknagyság és területi elhelyezkedés szerint csoportosítva alföldi és dunántúli kis-, közép- és nagyüzemeket mértek fel. Posztulálták tehát azt, hogy a földrajzi elhelyezkedés, illetve a használt föld nagysága az, ami az 1930-as évek Magyarországon a gazdasági teljesítőképességet, illetve az azt meghatározó funkcionális struktúrát alapvetően befolyásolják. Első megközelítésben ez a szempont nem nagyon látszik kifogásolhatónak, hiszen az ökológiai viszonyok által nagy részben szabályozott termőképesség és termelésszerkezet elvileg meghatározhatja az egész gazdálkodás stílusát. Ugyanakkor az is igaz, hogy a termelékenységet jelző nemzetgazdasági jövedelmezőség trendje nem okvetlenül felel meg a hatékonysági várakozásoknak. Másfelől pedig az is valószínűsíthető, éppen az agrártermelés telephelyszerű telepítettségéből következően – s ami ezzel jár, a méretváltással némileg hasonló módon módosuló költségekről következően az üzem nagyság eleve – elméletileg és technikai munkamegosztás meglétéénél fogva gyakorlatilag is specializál.

A mérlegek megfelelő elemzésével azonban kideríthető volt, hogy az 1930-as évek magyar agrártermelésének specializációs szintje nem érte el a 2%-os mértéket, ez pedig azt jelenti, hogy a statisztikai csoportosítás alapelvei csak korlátozottan lehetnek érvényesek, továbbá a gazdaságok szerkezetét, eredményességét tekintve jelentős különbségek nem fedezhetők fel, s végül az eltartóképesség tekintetében a nagyszervezetek vélt előnyei legalábbis kérdésesek.

Természetesen számba kell venni azt a tényt, hogy a válságviszonyokkal összefüggő termelési decentralizáció, s a tőkeigényesség ezzel összefüggő kényszerű és törvényszerű csökkenése általában despecializál. Számításba kell venni részben az agráröllöt is, és ennek nem csak azt a nyers változatát, ami input oldalon könyvviteli eszközökkel is tetten érhető, hanem azt a nehezebben megfogható de mégis meglévő súlyos variációt is, amely az ágazatok közötti eltérő hatékonysággal összefüggő ágazati árfolyamvesztésben ölt testet.

Számbavéve ezeket a tényezőket is, azt kell látnunk, hogy a megtakarítási ráta és a termelés tőkeigényességének hányadosaként meghatározható növekedési ráta egy-nél minél nagyobb értéke csak input hiányos, magas megtakarítási határhajlandósággal bíró gazdasági szisztémában volt elképzelhető. (Az előbbi tört egyszerű átrendezésével, tehát ahol a tőkeigényesség és a növekedési ráta szorzataként kapjuk meg a megtakarítási képességet, beláthatjuk, ad absurdum, a növekedési ráta mértéke azonos lehet a megtakarítási rátáéval, vagyis, hogy belátható: őserdőben a bennszülöttek nem szoktak éhen halni.)

Kérdéses most már az, hogy ehhez a modellhez mennyire igazodtak az általam használt reális források, s e kérdésből következik a második, hogy tudniillik a statisztikai csoportosítások posztulátuma ténylegesen kifejezi e a gazdálkodás funkcionális rendszerét?

A fentebb már említett – mondjuk természetes csoportokat az előbbi elméleti megfontolásokra tekintettel érdemesnek látszott alapos gazdaságtani vizsgálat alá vetni. Kizárólag egy ilyen vizsgálat adhat választ egyfelől arra, hogy jó úton jártak e az adatokat összegyűjtők, másfelől pedig arra, hogy a termelési feltételekkel való ellátottság mértéke és minősége – ide értve a teljes ökológiai rendszert is – ad e választ az agrárkérdésekre, és hogy ha van válasz, ennek érvényessége milyen határok között állhat meg.

Előjáróban azonban nagyon röviden jelezni szeretném az egykori vizsgálataimat és a mai gondolkodásomat is meghatározó fontos alapelvemet. Jelesül azt, hogy noha kétségkívül történeti forrásokkal dolgoztam, az eredményesség érdekében elkerülhetetlennek gondoltam azt, hogy a leírt rendszert olyan agrárgazdasági struktúráként kezeljem, melynek helyes értelmezése a történeti adottságok mindenkori számbavétele mellett csak a modern agrárgazdaságtan, fogalmi, metodológiai eszközeivel írható le. Így vélem elérhetőnek azt a fontos célt, hogy a hosszú távú folyamatok különféle szakaszait praesens ismereteink szerves részévé tehessük.

A magyarországi adatgyűjtés alapját képező két vállalati csoportot megfelelő apparátussal elemezve, végül is két karakterisztikusnak mondható alcsoportra lehet felosztani. Alapvető jellemzőiket tekintetbe véve, ezek egyikét piaci, a másikat családi gazdaságoknak neveztem el. A legközvetlenebbül feltárulkozó csoportképző elem a homogenitás megléte vagy annak a hiánya volt. Az általam vezetett piaci alcsoport négy elemére az volt a jellemző, hogy ezek mindegyikében keveredtek a gazdaságok a használt földmérettől és a diszlokációtól függetlenül. Mind a négy elem rendelkezett karakterisztikus vállalati jellemzőkkel – domináns sertéstartás; abraktermelés; tejtetű gabonagazdaság s végül marhahizlalás –, ezek a stratégiák azonban teljesen nem fedték le az eredeti forráscsoportosítás egyik vagy másik aggregátumát. Itt tehát jellemző volt az inhomogenitás, s ennek értelmezése további értelmezéseket igényel.

Az általam családinak nevezett gazdaságok viszont a fentiekől eltérően a majdnem teljes homogenitás volt jellemző. Az ide sorolódó két csoport szigorúan kötődött a földrajzi elhelyezkedéshez, s az általuk használt földterület nagysága nem haladta meg azt a méretet, amit általában középparaszti gazdaságnak szoktunk nevezni. Az előzőnél az inhomogenitás itt a homogenitás tartalma várt megfejtésre.

Mindenekelőtt különösebb részletezés nélkül rögzítjük a mindkét csoportra jellemző adottságokat. Semmiképpen nem kerülhető meg az a tény, hogy az 1930-as évek elejének egész magyar gazdaságát az ekkor még domináns agrárágazat anticiklikus természeténél fogva egy elhúzódó válság nehezíti. (Számításaim szerint – s ez a következő évtizedekre nézve sem lényegtelen –, mintegy sin. 90 foknyi volt a növekedési trend eltérése a nyugat európaiktól. Jellemző következménye ennek az általános tökehiány, következésképpen az árfolyamveszteséggént is megjelenő mezőgazdasági tőkevesztés, a beruházások visszaesése, a törvényszerűen növekvő extenzitásból következő hatékonyságsökkenés. Mindezeket természetesen kevéssé segítették az eladósodás ellen hozott fiskális intézkedések, s kicsit talán többet az exporttörekvések. Az importlefölözés és exportpremiázás formájában megjelenő szelektív valutaleértékelés, mint monetáris eszköz az ágazati belső kereslet egészségtelen szűküléséhez vezetett, illetve törvényszerűen zárta ki a nagyobb hozzáadott értéket adó ágazati struktúraváltás lehetőségét. Finomabb részletek feltárása nélkül is belátható, hogy ebben a zárt rendszerben az agrárágazat mozgási lehetőségei igen csak beszűkültek. A két vállalati alcsoport tulajdonképpen két stratégiát próbál megvalósítani. Fontos azonban leszögezni azt, hogy az alternatívák közti választás ekkor, tehát a két világháború között nem a gazdálkodók választására volt bízva, ha már gazdálkodni akartak. Az adott szerkezetek eleve elrendeltek voltak legalább egy évszázada, hanem még régebből meghatározottan.

Mindenekelőtt működött a mezőgazdasági tényezők arányosságának törvénye, ami korábban azt jelentette, hogy konstans biológiai és technológiai alapok állománya mellett a gazdaságok közvetlen eltartó képessége és a földkoncentráció mértéke

egymásnak inverze volt. Piaci viszonyok között ez az élőmunka lehetőleg intenzív felhasználásával járt – vigyázat ez nem azonos a gazdaság intenzitásával! – s ez a termelékenység növekedésével járhatott együtt. (Elfogadva R. Frish formuláját, a hatékonyságon a tőkeáfordítás eredményét, termelékenységen a természetes tényező-felhasználás hozadékát kell értenünk.)

A XIX–XX. sz. fordulójának különféle, itt nem részletezhető körülményei a korábban emlegetett arányossági törvény tartalmát oly módon változtatták meg, hogy a korábban jobbra passzív technikai alapok hirtelen aktivizálódtak, a föld és a munkaerő egyfajta egyensúlya helyére a technikai lehetőségek szabályozó ereje lépett. S minél inkább nyilvánvalóvá vált ez a helyzet, annál inputigényesebbé lett a gazdaság, s a tartós gazdasági ellehetetlenülés immáron csak az egyre erőszakosabban jelentkező kibocsátási kényszer kiszolgálásával volt biztosítható. A liberális piac által kikényszerített paradigmaváltás azonban a gazdálkodás mély rétegeiben új, nehezen kezelhető elemeket is létrehozott. Mindenekelőtt az agrárágazatban nőtt a tőle idegen költségstruktúrák szerepe, hiszen az inputok akár beruházásról, akár munkabérről legyen is szó, más költségstruktúrák, ágazati részáfolyamok hatásait vitték magukkal ellenőrizhetetlenül és meggátolhatatlanul. A beruházási javak diszkrét jellege, a foglalkoztatás szezonálisának növekedése pedig ágazati szinten olyan externális költségek megjelenését hozta magával, amivel a gazdálkodó még nem találkozott, s melyek hatásának kivédésére a liberális piac minden lehetőséget kizárt. Olyan költségek jelentek meg tehát a gazdálkodásban, melyeknek megléte hatékonyságcsökkentő volt, s ez mérlegszerűen számolva csökkentette a megtakarítást. Talán hangsúlyoznom sem kell azt, hogy az így előállott hatékonyság, illetve megtakarítás csökkenés magából a tőkeigényesség növekedéséből fakadt, s ez egyik oldalon a termelékenységet, másik oldalon pedig a kívánt növekedést veszélyeztette.

A másik stratégia nem ezt az utat járta, s a választás itt sem függött a gazdálkodó döntésétől. A területi koncentráció és a munkaerő felhasználás közötti fordított arányosságból következően ezek a gazdaságok – a későbbi családi gazdaságok – szükségképpen társították alacsony tőkeigényességüket magas megtakarítási hajlandósággal. (Visszaköszönhet számunkra a Laur-féle költségdegressziós törvény.) E gazdaságok input igénye alacsony, az ágazatidegen költségstruktúra szerepe – a fiskális terhektől eltekintve – csekély, az őket terhelő kibocsátási kényszer korlátozott – noha természetesen túl vagyunk már a Csajanov-féle kényszermonetarizálódás időszakán. A gazdálkodás szerkezetét döntően az agroökológiai és demográfiai adottságok együttesen határozzák meg. Magam korábban kissé nagyvonalúan erről úgy vélekedtem, hogy ezek a gazdaságok még a XX. században is egyfajta XIX. századi gazdálkodási és nyilvánvalóan életmódstílust konzerválnak.

A vázlatosan, de talán a lényegét illetve mégis csak elégségesen leírt két gazdálkodási paradigma találkozott azokkal a válság okozta tünetekkel, amikről fentebb már volt szó. A különbség talán abba lenne megragadható, hogy ráadásul a korábban lényegesen nagyobb piacon monopol módon működő magyar agrárium most egy töredékpiacon részleges versenyszituációban volt kénytelen termelni. A bekövetkezett feszültség következménye az volt, hogy megvalósult a ténylegesen magas költség szinten – már mint a ráfordítások hatékonyságához képest –, létrejött túlerőtelenség mindenképpen alacsonynak mondható világgpiaci árszínvonallal találkozott. (Nem feledhetjük el, hogy az adott korszakban végig az export 70%-át az agrárium szolgáltatta.)

Az adott körülmények között a fentiek után persze joggal tehető fel a kérdés, hogy mégis mi tartotta működőképes állapotban a magyar mezőgazdaságot, mégpedig olyan mértékben, hogy viszonylag hosszú ideig a következő háborús években is több- kevesebb eredménnyel képes volt funkcionálni. Mindenekelőtt fontos tisztáznunk azt, hogy az un. családi gazdaságok, melyekre a jelentősebb népesség eltartás volt a jellemző – itt kötődött le a munkaidő 80%-a –, ahol a piaci forgalom pozitív egyenlege 45-50%-os volt, a piaci gazdaságok maximum 20%-ával szemben – magas volt tehát a megtakarítási hajlandóság –, s ahol e teljesítmény mögött mintegy 22-23% volt a hozamvesztés, jellemzően zárt gazdasági rendszerként működtek. Mondhatni kényszerű gazdasági stratégiájuk eleme volt a piaci körülményektől való távolmaradás, az inputkényszer lehetséges elkerülése. A piaci al csoportokba kerülő 100 hold alatti gazdaságok ugyanis a forrásokból kitűnően csak vergődni tudtak. A tőkehozamok inputok által követelt szintje és az agrárium által maximálisan termelhető hozadékok nagysága alig voltak egymással köszönő viszonyban is. A két elem egymásnak való megfelelése általában csak az üzemméret növelésével lett volna elérhető. Ez a tendencia viszont az eltartóképeség csökkenését, vagyis jelentős társadalmi veszélyeket hurcolt magába. Az egykori nagypiac szétesésével együtt járó védelem megszűnése, az új viszonyok igen korlátozott piaci szabályozása – a kimeneti jelleg miatt ezek a törekvések eleve sikerületlenek voltak –, oda vezetett, hogy a relatív tőkehiány miatt drága allokációs folyamatok miatt folyamatosan szűkre szabták az agrárgazdálkodás mozgási lehetőségeit. A csak piac által szabályozott tőkepiaci mozgások, némi túlzással a liberalizált ágazatspecifikusan nem korlátozott, vagy csak részben korlátozott hitelfolyamatok az egész ágazatot sújtották. Kellő tőkehiány hiányában a maximált kamatlába sem segíthetett, hiszen ezáltal elváltatódott a tényleges és a virtuális kínálatok látszata, s mindez növelte a likviditási zavarokat. Hogy mindez melyik csoportot milyen mértékben érintette, az immáron a társadalmi kapcsolatok függvényévé vált. A piaci gazdaságok jelentős részénél az un. piaci olló jellemzően 15-17% volt, míg ugyanez a mutató a családi gazdaságok esetében 24-27% között alakult. Ez a tény ad közvetlen magyarázatot arra a nagyon tradicionálisnak látszó magatartási formára, amely a családi gazdaságok túlélési stratégiáját jellemezte. Ez hozta létre azt a látszatot, amely egy piacosodó aggregátum és egy XIX. századi gazdálkodási formára kettőzte meg a magyar gazdaságot.

Jól átgondolva a fentieket, mintha deja vu élménye lenne a hasonló kérdésekkel foglalkozó érdeklődőknek. Lát egy agronómiai típust, amely egyre inkább belebonnyolódik egy olyan inputkényszerbe, ahol az árfolyamviszonyok szabályozására gyakorlatilag semmi befolyása nincs, ahol az ebből fakadó kibocsátási kényszer a mindenáron való kibocsátás növeléssel s ehhez az egyre inkább növekvő tőkeigénnyel igyekszik ellensúlyozni, függetlenül attól, hogy ez a tőkeigény a pénzpiacokon vagy a természeti erőforrások piacán jelenik meg. A tőkeigény, megtakarítás, növekedés fentebb már emlegetett hármass összefüggése alapján kénytelenek vagyunk azt is belátni, hogy ez a tőkeigény állandóan, szakadatlanul nő, az externáliák megjelenésével pedig ugrásszerűen nő, ma már láthatóan a társadalmi veszélyesség határáig. Szükségszerű továbbá az is, hogy a magasabb megtérülésű gazdasági alrendszerek által szabályozott pénzpiaci mechanizmusok a dráguló pénztőkével szemben növelik a természeti erőforrások iránti igényt – miután ezek egyenlőre olcsóbbnak látszanak –, s ez az input kényszeres gazdasági stratégiák terjeszkedését eröltetik kialakítva a világ bármely pontján azokat az egészségtelen viszonyokat, amelyekről már fentebb esett szó.

A piactól kényszerűen vállalt távolmaradással jellemzett családi gazdaságok ezzel szemben kétségtelenül számos mozzanatban őriznek archaikus, tradicionális elemeket. (Én például ilyennek tartom a sokszor romantikusan leírt belső vertikalizációjukat is.) Mélyebben átgondolva azonban találunk ebben a stratégiában igazán progresszív részleteket is. A családi gazdaságok jellemzője az volt, hogy szorosan kötődtek bizonyos, jól meghatározható üzemnagysághoz és adott, csak bizonyos területekre jellemző ökopontenciálhoz. Fontos számba vennünk azt, hogy egy adott üzemnagyság törvényszerűen határozza meg az adott osztály társadalmilag is értelmezhető munkaszervezetét, az üzem vezetésének technikáját és technológiáját. Az adott munkaszervezet és vezetés törekvéseinek központjában törvényszerűen a foglalkoztatás biztosítása, illetve ennek másik oldala a népesség fenntartás áll. E kettő együttes és lehetséges optimuma – erről persze a két háború között nem mindig volt szó – sok egyéb mellett a településhálózat alakulásának és működésének fontos feltétele. Ha úgy tetszik, mindez nem más, mint felhasználható gazdasági erőforrás.

Az üzemek területi diszlokációjának kialakult rendszerében aligha láthatunk mást, mint szakadatlan törekvést arra, hogy a gazdálkodás a váltakozó agroökológiai potenciálok adta lehetőségekhez illeszkedő termelési formák sokszínűségét, a tájtermelést hozza létre. Ez a variabilitás pedig ismét csak gazdasági erőforrást képez. A területhez kötött üzemi és szerkezeti optimumok együttese olyan tökeelem, melynek minden pénzüpi bővítése addicionális fejlesztésnek számít, s az így elért eredmény ismeretesen mindenkor meghaladja az alapberuházások hatékonyságát. Ez volt az az összefüggés, amely az adott körülmények között a családi gazdaságok életképességét biztosította, s mindaddig fennállt ez a lehetőség amíg a növekvő inputkényszer a tradicionális tőkeadottságok szerepét nem szüntette meg, folyamatosan csökkentve a hatékonyságot, drágítva a termelést, pusztítva a természetes tőkeelemeket, ideértve a cél-racionálisan szervezett tradicionális társadalmi szerkezeteket is.

Mindezek a felismerések vezetnek egyre többünket arra, hogy az agrártermelés hatékonyságának növelése érdekében a természetes tőkeelemek struktúrapolitikai jelentőségét egyre inkább előtérbe helyezzük, a tőkék liberális szabad áramlásának ágazati folyamatait korlátozni szándékozunk, vagyis hogy a gazdasági mozgások biodíszletévé süllyesztett agrártársadalmat a gazdasági működések céljává tehessek.

Irodalom

- TÓTH TIBOR: A magyar mezőgazdaság struktúrája az 1930-as években. Bp. 1988.
FRISCH R.: Theory of Production. Dordrecht- Holland Reider Publishing Co. 1969.
TSCHAJANOV, A.: Die optimalen Betriebsgrößen in der Landwirtschaft. Berlin 1930.
AEROBOE, Fr.: Agrárpolitik Berlin. 1928.
SCHERING, M.: Internatiolane Preisbewegung und Lage der Landwirtschaft in der aussertropischen Länder. Berlin, 1929.
BLOHM, G.: Die Entwicklung der Landwirtschaft, Hamburg-Berlin. 1977.
Mezőgazdaságunk üzemi eredményei. 1932-1936. Bp. 1938.
MAGYARY ZOLTÁN-REICHENBACH BÉLA: A szántóföldi termelés és állattenyésztés üzemi tájai. Magyarország gazdasági politikájának alapvetése. Bp. 1942.
LAUR, E.: Wirtschaftylehre des Landbaues. Berlin 1930.
LÁNG-CSETE-HARNOS szerk.: A magyar mezőgazdaság agroökológiai potenciálja az ezredfordulón Bp. 1983.
IHRIG KÁROLY: Agrárgazdaságtan. Bp. 1941.

OROSZI SÁNDOR

Az inflációelmélet fejlődése Phillipstól napjainkig

A történelem során gyakran jelentkeztek működési zavarok, anomáliák a pénzrendszer működése során. Ezeket gyakran – nem is alaptalanul – egyszerűen „pénzrontásnak” tekintették, általánosítva azt az esetet, amikor a kibocsátó kisebb súlyú, kevesebb nemesfémeket tartalmazó érméket veretett.

Az infláció kifejezést először Amerikában, az északi és déli államok háborújának időszakában (1861–65.) alkalmazták. A *fedezetlen papírpénz* kibocsátása következtében megnőtt, „*felfúvódott*” (inflated) a pénzmennyiség. Ez a jelenség nyilván az *árszínvonal általános emelkedéséhez*, áttételesen a *pénz vásárlóerejének csökkenéséhez* vezetett.

A 20. században világ- és lokális háborúk, a világgazdaságot megrázó válságok szétzilálták a monetáris feltételeket. Ezek, valamint az állam fokozódó gazdasági szerepvállalása miatt megfogalmazódott az igény az infláció természetének, okainak tisztázására, annak felmérésére, hogy a várható nyugalmi időszakokban miként alakul a pénz vásárlóereje. A vizsgálódás egyik kezdeti, meghatározó, mindmáig nagy hatású elemének Phillips munkássága tekinthető.

A bérek, a munkanélküliség és az infláció közötti kapcsolat Phillips elemzéseiben

A. W. Phillipsnek az *Economica* 1958. novemberi számában megjelent tanulmányát¹ sokan úgy tekintették, mint a *keynesi* elmélet világháború utáni *továbbfejlesztését*² a munkanélküliség és infláció területén.

Phillips az Egyesült Királyság 1861. és 1957. közötti adatsorait vizsgálta. Megállapította, hogy 1913-at követően az idősorok a nagy politikai és gazdasági megrázkódtatások, sokkok, illetve az azokat követő helyreállítások, tehát a szinte állandó átmenetek következtében nem alkalmasak megalapozott következtetések levonására. Konklúzióit ezért az 1861-1913. közötti „nyugodt periódus” elemzése alapján fogalmazta meg.

Az infláció Phillips felfogása szerint alapvetően *kereslet-húzza infláció* (demand pull inflation), a kereslet növekedését pedig a nominálbérek emelkedése eredményezi. Arra kívánt *ökonometriai* alapon választ kapni, miként függ a nominálbérek alakulása a munka iránti kereslet és kínálat viszonyától. Kutatásaiban központi szerepet kapott az a keynesi gondolat, miszerint a munka iránti kereslet *származékos* jellegű, vagyis a maximális profitot biztosító kibocsátásból eredeztethető.

A munka iránti kereslet származékos jellegében valójában a *konjunktúra-ciklus alakulása* tükröződik. Az üzleti ciklus menete azonban egyidejűleg az árszínvonal alakulásának is talán a legfontosabb független változója. Másként fogalmazva: a munkanélküliség és az infláció a konjunktúra menetének iker-változói. Az árszínvo-

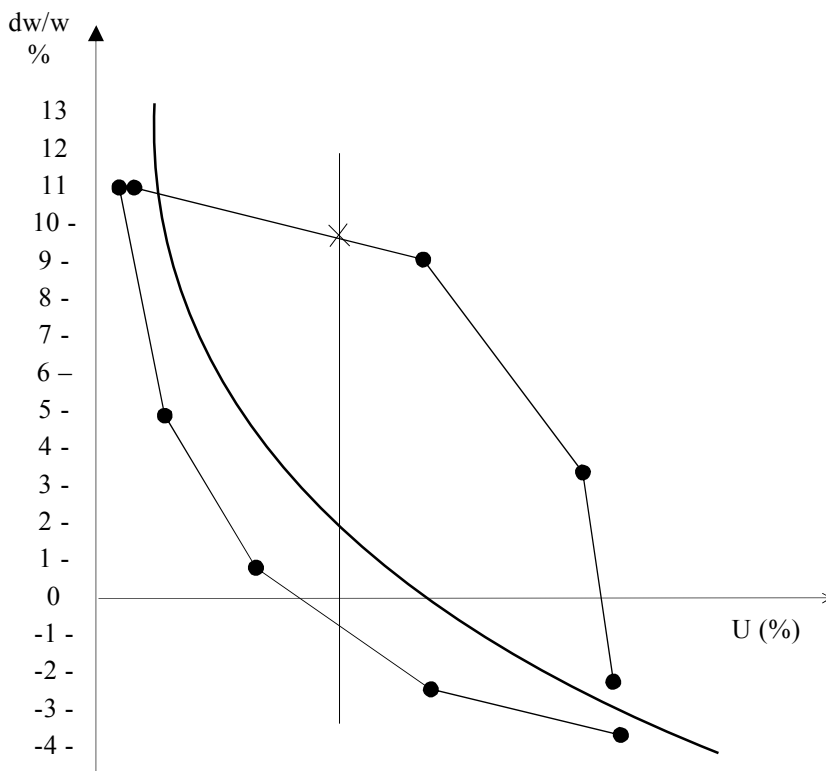
nal módosulása, az infláció³ ezért a vizsgált összefüggés-rendszer egyik meghatározó eleme, lényegi determinánsa.

Phillips nem kívánt túllépni az ökonometriai módszer keretein, a statisztikai adatok alapján meghatározható összefüggéseket nem egészítette ki teoretikus tételekkel, nem fűzött hozzájuk magyarázatokat. Helyesebb ezért Phillips-*görbéről*, mintsem Phillips-*elméletről* beszélni.

A Phillips által felhasznált, az Egyesült Királyságra vonatkozó adatsorok szerint a görbe mintegy öt százalékos munkanélküliségi rátánál metszi az abszcisszatengelyt. Természetesen a számszerű adatok a Phillips-görbe országokként és periódusonként más és más képét, menetét határozzák meg.

A Phillips által alapul vett periódusban hat és fél konjunktúraciklus zajlott le. Mindegyik egy „*hurkot*” rajzol a Phillips-görbe adott szakasza köré. Ennek alapján levonható az a konklúzió, hogy *nemcsak* a munkapiac *adott helyzete*, a kereslet és kínálat *abszolút nagysága lényeges* (ez határozza meg a munkanélküliség szintjét), hanem érdemi hatást fejt ki a munka iránti kereslet *alakulási tendenciája is*, kiemelt szereppel bír a szakszervezetek alku-pozíciója.

1. sz. ábra
A munkanélküliségi és a bérráta kapcsolata

A Phillips-görbe *nem* a munkanélküliségi és a bérráta (közvetve: inflációs ráta) kapcsolatának *egyszerű leírása*, kimutatása. Phillips számításai a két kategória között egyértelműen *széttartó, trade off* jellegű viszonyt jeleztek, a görbe tehát tanulmányában *negatív* lejtésű! Az eredeti Phillips-görbe alapvető specifikuma, attribútuma éppen a kapcsolat *e meghatározott iránya, jellege*.

A Phillips-görbe az infláció-munkanélküliség kapcsolat elemzésének egy korai terméke, amely természetesen magán viseli a *vizsgált* időszak meghatározó feltételeinek, a korabeli folyamatoknak a jellegzetességeit:

- az állam a tanulmány elemzéseinek alapját képező periódusban még nem tekinthető meghatározó gazdasági jelenségnek, ezért az idősorok alakulásában a *spontán* módon alakuló konjunktúra tükröződött
- a munkanélküliség adatsora magában foglalta a konjunkturális vagy kényszerű munkanélküliség⁴ nagyságát is
- a munkapiacra vonatkozó idősorok Phillipsnél *globális* jellegűek, nem jelenik meg bennük a munkapiac szegmentációja
- a monopóliumok és a szakszervezetek szerepe ebben az időszakban még csak másodlagosnak tekinthető
- az adatsorokban megjelenő információk *ex post* jellegűek, a várakozások (expectations) nem jelentek meg bennük.

Samuelson és Solow hozzájárulása

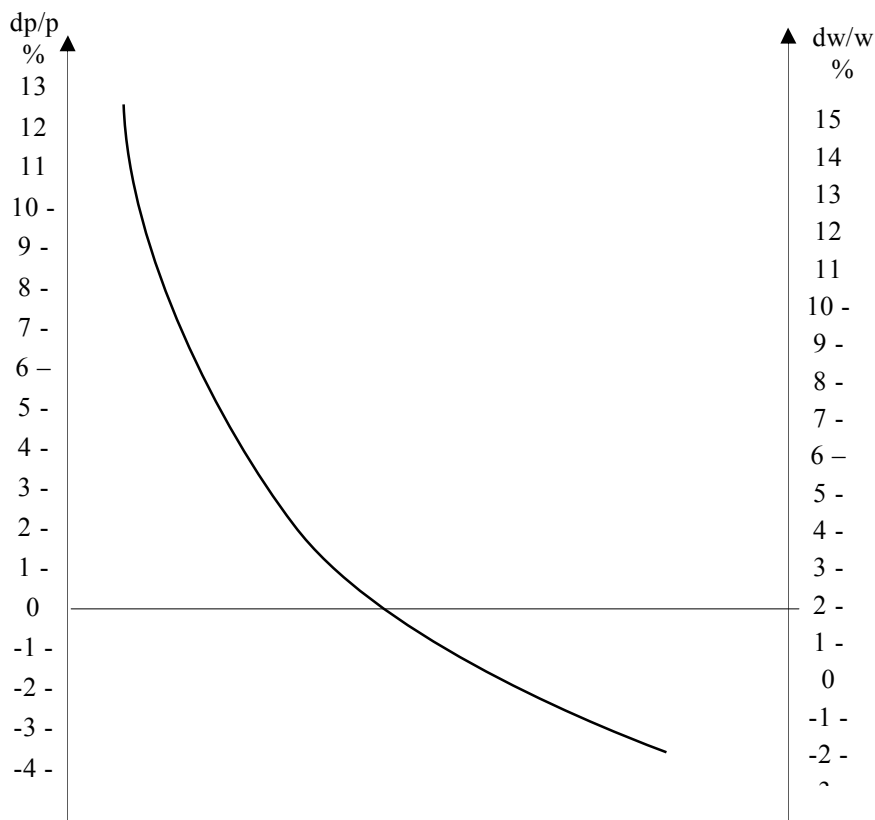
Samuelson és Solow 1959-ben az USA gazdaságára alkalmazták Phillips módszerét⁵, néhány tekintetben jelentősen továbbfejlesztve azt. Míg Phillipsnél – bár tartalmilag rendkívül fontos volt, de formálisan – a háttérben maradt a nominálbérek és az infláció kapcsolata, addig náluk ez már *explicit* módon, a koordináta-rendszerben történő ábrázolás során is kifejezésre jutott. Ábrájukon tehát – az árszínvonal és a nominálbérek alakulását tükröző idősoroknak megfelelően – két függőleges tengelyt alkalmaztak.

Módszertani problémát jelentett, hogy *egy* abszcissza-értékhez *két* ordináta-nagyság tartozott. Választott megoldásuk azon az összefüggésen alapult, miszerint a nominálbérek növekedési üteme átlagosan két százalékponttal meghaladja az infláció mértékét. Ennek megfelelően két százalékpontos különbséget tettek a két ordináta-tengely skálabeosztásában, tehát a bérnövekedést kifejező tengelyen az abszcissza-tengellyel való metszéspontban nem nulla, hanem két százalékos érték jelent meg.

A jelenség közgazdasági alapjának az tekinthető, hogy a nominálbérek változása mellett egy attól teljesen *független* folyamat is hat az árszínvonal alakulására, mégpedig a dolgozók begyakorlottságának, rutinjának a növekedése (learning by doing). Ez a hatás a munkában töltött idő függvényében érvényesül, a jelzett évi két százalékos ütemben. A munka hatékonyságának növekedése tehát ebben a mértékben ellensúlyozza a bérek, a nominális vásárlóerő kiáramlásának áremelő hatását.

2 sz. ábra

Az infláció, a munkanélküliség és a berráta kapcsolata

Az amerikai szakirodalom a Phillips-görbét a gazdaságpolitika „választási” görbéjének tekinti. A kormány részéről ugyanis csak olyan célok kitűzése racionális, hogy az infláció és a munkanélküliség szándékolt mértékét reprezentáló pont a Phillips-görbén, vagy annak közelében helyezkedjen el. A kormányzati célmeghatározás ez esetben a spontán piaci erők hatóterébe esik, azokkal összhangban van. Bowen és Berry számításai szerint például a munkanélküliség egy százalékpontos csökkentésének az „ára” a bérinfláció mértékének 0,81 százalékpontos emelkedése.⁶

A vizsgált fél évszázad kapcsolatait, viszonyait alapvetően helyesen tükrözték Phillips nevezetes cikkének megállapításai, konklúziói, a későbbi Nobel-díjas Tobin egyenesen „az utolsó negyedszázad legbefolyásosabb makroökonómiai tanulmányának” minősítette⁷, de nyilván indokolatlan attól a *mindenkori* infláció teljes, kimerítő magyarázatát várni. A teória – ökonometriai alapjainak megfelelően – csak azokat a tendenciákat, viszonyokat ragadta meg, amelyek az idősorok adatainak létrejöttében hatottak. Minden tartós, új tényező megjelenése módosítja a folyamatok érvényesülését, aminek tükröződnie kell a közgazdasági elmélet által a gazdaságról rajzolt képen is. Hasonlóképpen a közgazdaságtudomány minden elméleti és módszertani vívmánya megteremti a lehetőséget, egyben megfogalmazza az igényt azoknak az egyes részterületeken történő felhasználására. Ezek a változások magyarázzák az

elvárások szükségszerű megfogalmazódását egy – az eredeti Phillips-görbénél – komplexebb teória kialakítására, megfogalmazására.

A Phillips-görbével kapcsolatos további kutatások

Phillips, Samuelson és Solow a folyamatok, összefüggések leírására törekedtek, Lipseytől kezdődően egyre inkább előtérbe került a *kauzális kapcsolatok* kérdése, bizonyos *vonatkoztatási pontok* meghatározása. Egy „fix pont” definiálása, értelmezése alapján nagyobb eséllyel valószínűsíthető meg az elmozdulások indoklása, azok okainak felderítése.

Lipsey⁸ R. G. a „hagyományoknak megfelelően” regisztrálta a nominálbérek alakulását, de kísérletet tett mozgásuk magyarázatára is. A bérek változása kutatásai szerint a munkapiac egyensúlytalansági állapotával indokolható.

$$w = f(U)^9$$

Kereslettúlsúlyos munkapiacon a nominálbérek emelkednek, kínálatúlsúlyoson csökkennek, egyensúly esetén nem változnak. Lipsey ezt a helyzetet választotta vonatkoztatási pontnak.

A munkapiac egyensúlytalansági helyzete nem közvetlenül, hanem egy koefficiens mértékében hat a bérek alakulására. Lipsey feltételezi a koefficiens változatlan értékét, tehát a kapcsolat linearitását.

$$w = \alpha \frac{D_L - S_L}{S_L}$$

A munka kereslete a foglalkoztatottak számán túl tartalmazza a *betöltetlen munkahelyeket*, a kielégítetlen keresletet, a munka kínálata pedig magában foglalja a munkájukat kínáló, de elhelyezkedni nem tudó *munkanélkülieket* is.

A munkapiac esetleges *globális* egyensúlya esetén is nagy a valószínűsége a munkanélküliségnek, mivel a munkapiac egészének egyensúlya mögött minden bizonnyal az egyes *piacszegmensek* ellentétes előjelű *egyensúlytalansága* rejlik.

Ez a gondolat jelentős lépés Phillips implicite homogénnek, osztatlannak tekintett munkapiacától az explicite részekre tagolódó, szegmentált munkapiacon végbe menő folyamatok megragadása irányában.

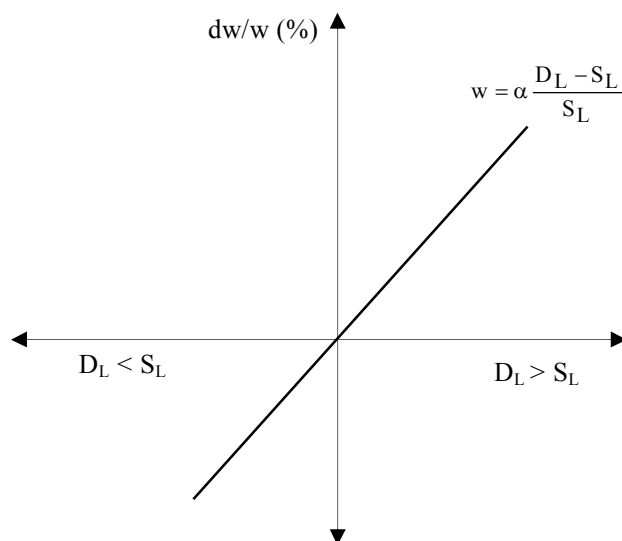
Érdemben befolyásolja Lipsey megítélése szerint a pénzbérek és az infláció alakulását a fennálló, *adott* munkanélküliségi ráta mellett ugyanis az, hogy:

- milyen a munkanélküliség piacszegmensek szerinti megoszlása
- mekkora az egyes szegmensekben a szervezethez, a szakszervezetek súlya.

Lipsey ezzel módszertanilag, de részben tartalmilag is jelenősen túllépett Phillips elemzésén, előkészítve a talajt további kutatások számára. Megállapíthatjuk, hogy Lipsey alapvetően elfogadja a Phillips által feltárt összefüggéseket, kiegészítései, elméleti magyarázatai Phillips konklúzióinak pontosítását, koncepciójának árnyaltabbá tételét szolgálják.

3. sz. ábra

A munkanélküliség és a béralakulás kapcsolata Lipseynél

A munkanélküliségi és a bérráta kapcsolatát leíró görbe nála is hasonló menetű, mint Phillipsnél.

Tobin, J.¹⁰ két fontos relációban egészítette ki Lipsey feltevéseit, illetve következtetéseit. Szerinte a koefficiens, α értéke nem konstans. Minél nagyobb a munka keresletének és kínalatának különbsége, annál nagyobb α nagysága is. Tobin feltevései mellett a modell stabilitása nagyobb, mint Lipsey feltételrendszerében. A fokozódó munkanélküliség hatására a pénzbérek gyorsulva csökkennek, ami:

- kedvezően hat a munka keresletére
- korlátozza a munka kínalatát.

Elvileg a gondolatmenet szimmetrikus megfelelője tükrözi a helyzetet a munkapiaci kereslettúlsúlya esetén.

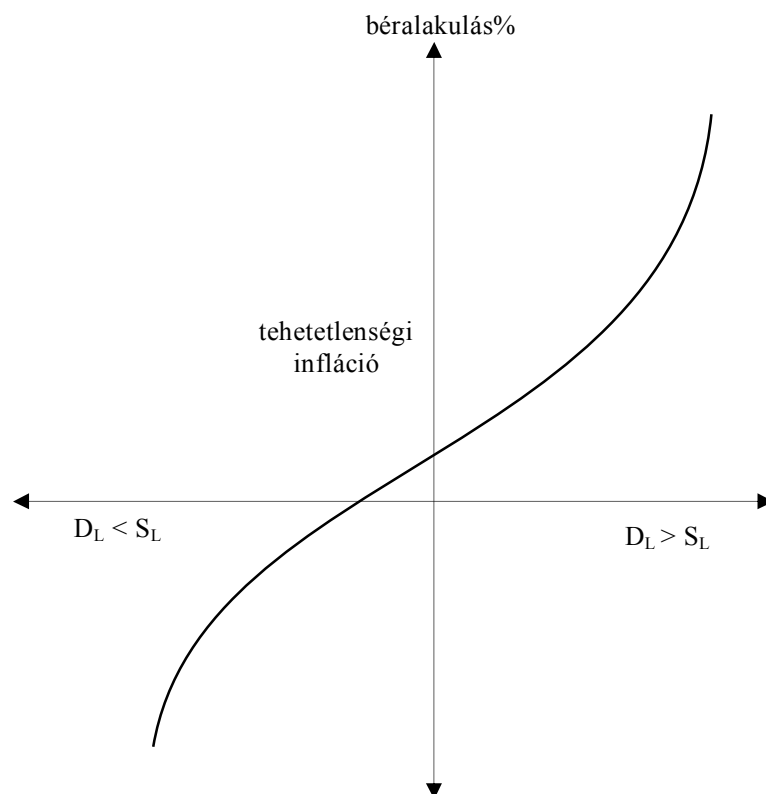
Tobin leírja, hogy a *stratégiai* helyzetben levő munkavállalók és érdekképviselői szerveik kereslet-túlsúlyos helyzetben viszonylag könnyen javíthatnak helyzetükön. Ez – amennyiben a többi ágazatban a dolgozók meg kívánják és meg tudják őrizni a bérek vásárlóerejét, a reálbérek elért színvonalát, árszínvonal-emelkedést vált ki, emelkedik az inflációs spirál.

Tobin felfogását összehasonlítva Lipseyével, összefoglalóan a következő lényeges differenciákat tapasztalhatjuk:

- A nominálbérek alakulásának függvényképe nem egyenes, hanem azt egy görbe jeleníti meg
- A görbe nem az origón halad át, hanem az inflációnak megfelelő pontban metszi az ordináta-tengelyt.

A munkapiac globális keresleti és kínalati függvényének metszéspontjában *nem létezik kényszerű* munkanélküliség, találhatunk ugyanakkor *strukturális és súrlódásos* munkanélkülieket. Ez annyit jelent, hogy a munkanélküliek száma megegyezik a betöltetlen munkahelyekével.

4. sz. ábra
A munkanélküliség és a béralakulás kapcsolata Tobin elméletében

Friedman inflációelmélete

Friedman –a témával foglalkozó fontosabb tanulmányaiban¹¹ – a *hosszú távú* folyamatokra helyezte a hangsúlyt. Elméletében a munkapiaccon hosszabb periódusban a *munkanélküliség természetes rátájának* (natural rate of unemployment) megfelelő munkanélküliség jelenik meg¹².

Ez a gazdasági fejlődés adott időszakában jellemző, az érvényesülő strukturális és súrlódásos erők által meghatározott munkanélküliségi ráta. Nem csökkenthető az aggregát kereslet növelésével, tehát *nem foglal magában kényszerű munkanélkülieket*. Felfogható a munkanélküliség normális vagy *teljes foglalkoztatás mellett* megjelenő rátájaként. Phelps és Friedman ezzel a hozzájárulásával mintegy „pontosította”, továbbítte Lipsey szegmentált munkapiacra vonatkozó elképzelését. A munkanélküliség „állandó” jelenlétének elismerése mellett annak speciális, *jellemző* mértékére helyezték a hangsúlyt.

A természetes-ráta tétele a teljes foglalkoztatás neoklasszikus felfogásának továbbfejlesztése, *átértékelése*. A munkanélküliség *tényleges*, pillanatnyi rátája *ekörül a mérték körül* ingadozik.

Amennyiben a monetáris hatóság egyenletes ütemben növeli a pénzmennyiséget – még az esetben is, ha az eltér a gazdaság egyensúlyi fejlődésének mértékétől – az

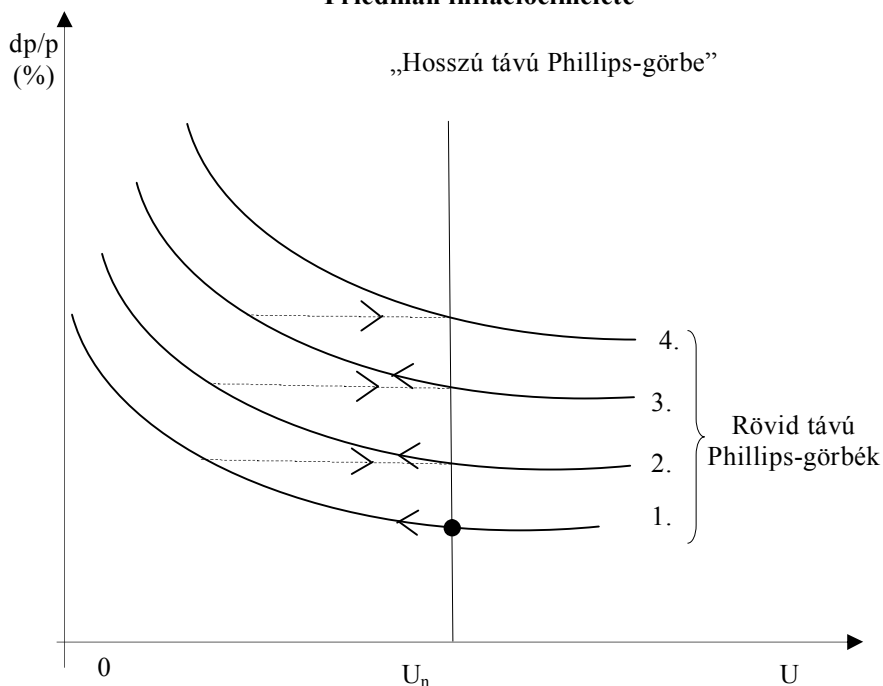
infláció *állandó* mértékű. Friedman szerint ez jellemezné az egyensúlyi pályán növekvő gazdaságot.

Megítélése szerint a munkapiaci szereplők nem a nominális-, hanem a *reálbért* tartják szem előtt. A pénzkibocsátás felgyorsulása emiatt nem befolyásolja a reálbéreket, nem érinti a munkanélküliség mértékét, következményeként csak az infláció emelkedik. Ez annyit jelent, hogy a munkanélküliség természetes rátája mellett *tetszőleges* inflációs ütem juthat érvényre. Friedman szerint tehát a „Phillips-görbe” egy, a munkanélküliség természetes rátájának megfelelő pontban emelkedő *függőleges egyenes* (vertical Phillips curve). Ez az állítás lényegében a trade off létezésének megkérdőjelezése. A szakirodalom ezt nevezi a Phillips-görbe kiterjesztésének, korrigálásának (Augmented Phillips curve).

Friedman idővel belátta – miként az a Nobel-díj átvételkor tartott előadásából kitűnik –, hogy érvelése csak az esetben lenne helytálló, ha az infláció teljes pontossággal felbecsülhető, anticipálható lenne. „A természetesráta-hipotézis azonban jelenlegi formájában nem bizonyult elég gazdagnak ahhoz, hogy megmagyarázza a közelmúlt fejleményeit, nevezetesen a stagflációból a slumpflációba történő elmozdulást.”¹³

Már évekkel korábban, 1967-ben, az Amerikai Közgazdasági Társaság ülésén tartott elnöki beszédében elismerte, hogy „...mindig létezik ideiglenes trade-off az infláció és a munkanélküliség között, de nem létezik állandó trade-off. Az ideiglenes trade-off nem magának az inflációnak a következménye, hanem a nem várt inflációé.”¹⁴ Az ideiglenes /rövidtávon érvényes/ trade-off a negatív hajlásszögű Phillips-görbe rövid távú érvényesülésének az elismerését jelenti, fenntartva, hogy a hosszú távú kapcsolat függőleges egyenessel reprezentálható.

5. sz. ábra
Friedman inflációelmélete

A monetaristák kétségbe vonják a gazdaság teljesítményének *ciklikus* alakulását, jellegét. Egyenletes ütemű pénzkibocsátás esetén a pénzfátyol csak kis mértékben torzít, a vállalkozók anticipációi kielégítő pontosságúak. Ebben a feltételrendszerben a tényleges és a potenciális kibocsátás között mutatkozó eltérés minimális. A tapasztalható differenciák véletlenszerűek, időbeli megjelenésükben *nem érvényesül szabályszerűség*. Ha mégis észlelhető bizonyos jelentősebb- de időbeli szabályszerűséget nem mutató – *ingadozás*, annak alapja nagy valószínűséggel a kormányzat nem eléggé átgondolt, irracionális célokat megfogalmazó gazdaságpolitikája.

Tegyük fel Friedman gondolatmenetének megfelelően, hogy a gazdasági szereplők megszokták az áremelkedés évek óta tapasztalt mértékét, amelynek a pénzkibocsátás stabil üteme képezte az alapját. A jövőre vonatkozóan is ezt az inflációs rátát valószínűsítik, az tehát *beépül várakozásaikba*.

Ez az adott időszakban kialakult inflációs várakozás képezi egy rövid távú Phillips-görbe alapját. A gazdasági szereplők minden *mért nominális* nagyságot a megszokott áremelkedés prizmáján keresztül értékelnek. A *gyorsuló* inflációnak megfelelő ütemben emelkedő vagy annál valamivel lassabban növekvő nominálbérek nem a bérjavak tényleges árával, hanem azoknak az *előző periódus* inflációs rátája *alapján anticipált áraival* vetik össze. Ezen az alapon tekintik a search-munkanélküliek – *ex ante* jelleggel – növekvőnek reálbéreiket.

A kiinduló helyzetet az 5. sz. ábrán a hosszú távú (függőleges) és az 1. számú rövid távú Phillips-görbe metszéspontja jellemzi. A gazdasági szereplők az áremelkedés megszokott üteme mellett pontosan látják a reálszféra arányait, ennek eredményeként a munkanélküliség piaci rátája megfelel a természetesnek.

A kormányzat – a munkanélküliség tényleges mértékét a természetes ráta alá szorítandó hibás gazdaságpolitikai célkitűzésének megfelelően – gyorsítja a pénzkibocsátás ütemét. „... az aggregált nominálkeresletben és az inflációban bekövetkező váratlan változások mind a munkavállalók, mind a munkaadók várakozásaiban torzulást okoznak: ez pedig a munkanélküliség természetes rátájától való eltéréshez vezet.”¹⁵

A search-munkanélküliek – pontatlanul érzékelvén a kialakult helyzetet – munkát vállalnak, ami a rövid távú Phillips-görbe mentén, az ordináta-tengely irányába történő elmozdulást eredményez. Bizonyos idő elteltével azonban észlelik, tudomásul veszik az árak megszokottnál gyorsabb növekedését. Ez Friedman szerint *egyrészt várakozásaik korrigálására* készíti a munkavállalókat, *másrészt munkaviszonyuk önkéntes felmondására* motiválja a dolgozók egy részét. (A vállalkozók már akkor módosítottak – helyesen – várakozásaikon, amikor észlelték termékeik árának emelkedését.)

Az anticipációk korrigálása, a magasabb inflációs ráta tudomásulvétele azonban lényegében azt jelenti, hogy *áttérnek* egy magasabban elhelyezkedő, nagyobb inflációs várakozásokat kifejező rövid távú Phillips-görbére. Amennyiben a korrekció megfelelő mértékű, a kialakult új helyzetet a 2. számú rövid távú Phillips-görbe és a természetes rátát reprezentáló függőleges egyenes metszéspontja jelzi. „Annak érdekében, hogy a munkanélküliséget a célértéken ... tartsák, a monetáris hatóságok kénytelenek tovább gyorsítani a monetáris növekedést.”¹⁶ Ez a célkövetési stratégia vezet az infláció felgyorsulásához (accelerating inflation). A pénzkibocsátás ütemének minden módosítása esetén – természetesen a gyorsabb infláció érzékeléséhez és a várakozások korrigálásához szükséges idő eltelte után – a gazdasági szereplők áttérnek egy-egy újabb Phillips-görbére.

Egy rövid távú Phillips-görbe érvényességi ideje Friedman szerint az általa kifejezett inflációs várakozások „élettartamával” határozható meg. A gazdaság egyensúlyi pályán történő haladása esetén a munkanélküliség tényleges és egyensúlyi rátája egybeesik, ekkor a rövid távú Phillips-görbe természetes rátának megfelelő pontja releváns.

Ideiglenes trade-off (a pénzkibocsátás növekedési ütemének gyorsulása) hatására tehát *elmozdulás* történik a rövid távú Phillips-görbe *mentén*. Az egyensúlytalanság mindaddig fennáll, amíg a hibás anticipációkat nem pontosítják. A korrekció után viszont nem az eredeti kiindulási pontba térnek vissza, hanem egy magasabban elhelyezkedő Phillips-görbe és a függőleges metszéspontjába. Ennek megfelelően a mindenkor *rövid távú* viszonyokat a Phillips által konstruálnak megfelelő *negatív* hajlásszögű görbék fejezik ki, a reálfolyamatok egyensúlyi alakulása esetén a természetes rátának megfelelő abszcissza-értékű pontjaikkal. Ezek a pontok nyilván egy függőleges egyenesen helyezkednek el, ami nem más, mint a hosszú távú Phillips-*”görbe”*. A függőleges, hosszú távú Phillips-görbétől csak rövidtávon, *ideiglenes trade-off* esetén következik be elmozdulás.

Az ideiglenes trade-off hangsúlyozása Friedman részéről azt is jelenti, hogy hosszú távon a reálszféra belső arányai a lényegesek, a reálfeltételek szabják meg a gazdasági folyamatok alakulását, ettől – akár a kormányzati beavatkozás is – csak időlegesen térítheti el a gazdaságot. Ehhez a gondolathoz kapcsolódik a szakirodalom két érdekes – egymásnak ellentmondó – tétele.

Az egyik a *racionális várakozások iskolájának* gondolata a gazdaságpolitika hatástalanságáról (policy ineffectiveness theorem). Az irányzat szerint a gazdaság aktorai képesek felmérni a gazdaságpolitika lépéseit, az nem hat a meglepetés erejével, azaz rövidtávon sem képes befolyásolni a gazdasági eseményeket.

A másik, a szakirodalomban az utóbbi időben feltűnt teória a *hiszterézis-elmélet*. Eszerint a rövid távú történések tartós hatást válthatnak ki, módosulhatnak a reálfeltételek, szerepük változtathatja a természetes ráta nagyságán. A tartósan munka nélkül maradó személyek értékes képességeket veszíthetnek, egyre nehezebbé válhat elhelyezkedésük. Megváltozhat a munkapiacon a bennfentesek és kívülállók aránya, ennek következtében emelkednek a reálbérek, korlátozva a foglalkoztatás színvonalát.

Phillips felfogásának modern változata

Az infláció mai magyarázatában integrálódnak az egyes gondolkodók által megfogalmazott összefüggések.

$$\eta = \eta^c + \alpha (U - U_n) + z$$

Ahol:

η inflációs ráta

η^c az infláció anticipált üteme

α koefficiens

U munkanélküliségi ráta

U_n a munkanélküliség természetes (legkisebb fenntartható) rátája

z sokkhatás

A jobboldalon szereplő első és második tag tartalmilag már Friedman elméletében is megjelent.

Az infláció az adaptív várakozások érvényesülésének megfelelően az elkövetkező időszakokban is a megszokott, a várakozásokba beépült ütemben növekedne. Mivel a gazdasági szereplők döntései, tranzakciói a várakozásokra épülnek, ezért az egyensúlyi – fenntartható – növekedési pályán fejlődő gazdaság tartósan azon maradhat. Az egyenletesen bővülő reálszféra és az ugyancsak egyenletesen növekvő pénzmennyiség *stabil* inflációs rátát határoz meg.

$$\eta = \eta^e$$

Speciális, intézményesült formája lehet az anticipált inflációnak a bérek *indexálása* (indexation). Ez a szerződéseken szereplő nominális értékek (nominálbérek) bizonyos időszakokban bekövetkező kiigazítása egy meghatározott árindex alapján.

A gazdaságot azonban a gazdaságpolitika, illetve különböző okokból megjelenő sokkhatások *letéríthetik* a fenntartható növekedési pályáról. Friedman szerint még az egyébként „pozitív” célkitűzések (pl. az inflációs ráta csökkentése) is zavarokat, teljesítmény-visszaesést idézhetnek elő. A pénzkibocsátás ütemének e célt szolgáló visszafogását az aktorok a reálkereslet csökkenéseként fogják fel. Kibocsátásukat a „korlátozott” kereslethez igazítják, azaz nem az inflációs ráta süllyed, hanem a GDP. Friedman véleménye szerint szerencsésebb, ésszerűbb a megszokott „magas” inflációs ütem fenntartása, mintsem a „jósándékú” változtatással megzavarni a gazdasági szereplők döntéseit.

A fenntartható növekedési pályáról letérő gazdaságban különbség mutatkozik a munkanélküliség természetes (legkisebb fenntartható) és tényleges rátája között. Ez kihat a munkanélküliek – elsősorban a search- munkanélküliek – viselkedésére. Ennek hatására az inflációs ráta

$$\alpha (U-U_n)$$

mértékben eltér az anticipált nagyságtól. Az α együttható értéke Samuelson és Nordhaus becslése szerint 0,5 körüli érték¹⁷.

A képlet jobb oldalán megjelenő harmadik tag nem tekinthető a monetarista elmélet komponensének, mondhatni: annak ellentmondó hatásokat integrál. Ez az elem a hetvenes években lezajlott (azóta többször is megismétlődött), az energiahordozók és természeti anyagok piacán bekövetkezett *árrobbanás* hatására „került be” a kifejezésbe.

Mind a nominálbérek, mind a közbülső javak árainak emelkedése a „*mark up*” *jellegű árképzés* mechanizmusán keresztül jelenik meg az inflációban. Az áralakító pozícióban levő vállalatok eszerint kínálati áraikat úgy határozzák meg, hogy átlag-költségeikre rátesznek egy „elfogadható, tisztességes” mértékű nyereséget.

A második és harmadik tag – a gazdasági szereplők által ismétlődőnek minősített – elemei mintegy visszacsatolásként megjelennek az elsőben, az anticipált infláció tényezőjében. Mondhatni: semmi sem múlik el nyomtalanul.

A gazdaságban lejátszódó (reál)folyamatok csak bizonyos *késéssel* (lag) jelennek meg az árakban.

Az infláció és a munkanélküliség hatása a gazdaság teljesítményére

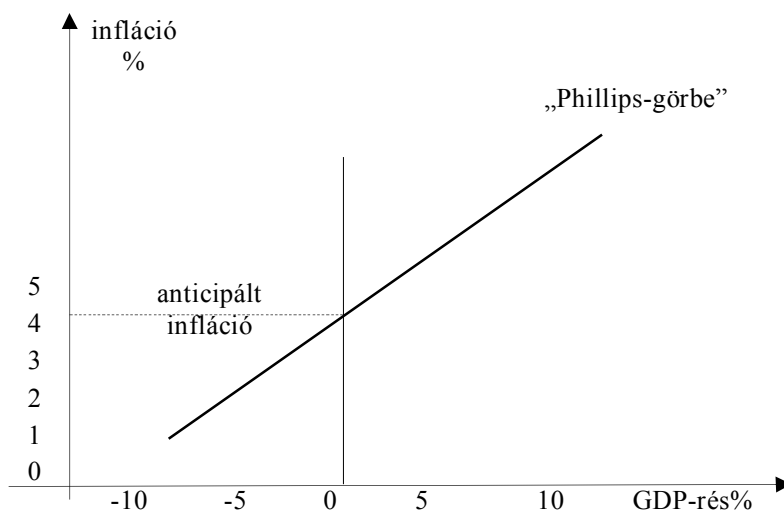
Az egyik legkorábbi, számszerűsített hatás *Okun törvénye*¹⁸ (Okun's law). Ez határozott kapcsolatot jelez a GDP-rés és a munkanélküliségi ráta között, amelyet Okun az USA gazdaságának 1947-1960. közötti periódusának adatai alapján határozott meg. A

tényleges és a potenciális GDP közötti eltérés (GDP-rés) minden (újabb) két-három százalékpontos változása egy százalékponttal növeli az eltérést a munkanélküliség természetes (legkisebb fenntartható) és tényleges rátája között. Maga a számszerű arány természetesen ebben az esetben is országonként, időszakonként különbözik, de a témával foglalkozó tanulmányok szinte mindegyike kettő és három között valószínűsíti annak értékét¹⁹.

$$U - U_n = \beta (GDP - GDP_{pot})$$

6. sz. ábra

A modern Phillips-görbe

Az ábrázolás szerint az egyensúlyi pályán haladó, potenciális szinten teljesítő gazdaságban (zérus GDP-rés esetén), a pénzkibocsátás megszokott üteme mellett a tényleges infláció megegyezik annak várt, anticipált mértékével. Amennyiben a gazdaság teljesítménye meghaladja a potenciális szintet, az árszínvonal emelkedése felgyorsul, a tényleges infláció nagyobb lesz az anticipátnál. (Nyilván az összefüggés szimmetrikus megfelelője is értelmezhető.)

Még plasztikusabb a kép, ha a GDP tényleges nagysága *helyett az aggregát kereslet* értékét vesszük figyelembe. Ha utóbbi nagyobb a potenciális kibocsátásnál (aggregát kínálatnál), a piaci helyzet az árszínvonal növekedését váltja ki.

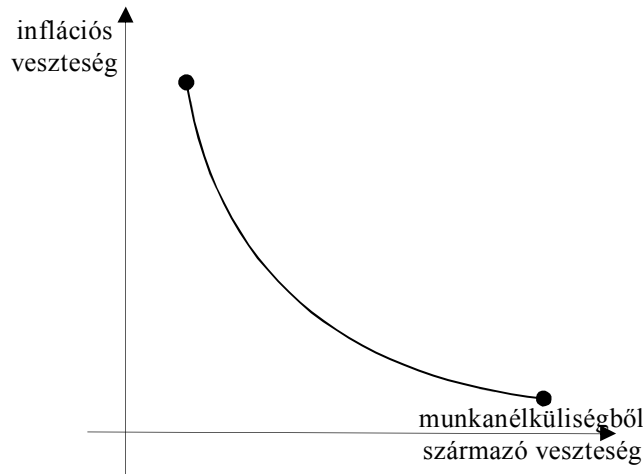
Térjünk vissza ahhoz a gondolathoz, hogy a Phillips-görbe felfogható választási elméletként! A kormányzatok *dezinflációs* gazdaságpolitikája a GDP visszaesésével, *áldozattal* jár. Az árszínvonal-növekedés egy százalékpontos mérséklése a GDP négy-öt százalékpontos süllyedését váltja ki. Ez két lépésben magyarázható:

- Az infláció egy százalékpontos visszafogása a munkanélküliség tényleges rátáját a Phillips-görbe által reprezentált összefüggéseknek megfelelően (Samuelson és Nordhaus számításai szerint) két százalékponttal növeli meg.
- A munkanélküliségi ráta bekövetkezett két százalékpontos emelkedése az Okun törvény értelmében nagyjából a GDP-rés négy-öt százalékpontos kiterjesztésével jár.

Az infláció korlátozása érdekében vállalt áldozat mindenképpen jelentős, azonban a magas infláció is tetemes kibocsátás-csökkenést eredményezhet! A kormány-nak differenciált, legalább a fontosabb hatásokra, folyamatokra kiterjedő mérlegelést kell végeznie a helyes célmeghatározás érdekében. Ebbe enged betekintést az alábbi ábra.

7. sz. ábra.

Az infláció, illetve a munkanélküliség miatt bekövetkező GDP-kiesés

A drasztikus beavatkozás, az anomáliák azonnali, vagy rövid távú megszüntetése hatalmas áldozattal jár. Természetesen fennáll a mérsékeltebb, hosszabb időszakra szétterített interveniálás lehetősége. Ez esetben gyengül a gazdaságpolitikai intézkedések adott évet terhelő, kedvezőtlen hatása, viszont súlyosak a fel nem oldott feszültségek, a fel nem számolt spontán tényezők következményei. A döntéshozók csak egy meglehetősen általános kritériumot alkalmazhatnak: adott időhorizonton belül, a legkisebb áldozattal ráállítani a gazdaságot az optimális, fenntartható, potenciális ütemet biztosító növekedési pályára.

Jegyzetek, hivatkozások:

1. PHILLIPS, A. W: The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957. *Economica*, 1958. nov.
2. TOBIN, J: Inflation and Unemployment; *The American Economic Review*, March, 1972.
3. PHILLIPS nem számolt a technika fejlődésével, a termékek minőségének változásával, ezért a tartós áremelkedés mértéke nála egybeesik az inflációval.
4. A konjunktúraciklus, az aggregát kereslet változásának függvényében a vállalatok összessége növekvő vagy csökkenő számú munkahelyet kíván betölteni. A munka iránti kereslet visszasesése megakadályozza az adott bérnél munkájukat kínáló munkavállalók egy részének foglalkoztatását, azok kényszerű, konjunkturális munkanélkülivé válnak.
5. SAMUELSON, P. A. – SOLOW, R. M: The Problem of Achieving and Maintaining a Stable Price Level; *The American Economic Review*, May, 1960.
6. TOBIN, J: The Cruel Dilemma. Előadás, eredeti megjelenés: *Prince Issues in Theory, Practice and Policy* (szerk: Phillips, A.; University of Pennsylvania Press, 1967. Magyarul: Tobin, J. Pénz és gazdasági növekedés, KJK, 1984. 277. o.
7. TOBIN, J: Inflation and Unemployment; *The American Economic Review*, March, 1972.
8. LIPSEY, R. G: The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates: A Further Analysis; *Economica*, Febr. 1960.

9. A globális munkanélküliség (U) lehet negatív előjelű is, ez esetben több a betöltetlen munkahely, mint a munkanélküliek száma.
10. TOBIN, J: Inflation and Unemployment; The American Economic Review, March, 1972.
11. FRIEDMAN, M: The Role of Monetary Policy; eredeti megjelenés: Friedman, M: The Optimum Quantity of Money, The American Economic Review, March, 1968; illetve Nobel Lecture: Inflation and Unemployment; Journal of Political Economy, 1977. No. 3. Magyarul A monetáris politika szerepe, illetve Infláció és munkanélküliség címmel jelentek meg, az Infláció, munkanélküliség, monetarizmus kötetben, KJK 1986 .
12. A kategóriát PHELPS, E. S: Money Wage Dynamics and Labor Market Equilibrium; Journal of Political Economy, July, 1967. és FRIEDMAN, M: A monetáris politika szerepe c. tanulmányai alapozták meg.
13. FRIEDMAN, M: Infláció és munkanélküliség. In: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus 261.o.
14. U.o. 232.o.
15. U.o. 261.o.
16. U.o. 231.o.
17. SAMUELSON, P. A.- NORDHAUS, W. D: Közgazdaságtan; KJK KERSZÖV 2000. 576. o.
18. OKUN, A. M: The Political Economy of Prosperity; Washington, 1970.
19. Mankiw és a Samuelson – Nordhaus szerzőpáros 2, Hall és Taylor 3 százalékról ír.

A téma alapirodalma:

- FRIEDMAN, M: A monetáris politika szerepe. In: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; KJK, 1986.
- FRIEDMAN, M: Infláció és munkanélküliség. In: Infláció, munkanélküliség, monetarizmus; KJK, 1986.
- HALL, R. E.- TAYLOR, J. B: Makroökonómia; Elmélet, gyakorlat, gazdaságpolitika; KJK&KERSZÖV 2003.
- LIPSEY, R. G: The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates: A Further Analysis; *Economica*, Febr. 1960.
- MANKIW, N. G: Makroökonómia; Osiris, 2002.
- MÁTYÁS ANTAL: A modern közgazdaságtan története; Aula, 1993.
- MÁTYÁS ANTAL: A polgári politikai gazdaságtan napjainkban; Kossuth Könyvkiadó, 1984.
- OKUN, A. M: Efficient Disinflationary Policies; *American Economic Review*, May 1978.
- OKUN, A. M: The Political Economy of Prosperity; Washington, 1970.
- PHELPS, E. S: Phillips Curve. Expectations of Inflation and Optimal Unemployment over Time; *Economica*, August, 1967.
- PHELPS, E. S: Money Wage Dynamics and Labor Market Equilibrium; *Journal of Political Economy*, July, 1967.
- PHILLIPS, A. W: The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wage Rates in the United Kingdom, 1861-1957. *Economica*, Nov. 1958.
- SAMUELSON, P. A.- NORDHAUS, W. D: Közgazdaságtan; KJK KERSZÖV 2000.
- SAMUELSON, P. A. – SOLOW, R. M: The Problem of Achieving and Maintaining a Stable Price Level; *The American Economic Review*, May, 1960.
- TOBIN, J: Inflation and Unemployment; *The American Economic Review*, March, 1972.
- TOBIN, J: The Cruel Dilemma. Előadás, eredeti megjelenés: *Prince Issues in Theory, Practice and Policy* (szerk:Phillips, A.; University of Pennsylvania Press, 1967. Magyarul: Tobin, J. Pénz és gazdasági növekedés, KJK, 1984.

ZÁDORI IVÁN

SEI Global Scenario Group által felvázolt jövőforgatókönyvek

Bevezetés

A jövőt sohasem ismerhetjük pontosan és teljesen, mivel azt számos komplex és többé-kevésbé egymással kölcsönhatásban álló erő formálja. Meglepetések keletkezhetnek, nagyrészt azért, mert olyan esemény vagy fejlődési irány alakul ki, amelyre nem számítottunk, illetve nem következik be olyan esemény vagy változás, mint amelyre számítottunk.¹ Az ilyen esetekben nem feltétlenül az jelenti a megoldást, hogy előrejelzéseinket tovább finomítjuk, hanem az, hogy a különféle modellekbe beépítjük a bizonytalanságot. A szcenárió módszer pontosan ezért több lehetséges jövőt vesz figyelembe, a lehetséges variációknak együtt kell képviselniük a valószínű jövőknek azon körét, amelyek várhatóan bekövetkezhetnek. A szcenáriókat bizonyos tekintetben a jövőről szóló történetekként foghatjuk fel, ahol nem a jövő pontos előrejelzése a cél, hanem az, hogy milyen tényezők befolyásolják a jövőt annak különböző várható megvalósulásai irányában.²

A következőkben a Stockholm Environment Institute Global Scenario Group által felvázolt jövőforgatókönyvek kerülnek röviden bemutatásra. A SEI 1989-ben a svéd kormány kezdeményezésére létrejött független, nemzetközi kutatóintézet, amely a fenntartható fejlődésre, illetve a fenntarthatósággal kapcsolatos környezeti, gazdasági és társadalmi hatások vizsgálatára specializálódott. Az Intézet 1990-ben kezdte meg lényegi munkáját a Polestar globális szcenáriók készítésével, melyek alapvetően arra vonatkoztak, hogy a Föld energia, víz, élelem és nyersanyag-felhasználása hogyan alakul a 90-es években, és az egyes tényezők milyen irányokat vehetnek fel a jövőben. Ez a tevékenység nem a Római Klub 1972-es Növekedés határai c. világhjelentésének, illetve az ezt követő jelentéseinek megismérlése volt, hanem arra irányult (és irányul ma is), hogy a jelenlegi és jövőbeli szituációkat láthatóbbá tegyék és felvázolják bizonyos jelenségek következményeit.³

A Stockholm Environment Institute 1995-ben hozta létre a Global Scenario Group-ot, hogy a Világ fejlődésének lehetséges kimeneteleit vizsgálja a 21. században. Ez a csoport szintén független, nemzetközi és interdiszciplináris formában jött létre azzal a céllal, hogy különféle irányvonalakat, politikákat, akciókat és eseményeket vázoljon fel annak érdekében, hogy megkezdődjön az elmozdulás egy fenntarthatóbb és egyenlőbb jövő felé. A GSG által használt módszer a korábban már említett szcenáriókészítés, amely arról szól, hogy a hatalmas mennyiségű kimeneteli lehetőséget strukturált módon magyarázza. A cél alapvetően nem az, hogy a leglényegesebb

1 Kristóf Tamás: Szenárióépítés, szenáriótervezés BKÁE, Jövőkutatási Kutatóközpont, <http://www.bkae.hu/jkut/download/09.Szenario.doc> 2005.01.04.

2 Uo.

3 <http://www.gsg.org/gsgintro.html> alapján

trendek és tényezők figyelembe vételével meghatározásra kerüljön a „válasz” a Világ problémáira és a későbbiekben minden tevékenységet ezen válasz megvalósításának rendeljünk alá: a „hagyományos” előrejelzéssel szemben a scenárió tervezés sokkal inkább azt jelenti, hogy a különféle folyamatok és tényezők vizsgálata során, amelyek befolyásolhatják a jövőbeli eseményeket, megvizsgálásra kerülnek az egyes kimenetek és felvázolható, hogy az egyes tényezőkben bekövetkező változások hogyan alakíthatják a jövőt. Nyilvánvaló, hogy a Világ fenntarthatóságával kapcsolatos scenáriók elég ingoványos területet jelentenek: a fenntarthatóságot különféle szinteken lehet vizsgálni, és természetesen minden szinten különféle jelenségek, események és lehetőségek jönnek be a képbe, de a jelenlegi gazdasági-társadalmi-ökológiai környezetben, amelyet a gyors változások és a komplexitás magas foka jellemeznek, mindenképpen indokolt a globális nézőpont. Bár a globális hatások rendkívül összetettek, az többé-kevésbé megállapítható, hogy a világ „elágazáshoz” érkezett: a GSG által felvázolt scenáriók a jelenlegi szituáció lehetséges elmozdulási irányait, várható kimeneteleit próbálják szemléletesen bemutatni.⁴ Az egyes forgatókönyvek vizsgálata előtt érdemes röviden áttekinteni azon kritikus trendeket, melyek a GSG scenáriókban megjelennek.

Jelenlegi kritikus trendek⁵

Népességnövekedés

A Világ népessége jelenleg megközelítően 900 millióval növekszik évtizedenként, ez a legnagyobb abszolút növekedés az emberiség történetében. A növekedés majdnem teljes mértékben a fejlődő országokhoz köthető. India népessége például 1,9%-al nő évente, hasonló a helyzet Kelet-Ázsiában és Latin-Amerikában is. Afrika népessége ennél gyorsabban, 2,8%-al növekszik, míg Kínában a növekedés üteme sokkal alacsonyabb, 1,1% évente, de mivel eleve hatalmas a népességszám, ez így is elég nagy növekedést jelent. Városokba történő áramlás, zsúfoltság, a népességnövekedés elsősorban tehát a fejlődő országokra koncentrálódik, ahol a tömeges munkanélküliség, elidegenedés, agresszió jellemző, a hagyományos közösségi kapcsolatrendszerek megszűnnek vagy elsorvadnak, új alternatíva pedig a legtöbb esetben csak formális, illetve teljesen hiányzik. A GSG kutatói szerint a fejlett országok közül egyedül az Egyesült Államok számíthat szignifikáns népességnövekedésre, ami elsősorban a folyamatos bevándorlásnak tudható be. Minden olyan népesség esetén, ahol a termékenység nagyobb, mint az „újratermelődési” ráta, tehát körülbelül 2,1

4 Gilberto Gallopin, Al Hammond, Paul Raskin and Rob Swart: Branch Points: Global Scenarios and Human Choice, SEI GSG PoleStar Series Report no. 7, 1997 <http://www.tellus.org/seib/publications/branchpt.pdf> alapján

Paul Raskin, Gilberto Gallopin, Pablo Gutman, Al Hammond and Rob Swart: Bending the Curve: Toward Global Sustainability. SEI GSG PoleStar Series Report no. 8, 1998. <http://www.tellus.org/seib/publications/bendingthecurve.pdf> alapján.

Paul Raskin, Tariq Banuri, Gilberto Gallopin, Pablo Gutman, Al Hammond, Robert Kates, Rob Swart: Great Transition: The Promise and Lure of the Times Ahead. SEI GSG PoleStar Report no. 10, 2002. http://www.tellus.org/seib/publications/Great_Transitions.pdf alapján.

Módszertan, adatok, technikai megjegyzések: Eric Kemp-Benedict, Charles Heaps, Paul Raskin: Global Scenario Group Futures. Technical Notes. SEI GSG PoleStar Series Report no. 9, 2002. http://www.tellus.org/seib/publications/GSGFutures_PS9.pdf alapján.

5 Az egyes trendekhez kapcsolódó, azokat alátámasztó és magyarázó statisztikák, adatbázisok: <http://www.gsg.org/GraphicalHighlights.html>, illetve az egyes scenáriók adatai területi egységekre vetítve: http://cgi.channel1.com/cgi-tellus/gsgdata/scen_data_selector.cgi

gyerek/nő, a növekedés tovább fog tartani, míg a többi országban csökkenés fog bekövetkezni. A jelenlegi termékenységi ráták elég nagy területi különbségeket mutatnak: a legmagasabb a ráta Afrikában (majdnem 6 gyerek/nő) a népesség megduplázódását vetíti előre az elkövetkezendő 24 évben. Ezzel szemben Kínában az újratermelési ráta alá csökkent a termékenységi ráta, amely azt jelenti, hogy a népesség stabilizálódása valószínűsíthetően meg fog történni egy generáción belül. Az ENSZ középtávú előrejelzése szerint 2050-re minden ország eléri az újratermelési rátát. Ha ez nem következik be, a növekedés jóval nagyobb lehet az előre jelzettnél, de természetesen más tényezők, katasztrófák, háborúk is változtathatnak a növekedési ütemen. A Föld lakóinak számának drasztikus növekedése több kiemelt problémát vet fel:⁶

- fogyasztás és energiafelhasználás nagymértékű növekedése
- korösszetétel megváltozása (társadalmi feszültségek)
- természeti erőforrások gyors kimerülése, környezet elszennyeződése, ennek következtében üvegházhatás, klimatikus viszonyok megváltozása, természeti katasztrófák
- az anyagi javak elosztása az egyes társadalmi rétegek között nem egyenletes, valamint a javakhoz való hozzájutás lehetősége is egyre inkább korlátozott. A növekvő anyagi különbségek miatt kevesebben részesülnek megfelelő egészségügyi ellátásban, oktatásban, korlátozott az ivóvízhez és táplálékhoz való hozzájutás lehetősége is.
- Radikális globalizációkritikai mozgalmak megjelenése, valamint a globalizáció eredményeiből nem profitálók táborának növekvő elégedetlensége (kontroll nélkül, ellenőrizhetetlen működés, bűnbakkeresés, terrorizmus, beláthatatlan következmények)
- hatalmas méretű technikai fejlődés, „gazdasági növekedési kényszer”, melyek kifizetését nehéz előre megjósolni, vagy viszonylag pontosan körvonalazni.
- Fogyasztói társadalom és kultúra terjedése (legalábbis a világ fejlett felén, a többi területen pedig nyomor, kiszolgáltatottság, stb.)

Gazdasági növekedés

A GSG munkatársai szerint a gazdasági aktivitás globális mintái, melyek jelenleg a fejlett országokban tapasztalhatók, valószínűleg szintén változni fognak. A gazdasági növekedési ráták sok fejlődő régióban magasabbak, mint az iparosodott országok esetében, előre jelezve növekvő szerepüket a világgazdaságban. Kína gazdasága már jelenleg is a harmadik legnagyobb a világon és növekedési üteme több mint kétszer akkora, mint az Egyesült Államoké. India, Délkelet-Ázsia és Latin-Amerika szintén gyorsabban növekszik, mint sok iparosodott ország. Ha ezek a trendek folytatódnak, a jövő világgazdaságát nem feltétlenül az USA, Európa és Japán fogja meghatározni, hanem sokkal inkább az új szereplők, akikhez lehetséges, hogy Oroszország is felzárkózik.

Az egy főre jutó jövedelmek is növekedést mutatnak a fejlődő régiókban, bár valószínűsíthetően jóval alatta maradnak a fejlett országok szintjének. Az energia és

⁶ Természetesen a kiemelt problémák a később tárgyalt kritikus trendeknél újra és újra felbukkannak, nyilvánvalóvá téve, hogy a negatív jelenségek között szoros összefüggés áll fenn.

nyersanyagfogyasztás globálisan szintén jelentős emelkedést mutat. Bár az egy főre jutó energia és nyersanyag-felhasználás a fejlett országokban elérhet egy bizonyos tekintetben állandósult szintet, addig a fejlődő országokban a népességnövekedés és az alapvető infrastrukturális feltételek biztosítása mellett gyors növekedésre lehet számítani. A történelmi szakadék a fejlett és fejletlen világ között minden bizonnyal megmarad a következő évtizedekben is, kivéve a gazdasági növekedés mutatójának tekintetében tapasztalható pozitív változást. A növekvő fogyasztás hatásai és az erőforrások kiaknázásának növekedése a környezet további leromlásához vezet, ami elsősorban a fejlődő országokban tapasztalható majd.

Technikai fejlődés

Jelenleg gyors, lehetséges, hogy példa nélküli technikai innováció korában élünk. A 20. század utolsó harmadában hatalmas változások következnek be az információ átvitel képességében és hatalmas informatikai, számítástechnikai fejlődés tapasztalható. A „forradalom” hatásait az információtechnológiában, a gazdasági-társadalmi rendszerek, foglalkoztatás és munkavállalás, valamint a különféle tevékenységi, fogyasztási formák és életstílusok tekintetében csak most kezdjük igazán megtapasztalni. De annyi már világos, hogy ezek a hatások elég mélyek, és minden bizonnyal átalakíthatják az emberi aktivitás számtalan megjelenési formáját.⁷ A szerzők által kiemelt további lényeges folyamat a biotechnológiai forradalom kibontakozása, a genetikai információk és az élő organizmusok biokémiai mechanizmusainak manipulálása, melynek jövőbeli kimenetele még nem nagyon látható előre. A globális verseny az új technológiák gyors terjedését eredményezi és szintén nagy változásokat okozhat a „hagyományos” gazdasági, társadalmi, kulturális struktúrákban.

A hatalom decentralizációja

Az ezredfordulót követő években erős trendként jelentkezik a hatalom decentralizációja és a nagyobb egyéni/közösségi autonómia felé történő elmozdulás. Egyéni szinten ez a „jogok” iránti igény tekintetében figyelhető meg – emberi jogok, nők jogai, stb. A magánszférában különféle „lapos” testületi és szervezeti struktúrákban, valamint a decentralizált döntéshozásban tapasztalhatók ezen folyamatok, abban az esetben is, ha az adott formációnak nincs formális hatalmi struktúrája, mint például az Internet. A közszférában a jelenség a demokratikus irányítás terjedésében, illetve a hatalom alacsonyabb szintekre történő delegálásában, és bizonyos tekintetben a szeparatista mozgalmakban figyelhető meg. Ezek a trendek számtalan új szereplő megjelenésével járnak, a különféle állampolgári csoportosulásoktól kezdve a globális korporációkig, és teszik a kormányzást egyre inkább komplex folyamattá. A globális kommunikációs rendszerek a CNN-től a mobiltelefonokig és az Internetig szállítják az információkat, amely szinte ellenőrizhetetlen a központi irányító szervek által. A világméretű magánszektor-formációk növekvő erőssége erős kontrasztban áll a globális kormányzati intézmények folyamatos „tehetetlenségével”. Helyi és

⁷ A szituáció erősen hasonlít az ipari forradalom hatásaira és az azt követő változásokra: Polányi Károly munkáiban szemléletes leírását adja a 18. századi Angliában tapasztalható gazdasági-társadalmi átalakulásoknak, az önszabályozó piac által okozott társadalmi rombolásoknak, és olvashatók azok a „kompenzációs” mechanizmusok és azok következményei is, melyeket az állam, a helyi társadalom és közösségek tesznek a negatív folyamatok terjedésének megakadályozására. (Polányi Károly: A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. 2. átdolgozott kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.)

nemzeti szinten a nem-kormányzati szervezetek és állampolgári csoportok növekvő száma és befolyása a GSG szerint arra vezethető vissza, hogy olyan információkkal és szolgáltatásokkal tudják ellátni a népeiséget és olyan kérdéseket is képesek kezelni, amelyet a kormányok vagy nemzetközi szervezetek képtelenek teljesíteni vagy figyelembe venni.

Egyenlőségi, méltányossági trendek

Aggasztó trend a növekvő gazdasági természetű rétegződés és elkülönülés a szegények és gazdagok tekintetében, az adott országokon belül és az országok között. Az Egyesült Államokban például az elmúlt 20 évben jelentős jövedelemkülönbség növekedés tapasztalható, az alsó rétegek egy része talajt veszítetté vált, míg a felső 20% nagymértékben gazdagodott. A jövedelmek közötti eltérések a fejlődő és fejlett országok között hasonló képet mutatnak: Japán és Kína tekintetében a különbségek megduplázódtak, és az USA és Kína tekintetében az utóbbi már említett gyors gazdasági növekedése ellenére 30%-al nőttek. A jövedelmi arányok ezirányú elmozdulása a társadalmi stabilitást is veszélyezteti, növeli az illegális bevándorlást és népességmozgást, és komplikálttá teszi a globális problémák megoldását.

Erőforrás-kimerülés

Az egyik leglényegesebb dimenzió a nem megújuló energiaforrások kimerülésének fokozódása. A növekvő globális kereslet ezen erőforrások hatékonyabb kihasználását és helyettesíthetőségük megvalósítását teszi szükségessé és folyamatos technológiai kihívásként jelentkezik. Erre a Világ már korábban is „rádöbrent” (Római Klub: Növekedés határai), de igazi következményeivel az elkövetkező évtizedekben mindenképpen számolni kell. A nem megújuló erőforrásokon kívül foglalkozni kell a megújuló erőforrások kérdésével is, mert leromlásuk szinte megállíthatatlanul növekszik a Föld egyes területein. A folyamatos romlást egyrészt a globális gazdaság növekvő igényeinek kielégítése magyarázza, másrészt a fejlődő országok gyakran, más lehetőség hiányában rá vannak kényszerítve arra, hogy túlhasználják ezen erőforrásokat, ráadásul a legtöbb ökoszisztéma regenerálódási képessége a felhasználásnál jóval alacsonyabb. A világ népességének negyede fogyasztja el a világon termelt elsődleges energia háromnegyedét. A rendelkezésre álló és jelenleg használt energiaforrások nem korlátlanok, az alternatív energia használatának pedig még nincs igazi gazdasági alapja, a legtöbb esetben alkalmazásuk költséges és alacsony hatásfokú, továbbá amíg rendelkezésre állnak a jelenleg is használt energiák, nincs meg az áttérésre való „kényszer”.

Szennyezés és környezeti változás

A gyorsan növekvő urbánus területek különösen a fejlődő országokban komoly környezetszennyezési problémákat vetnek fel, a légszennyezéstől a vízszennyezésig. Globális szinten a szén-dioxid, a fő üvegházhatásért felelős gáz kibocsátása gyorsan nő, az olaj, szén és gáz kitermelés, illetve felhasználás növekedésének következtében. Az előrejelzések szerint az energiafelhasználás 2020-ig megkétszereződik, ami tovább erősíti a globális klímaváltozást, melynek következményei szintén beláthatatlanok. Erőszak, társadalmak degradálódása, átalakuló foglalkoztatás, valamint a környezetszennyezésnek az emberi életre gyakorolt hatásai is komoly problémákat jelentenek, és itt is számottevő különbségek adódnak a fejlődő és fejlett országok

között. A légszennyezés, felszíni és felszín alatti vizek elszennyezése, talajok minőségének romlása, növény- és állatvilág pusztulásának üteme számottevően nem változik, valamint részben az emberi tevékenységgel összefüggő éghajlatváltozás tanúi vagyunk, melynek pontos lefutása és kimenetele jelenleg nem ismert, és az sem nyilvánvaló, hogy hatékony intézkedésekkel rövid távon kezelhető-e.

GSG scenáriók

A korábban vázolt globális trendek alapján a GSG munkatársai 3 „alapszenáriót”, és minden alapszenárión (Konvencionális világok – Conventional Worlds, Barbarizáció – Barbarization, illetve a Nagy Átalakulás – Great Transitions) belül további két, tehát összesen 6 modellvariánst vizsgáltak.⁸ Minden csoporton belül természetesen a variációk ennél jóval szélesebb köre valósulhat meg, de az alábbi forgatókönyv-variánsok az egyes lehetőségek egyfajta „csoportosulásaként” foghatók fel. Lássuk tehát az egyes scenáriókat!

1. Konvencionális világok

A Konvencionális Világok scenárió a 21. századi globális gazdasági-társadalmi rendszer olyan jövőképét vetíti elő, amely nélkülöz mindenféle nagy, sokszereű meglepetést, éles váltást vagy alapvető transzformációkat az emberi civilizáció tekintetében. A domináns értékek és intézményrendszerek továbbra is megmaradnak és formálják a jövőt, a világgazdaság gyorsan növekszik, és a fejlődő országok kezdenek felzárkózni a fejlett világhoz. A Konvencionális Világokon belül a GSG két lehetséges variációt különít el:

Piaci erők (Market Forces)

Ez a variáns közepes szintű népességgel és fejlődéssel számol, tipikus technológiai változásokat feltételezve. A társadalmi és környezeti stressz megoldásának problémája a versenypiacok önkorrekciós képességéből adódik. A piac logikájából következően elvileg van lehetőség arra, hogy „kitermelődjenek” azok az új módszerek, technikák, termékek, amelyek elmozdulást eredményezhetnek. A kérdés csupán az, hogy ez milyen sebességgel történik, van-e erre ideje az emberiségnek? Ebben a scenárióban a kiemelt prioritás a gazdasági növekedés, annak eredményeképpen, hogy a nem regulált piacok világméretű kiszélesedése következik be. Amíg néhány ország lemarad a versenyben, a többi prosperál. A népességnövekedés intenzív a fejletlen régiókban és lassú vagy negatív növekedés tapasztalható a fejlett világ több országában, párhuzamosan a jelentős migrációs nyomással, amely a fejlett világra nehezedik. A gazdagok tovább gazdagodnak, míg a szegénység továbbra is jelentős növekedést mutat, akár nemzeteken belül, akár nemzetek között vizsgáljuk a problémát. A környezet minősége javul a fejlett országokban és megállíthatatlanul tovább romlik a fejlődő világban. A társadalmi feszültségeket tovább súlyosbítja az erőforrásokért folytatott verseny. Az ENSZ becslései alapján az átlagos termékenységi ráta a következő 50 évben megközelíti a korábban már említett újratermelési szintet (2,1 születés/nő), párhuzamosan azzal, hogy a fejlődő országok mintái közelítenek a fejlett világban tapasztalható trendekhez. Ez egyrészt a tudatos családterve-

⁸ A korábban említett és publikált scenáriók, bár egyenként az egyes alapvariánsokat hivatottak bemutatni, mindegyikben szerepel a többi modellváltozat szemléletes leírása is, ezért az egyes scenáriók bemutatásánál nem hivatkozok külön-külön az adott publikációkra.

zési intézkedések sikerességére vezethető vissza, másrészt a nők egyenjogúsításának folyamatára. Ennek ellenére a világ népessége 2050-re megduplázódik, ami a becslések szerint több mint 10 milliárd főt fog majd jelenteni. Elgondolkodtató, hogy a fejlett országok 20% körüli népességaránya a világ népességén belül a vizsgált időpontra 10% körüli szintre kerül majd. Erősen úgy tűnik, hogy ez a típusú scenárió nem túlságosan kedvező és fenntartható, mivel számtalan olyan környezeti, társadalmi és gazdasági rizikóval járhat, amelyek ezen verzió bekövetkezését kísérhetik.

Először is, a természetes ökoszisztémák működésébe történő beavatkozás meghaladhatja az ökoszisztémák asszimilációs kapacitását, és lehetne sorolni a többi tényezőt a klímaváltozás fokozódásától a biodiverzitás csökkenéséig és környezet nagyarányú elszennyezéséig. Másodszor, az erőforrások kimerülése súlyos konfliktusokat eredményezhet, az ivóvízzel kapcsolatos problémák egyre növekednek, valamint a mezőgazdaság, amelynek kétszer annyi terméket kellene produkálnia 2050-re, mint korábban, szintén kritikus helyzetbe kerülhet, amely nyilvánvalóan további szennyezéssel, ökoszisztémák eltűnésével fog járni. Arról nem is beszélve, hogy radikális és elégedetlen csoportok veszélyeztethetik a nemzetközi biztonságot, tehát könnyen elmozdulhat a szituáció más, későbbiekben bemutatásra kerülő scenáriók irányába.

Igazgatási, irányítási reform (Policy Reform)

Ez a scenárió elméletileg alkalmas arra, hogy a korábban vázolt negatív trendeken úrrá legyen: továbbra is növekedés és gazdasági fejlődésorientált folyamatokról van szó, de ezeket mérsékelni kell és a kormányzatoknak, nemzetközi szervezeteknek be kell avatkozni a történésekbe. E variáns tehát erős, széleskörű és koordinált kormányzati cselekvést feltételez, annak érdekében, hogy bekövetkezzen a fenntarthatóság felé történő elmozdulás, nagyobb szociális egyenlőség legyen és megvalósuljon a környezet védelme is. A politika arra törekszik, hogy erősítse a különféle menedzsment elvek és a környezetbarát technológiák elterjedését és az egész fenntarthatósági kérdést kiemelt prioritásként kezelje.

Az igazgatás, irányítás reformjára való törekvés a 80-as évektől megfigyelhető folyamat, első lépcsőfokának a Környezet és Fejlődés Világbizottság (1983–87) tevékenysége tekinthető, amely Gro Harlem Brundtland norvég miniszter asszony vezetésével, ENSZ felkérésre kezdi meg működését. A Bizottság által 1987-ben publikált Közös jövőnk c. jelentés a fenntartható fejlődés feltételeinek megteremtésében látja a megoldást. Ez olyan fejlődést jelent, amely a természetes készletek felhasználásával úgy elégíti ki a jelen nemzedékek igényeit, hogy az nem akadályozza a jövő nemzedék képességét saját igényei kielégítésében. További lényeges momentum az előzetes elővigyázatosság elvének megfogalmazása is. A bizottság tevékenységének köszönhetően 1992-ben összehívták Rio de Janeiróba az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferenciát (az 1972-es Stockholmi Konferencia 20 éves évfordulóján), amelyen a fenntartható fejlődés globális kérdéseit tárgyalták. Az 1992-es világkonferencia egyik legnagyobb eredménye annak a széles körű elismerése volt, hogy a döntéshozók a tudományos bizonytalanságra (azaz az elégséges ismeretek hiányára, illetve az előrejelzések pontatlanságára) hivatkozva nem odázhathatnak el elengedhetetlen gazdasági és jogi intézkedéseket.⁹

⁹ Láng István: Lesz-e új a nap alatt a környezetvédelemben? <http://www.kornyeztunk.hu/belso/e20.html> 2004.10.12.

A riói konferencia és az azt követő konferenciák sorozata kétségkívül hatással volt a világ környezeti állapotára, de elsősorban nemzeti szinten lehet kedvező eredményekről beszámolni. Több országban olyan nemzeti környezetvédelmi programokat valósítottak meg, amelyek kedvezően hatottak a levegőtisztaság védelmére, a vízkészletek racionális felhasználására vagy a hulladékgazdálkodásra, illetve a vállalatok környezettudatos irányítási rendszerére. A nemzetközi pénzüzetek (Világbank, a regionális fejlesztési bankok) szigorúbb környezeti hatásvizsgálatokat követeltek meg a segélyek és a hitelek folyósításához. Globális méretekben azonban tovább folytatódott az erőforrás-tartalékok felélése és a környezet romlása; elsősorban a Világ népességének növekedése, a városok túlszűfoaltsága (a folyamatos oda-özellés következtében) és az anyag- és energiaigényes fogyasztási szokások konzerválódása miatt.¹⁰ A különféle kormányzati intézkedéseket, konferenciákat, rendezvényeket hosszasan lehetne sorolni, de annak ellenére, hogy a „jó szándék” számtalan területen adott, mégsem sikerül látványos, átütő sikereket elérni, valószínűsíthetően azért, mert ez az irány a fenntarthatóság felé történő elmozdulást alapvető strukturális változások nélkül képzei el, illetve piac vezette intézményes keretek között vetíti előre a továbblépés lehetőségét.

2. Barbarizáció

Ezen szcenáriók azon fenyegető jövőképeket tartalmazzák, melyek szerint civilizációnk szociális, gazdasági és morális megalapozottsága leromlik, mert a sürgető problémák megoldására irányuló törekvések meghaladják az önszabályozó piac és a reformok által kínált megoldási lehetőségek szintjét. A Barbarizáció alapszcenárióján belül a GSG két lehetséges variációt különít el:

Összeomlás: (Breakdown): ebben a verzióban a különféle krízisek feletti kontroll lehetősége megszűnik, zabolátlan konfliktusokhoz vezethet, az intézményi integráció és a gazdaság összeomlik.

Erőd világ (Fortress World): autokratikus felelősség kibontakozása az összeomlás elkerülésére, gyakorlatilag olyan elkülönült egységeket jelent, amelyek védik a privilégiumaikat, ellenőrzik az elszegényedett többséget és kezelik a kritikus természeti erőforrásokat, míg a körön kívül a környezeti leromlás, az elnyomás és a szenvedés és nyomor a jellemző.

A Konvencionális Világok jövőképei azokat a lehetőségeket vázolják, amikor az intézményi keretek és a piaci kapacitások segítségével történik az elmozdulás, de mi történik, ha a kritikus változások meghaladják ezt a kapacitást és a krízisek kezelése kicsúszik a kontroll alól? Növekvő kiábrándulás tapasztalható a fejlődéssel szemben, ami áthatja az iparosodott társadalmakat is. A szegény rétegek érzékenysége emelkedik, a globális média következtében látják, hogy hogyan él a jobbik fél, nyilván ezt a szintet szeretnék elérni, de ez a fogyasztási szint és életszínvonal csak rózsaszín álomként lebeg a lelki szemek előtt. Egy „új” társadalmi csoport tűnik fel a színen: a viszonylag képzett, mobil és elégedetlen ifjúság. A növekvő számú „globális tinédzserek” milliói hasonló várakozásokkal és attitűdökkel jellemezhetők, bár körükben a fogyasztói kultúra mindenek felettsége ugyanúgy megtalálható, mint a céltalanság és a nihilizmus. Nyilvánvaló, hogy a fiatal generációk tekinthetők a legmobilabbnak, csak a „láncaikat veszíthetik”, és ők lesznek azok, akik nagy számban új élet reményében megindulnak a fejlett országok felé (a jelenség nem új az

¹⁰ Uo.

emberiség történetében, csak a globális méretek és a hatalmas számok teszik a helyzetet különlegessé). A környezetterhelés további növekedése is tapasztalható. A fejlődés és növekedés nem áll meg, csupán arról van szó, hogy ezek haszna a fejlett országokban csapódik le és tovább nő a szakadék a fejlett és fejlődő országok között. Az egyes területeken a feszültségek háborús konfliktusokat eredményezhetnek, amelyek különféle köntösökbe bújtatottan (vallási, szeparatista, nacionalista, ideológiailag megalapozottnak tűnő, stb.) jelentkeznek, kimenetelük nem tisztázott. Erősödik az erőszak, a bűnözés, a terrorizmus, veszélybe kerülhet a Föld biztonsága. Kaotikus viszonyok alakulnak ki és ezzel párhuzamosan különféle enklávék, melyek próbálják magukat elkülöníteni az őket körbevevő világtól. A továbbra is erősnek tekinthető egyes intézmények, országszövetségek, transznacionális vállalatok, nemzetközi szervezetek és fegyveres erők tevékenysége, de az általuk generált elmozdulási irányok kiszámíthatatlannak tekinthetők. Az Összeomlás variációban a problémákkal történő küzdelem és erőfeszítések sikertelenek a társadalmi-gazdasági káoszban, a társadalmi rend több helyen összeomlik, de a negatív visszacsatolások eredményeképpen ismét növekszik az esély arra, hogy tanuljanak a hibákból, és pozitív elmozdulás következzen be. Az Erőd világ variációban az „erődön kívüli” többség hatalmas szegénységben él, nem jut megfelelő erőforrásokhoz, nincsenek alapvető jogai, és nem tud mobilizálódni. Az erőforrások kontrollja erőszakkal valósul meg, a környezet degradációját megállítják, hogy az erődöt el lehessen látni, itt belső szennyezés minimálisra csökken, mert az enklávéken kívülre helyezik a szennyvezetékeket, de ugyanez már nem mondható el a Világ többi területéről. Leegyszerűsítve az elit megvalósítja a maga jólétét, de olyan áron, hogy a többi területen élő emberiséget „barbarizálja” (ha belegondolunk, ilyen is adódott már az emberiség történetében). Mi lehet a folytatás? Ha az Erőd világ nem képes tartani magát, jöhet az Összeomlás, vagy az erősödő negatív visszacsatolások hatására egy új, méltányosabb világrend kialakulása felé történő elmozdulás is bekövetkezhet.

3. Nagy átalakulás

Ez a jövőkép fenntartható fejlődés kihívásának megoldását kínálja, új társadalmi-gazdasági intézkedésekkel és alapvető értékváltozásokkal. A változások irányítói vázolják az átmenetet a társadalomnak, mely során lehetőség nyílik a természetes rendszerek megőrzésére, a jólét megvalósítására, egyenlőbb elosztás kialakítására és a társadalmi szolidaritás további erősítésére. A népesség moderálható szinten stabilizálódik. A Nagy átalakuláson belül a GSG két lehetséges variációt különít el:

Ökokommunalizáció (Eco-communalism):

Ez a verzió magába foglalja a „bioregionalizmus” zöld vízióját, a lokalitást, a közvetlen demokrácia gyakorlását, valamint a kis technológiai-gazdasági egységek létrejöttét. Bár a jelenlegi trendeket figyelembe véve a Nagy átalakulás eléggé idealisztikus, de elméletileg megvalósítható egy méltányosabb és fenntarthatóbb irányba történő elmozdulás. Az Ökokommunalizáció félig, vagy teljesen izolált és magabiztos közösségeket jelent, amelyeket igazán fenntarthatónak lehet minősíteni, nagy egyenlőséggel, alacsony gazdasági növekedéssel és alacsony népességszámmal. Persze ez a „közösségesdi” azzal is járhat, hogy egyes lokális csoportok agresszív expanziót megvalósítva veszélyeztethetik a szomszédos területeket is. Lokalitás, diverzitás és autonómia kialakulhat a Világ jelenlegi szituációjából, de lehet, hogy csak az Összeomlás szcenárióját fogja majd követni.

Új fenntarthatósági minta (New Sustainability Paradigm):

Ez a lehetséges forgatókönyv magába foglalja az előző irány néhány elemét, de ugyanakkor keresi az urbánus és ipari szituációk kezelésének lehetőségét, szemben a teljes megszüntetéssel és felszámolással, és azon van, hogy egy humánusabb és egyenlőbb globális civilizációt építsen, ahelyett, hogy lokalitásba, illetve különféle közösségi formációkba menekülne. Ezen szcenárió megvalósulásának szemléletes leírását olvashatjuk a 2002-es Great transition jelentésben.

A forgatókönyv szerint a 20. század utolsó harmadában 3 fő társadalmi-gazdasági folyamat tapasztalható: államközi globális szervezetek, transznacionális vállalatok, valamint nem kormányzati szervezetek tevékenységének kibontakozása. Az elsőt alapvetően az ENSZ fémjelzi, de annak ellenére, hogy nagy reményekkel indult, és abban lehetett bízni, hogy a globális kormányzásban jelentős szerepe lesz a békefenntartástól a fejlődésig a különféle szakosított szervezetein keresztül, az ezredforduló és az azt követő évek ezt a várakozást nem igazolják (bizonyos szempontból ide sorolható a különféle nemzetközi formációk, szervezetek és integrációk tevékenysége is). A második típusba a transznacionális és multinacionális vállalatok tartoznak, melyek a II. világháború után kezdenek igazán kiteljesedni, az egész bolygóra kiterjedve képviselik a gazdasági hatalmat, és rendelkeznek azzal a képességgel, hogy formálják a világpiacon, fogyasztási szokásokat, stb. Mivel tipikus kapitalista formációknak tekinthetők, lényeges jellemzőjük a verseny, profitorientáltság és az expanzió. A harmadik típusnak a nem kormányzati szervezetek (NGO) kibontakozása tekinthető, amelyet hatalmas növekedés és erő jellemez, de széttagoltak, kevésbé koordináltak, céljaik sokszor szélsőségesek és zavarosak. Ennek ellenére számtalan olyan értéket hordozhatnak (verseny, fogyasztás, individualizmus, materializmus helyett fenntartható viszony a természettel, a közösségek újjászerveződése, és a minőségi fejlődés lehetőségeinek kutatása, stb.), amelyek a Világot egy fenntarthatóbb irány felé mozdíthatják el.

Az 1990 és 2015 közötti időszakban már megfigyelhető bizonyos gazdasági szemléletváltás, majd 2001. szeptember 11. után a világ országai az ENSZ égíse alatt kettős tevékenységet folytatnak: egyrészt a szegény országok modernizálásán és a piac pozitív hatásainak kiszélesítésén, másrészt a globális terrorizmus elleni harc fokozásán dolgoznak. Bár mindkét „intézkedéscsomag” részben sikeresnek tekinthető és a kritikus tényezőket tolerálható szintre sikerül vinni, de ezzel a problémák nem tűnnek el, sőt bizonyos területeken tovább fokozódnak, a globális kormányzás nem jön be, a környezeti problémákon nem sikerül úrrá lenni, a polarizáció és a társadalmi különbségek a fejlődő országok felzárkóz(tat)ása ellenére tovább fokozódnak. A negatív folyamatok hatására 2015-ben világméretű krízis bontakozik ki, amely természetesen nem egy okra vezethető vissza, hanem a korábban vázolt problémák eredőjeként. A válság kirobbanását egy széles terjedő társadalmi „felkelés” megindulása eredményezi a globális vállalatok dominanciája ellen, és a további környezeti leromlás megállításáért. A folyamatok aktív részesei a fiatalok, világméretű mozgalmak a különféle kulturális, politikai és kritikai ifjúsági csoportosulásokból formálódnak és jelenik meg komoly hatalommal bíró tényezőként. Bár először „gyerekek keresztes hadjáratának” minősítik, de a későbbiekben mégis kritikus partnerként vesz részt azokban a tevékenységekben, amelyek végül egy új globális szerződéshez, a Globális Reform folyamatokhoz vezetnek. Az események hatására 2015-től lehetünk tanúi a globális reformok kibontakozásának, ami 2025-től a Nagy átalakulás szcenáriójába csap át...

Összegzés

Láthatjuk, hogy forgatókönyv-szinten már meg is van a megoldás, a kritikus pontok szépen körvonalazódnak, de közel sem biztos, hogy az előbbieken vázolt verzió fog bekövetkezni. Természetesen a jövő nincs megírva, de jelenleg bizonyos szempontból döntési helyzet előtt állunk, rajtunk múlik, hogy milyen irányba indulunk el. Miután minden bizonnyal benne vagyunk a történetekben, a széleskörű adattömeg és jól prognosztizálható trendek ellenére is elég nehéz pontosan megítélni a folyamatokat, ráadásul a különböző scenáriók egymással párhuzamosan, egymást kiegészítve is jelentkezhetnek. Az is világos, hogy a Föld különféle régióiban az egyes folyamatok nem ugyanolyan intenzitással történnek, de a következmények mindenképpen az egész világot érintik. Az ezredfordulót követő években a GSG scenáriók lehetséges modellvariánsainak szinte mindegyike bizonyos területeken megfigyelhető, akár a piaci erőket, akár a nemzetközi szervezetek tevékenységét, akár a lokális öfenntartó közösségek növekvő számát, vagy a fejlődő és fejlett világ közötti növekvő különbségeket tekintjük. Az egyes variánsok egymás mellett (vagy egymással „versenyezve”) vetítik előre a fordulat és pozitív/negatív változások lehetőségeit. Más kérdés, hogy a lehetséges kimeneteket ismerve, mekkora az esély arra, hogy az emberiség képes lesz „tanulni”, változtatni az egyes negatív folyamatokon, és elmozdulni egy igazságosabb, fenntarthatóbb világ felé?

Irodalom:

- GILBERTO GALLOPIN, AL HAMMOND, PAUL RASKIN and ROB SWART: Branch Points: Global Scenarios and Human Choice, SEI GSG PoleStar Series Report no. 7, 1997.
- PAUL RASKIN, GILBERTO GALLOPIN, PABLO GUTMAN, AL HAMMOND and ROB SWART: Bending the Curve: Toward Global Sustainability. SEI GSG PoleStar Series Report no. 8, 1998.
- PAUL RASKIN, TARIQ BANURI, GILBERTO GALLOPIN, PABLO GUTMAN, AL HAMMOND, ROBERT KATES, ROB SWART: Great Transition: The Promise and Lure of the Times Ahead. SEI GSG PoleStar Report no. 10, 2002.
- ERIC KEMP-BENEDICT, CHARLES HEAPS, PAUL RASKIN: Global Scenario Group Futures. Technical NOTES. SEI GSG POLESTAR SERIES REPORT NO. 9, 2002.
- POLÁNYI KÁROLY: A nagy átalakulás. Korunk gazdasági és politikai gyökerei. 2. átdolgozott kiadás, Napvilág Kiadó, Budapest, 2004.
- KORÁN IMRE: Világmodellek: a Római Klub jelentésétől az ENSZ kezdeményezéséig. Közgazdasági és Jogi KVK., Bp.1980.
- FARKAS PÉTER: A globalizáció és fenyegetései. A világgazdaság és a gazdaságelméletek zavarai. Aula Kiadó, Bp. 2002

TURZÓ BARBARA ÉVA – FARKASNÉ KURUCZ ZSUZSANNA –
LÓRÁND BALÁZS

Hallgatói és vállalati elvárások a változó munkaerőpiacon

**„Sosem lehet derűsebb az ember lelke,
mint ha a rá szabott munkát megtalálja.”**

(Wilhelm von Humboldt)

Napjainkban a vállalatok fennmaradásuk érdekében arra kényszerülnek, hogy minél gyorsabban alkalmazkodjanak a változó feltételekhez. Ehhez úgy kell a rendelkezésükre álló erőforrásokat csoportosítaniuk, hogy azok biztosítsák a szükséges rugalmasságot. Az emberi erőforrás ennek egyik nélkülözhetetlen eszköze, amely a vállalati célokat kell, hogy szolgálja, biztosítva ezzel a vállalat versenyelőnyét. A dinamikus változások hatással vannak a munkaerőpiac struktúrájára is, amelynek következtében a vállalatok ma egészen mást várnak el az alkalmazottaktól, mint korábban.

A menedzsment szakirodalmakból jól ismert négy alapvető erőforrás közül egyre fontosabb tényezővé válik az emberi erőforrás és annak menedzselése. A vállalatok ma már nem úgy tekintenek a munkaerőre, mint a termelési tényezők egyikére, hanem a menedzsment szerves részeként, intenzíven foglalkoznak vele. (Scholz 1993.) Az alkalmazottak kulcsszerepet töltenek be a vállalatok életében, a hosszú távú versenyképességet egyre inkább ők határozzák meg. Az emberek képességei szolgálják a misszió, a cégfilozófia és a stratégia megvalósítását.

Az egész világot átható, folyamatos változások alatt a vállalatok piaci sikere attól függ, hogy mennyire tudnak alkalmazkodni az új követelményekhez. A felhalmozott szellemi tőke nem más, mint „megújulási képesség” (Poór-Karoliny 2002. 83. o.). Ma már mást várnak el az emberektől, mint korábban, más képességekre, készségekre van szükség.¹ A vállalatok különböző szakképzettséggel rendelkező emberek alkalmazására törekednek. Ennek oka az, hogy különböző területeken tudják őket alkalmazni, illetve kreativitást visznek a munkafolyamatokba. „Egy szervezetet akkor tekintünk kreatívnak, ha az adott körülményekhez (a fizikai és emberi feltételekhez) képest lényegesen több alkotó gondolat születik benne és valósul meg.” (Klein 2001. 453. o.)

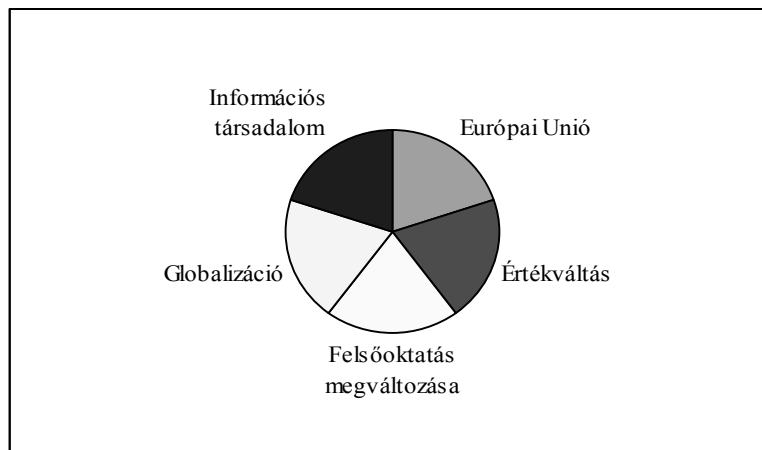
A vállalatok „személyiségtípusokból szoktak alkalmazottakat toborozni” (Belbin 1998. 39. o.), ráadásul mindegyik bizonyos személyiségtípust keres (Belbin 1998.). Az emberi erőforrás szakemberek egyre nehezebb helyzetben vannak, amikor arról kell dönteniük, hogy a meghirdetett állásra kít is vegyenek fel, ki felel meg a legjobban a vállalati normáknak. Olyan, nem látható, „soft” tényezők döntik el a jelente-

¹ Megjelentek a tudásintenzív iparágak.

zók sorsát, amelyeket nehéz mérni. Az ész és az érzelem egyszerre számít, a sikeres pályafutáshoz észre és szívre, azaz érzelmi intelligenciára is szükség van.²

A munkaerőpiac változásait, pontosabban a munkaerőpiacon bekövetkezett strukturális eltolódás okait számos tényező befolyásolja, alakítja. Az okok egy csoportját az általunk szerkesztett 1. ábra szemlélteti.

1. ábra: A strukturális eltolódást kiváltó okok

Forrás: saját szerkesztés

Átalakulóban a hazai felsőoktatás

A magyar felsőoktatás az utóbbi években hatalmas átalakuláson ment át, amit jól mutat az a tény is, hogy tizennégy év alatt négyszeresére emelkedett a felsőoktatásban résztvevő hallgatók száma. Ez a növekedés bizonyos szempontból indokolt volt: az országban végbemenő átalakulás, a gazdasági szféra fejlődése, növekedése tette szükségessé. Ugyanakkor a munkaerőpiac olyan belső szerkezete alakult ki, mely nem tartható fenn tovább. Ma már elfogadott álláspont, hogy a divatszakmákból túlképzés alakult ki: a felsőoktatási szféra a piac számára túlságosan sok jogászt, közgazdászt és informatikust képez állami pénzen. A gazdasági felsőoktatás tömegesedését jelzi, hogy 110 ezer hallgatóval indult el a 2004-es tanév, és az új hallgatók közül 28 százalék üzleti szakokra jelentkezett. A nagy létszám miatt egyre inkább „tömeges szolgáltatássá” válik az oktatás. (Mang 2004.)

A munkavállalók napjainkban jogos kritikaként fogalmazzák meg, hogy a felsőoktatás szerkezete elavult, nem korszerű. Az oktatási szféra nehezen tud megfelelő gyorsasággal reagálni a gazdaság állandóan változó igényeire. A legtöbb döntés esetében nyolc-tíz évre van szükség, mire egy új szak kidolgozásától a szak elterjedésén keresztül eljutunk a végzett hallgatók munkába állásáig és munkaerő-piaci bizonyításáig. Ezért nehéz intenzíven igazodni az újabb és újabb elvárásokhoz. (Mang 2004.)

Korábban az alacsony iskolázottsággal magyarították a munkanélküliséget, mivel csak keveseknek adatott meg az, hogy diplomát szerezzenek. Napjainkra ez megváltozott: már nem a felsőfokú végzettséggel rendelkező munkaerő hiánya okozza a

² Az érzelmi intelligencia megnövekedett jelentőségét a cikk terjedelmi korlátai miatt nem áll módunkban kifejteni.

problémát, hanem az, hogy a képzések struktúrája nem megfelelő. A „tudásuk nem elég korszerű, színvonala pedig egyenetlen” (Falusné 2001. 962. o.). Így egyre több diplomás nem tud elhelyezkedni a munkaerőpiacon. A társadalom költségén tanított egyén tudása nem tud hasznosulni a nemzetgazdaság érdekében. Ezért lenne fontos az olyan szaktudással rendelkezők kibocsátása a rendszerből, akik könnyen, azonnal munkába állíthatók. Ennek megoldására kerül előtérbe a felsőfokú szakképzés. További problémát okoz, hogy a diplomások igen nagy százaléka kezdetben csak olyan munkát talál, amelynek színvonala alacsonyabb a képzettségénél. Ez egyfajta rejtett munkanélküliséget jelent. (Bilik 2004.)

A diplomás túltermelésből adódó munkanélküliség rejtve marad, ha az érintettek nem a végzettségüknek megfelelő, hanem annál kisebb követelményeket támasztó munkakörben helyezkednek el. Ebből adódik az, hogy a munkaadók egyre magasabb végzettséget követelnek meg a munkakörök betöltéséhez. Ezzel kiszorítják az alacsonyabb végzettségű embereket, és ott okoznak munkanélküliséget. (Falusné 2001.) A túlképzett munkavállalók keresete pedig alacsonyabb, mint a hasonló iskolai végzettséggel rendelkező, de végzettségének megfelelő munkahelyen dolgozók bére. (Galasi 2004.) Emiatt feszültségek alakulnak ki a munkaerőpiacon.

Mindezek alapján a Bolognai nevezett átalakulás talán kedvezőbb struktúra felé is viheti a hazai felsőoktatást. A modernizáció kapcsán fontos a nemzeti sajátosságok megőrzése; válaszadás a legújabb kihívásokra; és mind a felsőoktatás, mind a teljes európai gazdasági térség versenyképességének erősítése. (Barakonyi 2004.) Szükséges a munkáltatók jövőbeli elvárásainak pontos felmérése, és a munkaerőpiaci vizsgálatok minél szélesebb köre, hogy az oktatás a tényleges igényekre tudjon reagálni a jövőben.

Karriermenedzsment, mint tudatos tevékenység

A karrierrel való tudatos foglalkozás mára már elvárássá vált. Egyre nehezebb automatikusan elhelyezkedni a szűkülő piacon. A vezetői pozíciókban sok helyen 30-40 év közöttiek ülnek, így a vertikális előrelépés lehetőségei nagyon korlátozottak. A diploma már nem biztosíték arra, hogy munkát kapunk, sőt a frissen végzettek körével egyre jobban élesedik a verseny a munkaerőpiacon.

A karrierhez kapcsolódó döntés nagyban függ az előkészítő fázistól, az egyén megteremtett tanulmányai elvégzése során jövőbeli karrierútjának alapjait. Itt kell megtennie a saját képességeinek reális felmérését, át kell gondolnia motivációit, készségeit, értékeit. Valójában egy SWOT-elemzést kell elvégeznie önmagán. A választott felsőoktatási intézmény és szak már nagyrészt egy adott pályára állítja az egyén karrierjét. (Koncz 2002.)

Sok esetben tapasztaljuk a munkaerőpiacon, hogy a munkavállalók diplomájuk területétől teljesen különböző szakmában helyezkednek el. Így a több éves tanulási periódus alatt megszerzett ismereteiket kevésbé tudják hasznosítani. A diplomákat halmozók esetében is láthatjuk, hogy nem minden esetben sikerül elsőre megtalálniuk a megfelelő munkahelyet.

A felsőoktatási intézményekben szükség van arra, hogy az intézményekben működő karrier irodák segítséget nyújtsanak a felmerülő kérdésekben. A 18-24 életév közötti időszakban jelenik meg ugyanis a legnagyobb döntés: a foglalkozás választása és a munkáltató, munkaköri/beosztás megválasztása is. (Koncz 2002.)

A karrier irodák tevékenységi köre alapvetően az elhelyezkedést segíti. Már a középiskolák felé szükséges segíteni az információáramlást, tudatosítani az adott

szakterülethez kapcsolódó szükséges ismereteket, elhelyezkedési lehetőségeket. Fontos, hogy a hallgatóban ne a diploma megszerzése után tudatosuljon, hogy szakmájában milyen lehetőségei vannak az elhelyezkedésre – ez közös felelőssége az oktatás szereplőinek. Emellett nagyon fontos terület az utókövetés is. Az intézményeknek érdemes nyomon követniük a hallgatók további karrierútját, és ez alapján kell korszerűsíteniük oktatásukat, képzésüket, valamint a tapasztalatokról beszámolniuk a leendő hallgatóiknak. (Mang 2004.) A teljes folyamat figyelemmel kísérése segítheti a komplex karrier menedzsmentet a felsőoktatási intézményeknél, amely a karrier irodák feladatkörébe tartozik.

A hazai karrier irodák tevékenységeinek elemzése

A karrier irodák szerepe tehát egyre fontosabb. Számos szolgáltatással könnyíthetik meg a diplomás pályakezdők elhelyezkedését. (Jelen felmérés keretei között a nyilvánosan elérhető adatok alapján elemeztük a gazdasági egyetemek, főiskolák karrier irodáinak³ (összesen 13) tevékenységét, vizsgálva a legfontosabb tevékenységek meglétét és az irodák egyéb tevékenységi köreinek jelentőségét. A bemutatott adatok csak és kizárólag a gazdasági felsőoktatás intézményeire vonatkoznak, mivel ebben a sokaságban hasonlíthatóak össze valószínűleg az intézmények.)

A vizsgált intézményekben található karrier irodák tevékenységei között mindenhol megjelenik a szakmai gyakorlatok és állások közvetítése, csakúgy, mint a karrier tanácsadás. Ezek az irodák legfontosabb szolgáltatásai. Emellett még fontos szerepet játszik a kurzusok, tréningek, fórumok szervezése (9 intézményben), az állásbörze szervezése, az előadások szervezése meghívott előadókkal, az adatbázis működtetése a cégekről és a hallgatókról, valamint a külföldi ösztöndíjak, szakmai gyakorlatok közvetítése (utóbbi négy szolgáltatás 7 intézményben). Kevesebb intézményben foglalkoznak pszichológiai, pénzügyi, jogi tanácsadással (4 intézmény), a hallgatói önkormányzat munkájának segítségével (3 intézmény), kulturális programok szervezésével és az öregdiákokkal való kapcsolattartással (ez utóbbi két szolgáltatás 2 intézményben jelent meg).

További említésre méltó tevékenységeket találtunk egyes irodáknál, mint például a tudatos karriertervezés és egyéni karrierfejlesztés szakirodalmi és videó könyvtárának működtetése (Budapesti Corvinus Egyetem), álláskeresést segítő kiadványok szerkesztése (Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem), illetve tanácsadás külső tanácsadó szakemberek segítségével (Gábor Dénes Főiskola). A fentiek alapján jól látható, hogy a hagyományos tevékenységek mindenhol megjelennek, míg a kiegészítő tevékenységek csak néhány intézmény esetében. Ugyanakkor ezek a szolgáltatások több szempontból is összefüggnek, egymást támogatják.

A vizsgálat másik oldala bemutatja, hogy az adott intézményeknél hány szolgáltatás található meg. Összességében elmondható, hogy a legszélesebb palettával a budapesti intézmények karrier irodái rendelkeznek (a vizsgált szolgáltatások közül hat-nyolc). A vidéki intézmények irodái általában kevesebb szolgáltatást tudnak felmutatni. Ennek oka egyrészt az, hogy a legtöbb munkáltató főváros centrikusan

³ A 2004.11.1-25. között Interneten vizsgált intézmények a következők voltak: Berzsenyi Dániel Főiskola, Budapesti Corvinus Egyetem, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kar, Eszterházy Károly Főiskola, Gábor Dénes Főiskola, Kecskeméti Főiskola, Kodolányi János Főiskola, Márton Áron Szakkollégium, Miskolci Egyetem, Modern Üzleti Tanulmányok Főiskola, Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kar, Szegedi Tudományegyetem

helyezkedik el, ide koncentrálódik a gazdasági növekedés jelentős része. Így a diplomások jó része általában Budapesten talál magának állást. A régiók gazdasági versenyképességét azonban jelentősen javíthatja a vidéki felsőoktatási intézmények regionális tudásközpont szerepének kialakítása, amely csökkentené a felsőfokú végzettségűek elvándorlási hajlandóságát a vidéki városokból.

A régió helyzete

Az 1999-es adatok szerint az országban felsőoktatási helyre felvetteknek majdnem 10 százaléka a régióban tanul, azonban a helyben dolgozó, felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya csupán 7,8 százalék. A két érték közötti eltérés oka a diplomát megszerző hallgatók elvándorlásában keresendő, mivel egy részük nem talál végzettségének megfelelő munkát.

A képzett munkaerőállomány jelentős regionális tartalék, amelynek helyben foglalkoztatásával tovább növelhető a térség gazdasági teljesítménye. Kevés az olyan régió, ahol két egyetemi város is található, mint itt a Dél-Dunántúlon.

A régió társadalmi-gazdasági fejlesztésének kulcstényezője lesz a humánerőforrás-bázis erősítése. Ezért fontos a felsőoktatás kínálatának a gazdaság igényeihez igazítása. Fontos stratégiai cél a vállalkozások versenyképességének erősítése is, illetve annak megakadályozása, hogy a már itt lévő befektetők elhagyják a régiót. Csak remélhetjük, hogy előbb utóbb minden gazdasági felsőoktatási intézménynek saját jól felismert érdeke lesz, hogy teljes körű szolgáltatási palettával rendelkező karrierirodát hozzon létre és támogassa működését, ugyanis az egyetemek és főiskolák, vállalatok és vállalatok között folyó versenyben, ez is versenyelőnyt teremt.

Röviden a toborzásról

A vállalatok a toborzás több formáját is választhatják, (Lásd 1. táblázat). Mindegyik toborzási forma esetében felsorakoztathatunk előnyöket és hátrányokat. A felvétel során kvalitatív, kvantitatív és időhorizontális döntéseket kell meghozni.

Az új munkaerő-igény megjelenése után a vállalatok mindent megtesznek azért, hogy az adott, többnyire komplex munkafeladat ellátásához a leginkább megfelelő, a szervezetbe legjobban illeszkedő jelöltet válasszák ki. A kiválasztás egyik lehetséges eszköze a toborzás.

1. táblázat: A toborzás forrásai

Toborzás forrása	Előnyei	Hátrányai
Belső forrásból	<ul style="list-style-type: none"> - gyors - hatékony - motiválás egy eszköze - kötődés a vállalathoz - alkalmazott ismerete 	<ul style="list-style-type: none"> - „közepes” megoldás lehet - konfliktusok forrása - nem hoznak be új képességeket - szükséges tudás hiánya
Külső forrásból	<ul style="list-style-type: none"> - új ötletek, képességek - legalkalmasabb ember - nagy a választási lehetőség - vállalatnak új impulzus - új tudás behozatala 	<ul style="list-style-type: none"> - költséges - nehézkes a beilleszkedés - vállalat ismeretlen - időigényes - kockázatos

(Mehrmann – Wirtz 1992.) és (Poór – Karoliny 2002.) alapján saját szerkesztés.

A külső forrásból történő toborzás egyik formája a frissen végzettek felvétele. Itt is felsorakoztathatjuk a mellette, illetve ellene szóló érveket. A vállalatok a frissdiplomások toborozása során lelkes, tehetséges fiatalok közül tudnak válogatni. Ezzel a vállalat viszont nagy kockázatot vállal, hiszen időigényes a fiatalok betanítása, a költségvonzatáról sem szabad megfeledkezni, továbbá a szervezeti struktúra gyakran megváltozik, értjük alatta a betöltött szerepeket. (Klein 2001.)

A vállalatok a felvételi eljárás során általában három szempont szerint választanak, ezek (Scholz 1993.):

- formális kritériumok (pl. bizonyítvány, szakmai tapasztalat);
- képességek (pl. általános intelligencia, speciális képességek);
- beállítódás (pl. motiváltság, karrier-célok).

A képességek további négy csoportba sorolhatjuk (Scholz 1993. 135. o.):

- meghatározó adottságok, pl. kor, nem;
- ismereteken alapuló képességek, pl. tanulmányok, egyéb képzettségek;
- fizikai képességek, pl. fizikai állapottól függően kitartás, ügyesség;
- pszichés képességek, pl. felfogás, magatartás.

Szükség van az új munkaerőre, kereslet jelentkezik a munkaerőpiacon. Jellemző a rendszeres frissítése a munkaerőnek, a vállalatok sokszor minden évben új, frissdiplomás fiatalokat vesznek fel. Ennek előnye az, hogy az új alkalmazott mindig dinamizmust visz a vállalat életébe. Sok vállalatnak nem az a célja, hogy hosszú távon a cégnél tartsa az alkalmazottait, hanem az, hogy frissítse azt, s minél jobb szakemberekre tegyen szert. Ez viszont azzal a kockázattal jár, hogy a jó szakemberek is elmennek a vállalattól, ami nagy veszteséget jelent. A humán tőke olyan erőforrás, amelyet kiengedni a kezünkől nem kifizetődő, sőt rendkívül kockázatos.

A kutatás célja

Nagyon nehéz megmondani, hogy mit is ér ma egy közgazdász diploma, mert a felvételi eljárás során sokszor egyéb szempontok döntenek. A diploma önmagában csak az elhelyezkedés alapfeltétele. A tapasztalatok az mutatják, hogy a korábban első helyen szereplő kiválasztási kritériumok helyére új szempontok kerültek. Az elmúlt években egyre inkább az a kérdés foglalkoztatja a felsőfokú végzettséggel rendelkezőket, hogy mit is ér a diploma a munkaerőpiacon, illetve hogyan lehet vele érvényesülni.

A frissen végzett közgazdászok egyre jobban aggódnak a csökkenő munkapiaci lehetőségek miatt. Többségük már jóval a diplomavédés előtt elkezd információt gyűjteni az esélyekről, s mérlegeli azokat. Mindeközben egyre gyakrabban tapasztalják azt, hogy kikerülve az ország főiskoláiról, egyetemeiről, nem az elképzelt állást kapják, sőt olykor még szakmájukhoz sincs köze az általuk betöltött állásnak.

Egyre több hallgató törekszik arra, hogy tanulmányai során szert tegyen szakmai tapasztalatra. A szakmai gyakorlaton megtapasztalják, hogy hogyan is működik egy vállalat, illetve képet kapnak arról, mik az elvárások, milyen irányba érdemes tovább képezniük magukat még a diákévek alatt.

A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara éppen egy évvel ezelőtt hozta meg azt a döntést, mely szerint a kar nappali tagozatos hallgatói negyed és ötödéven szakirányuknak megfelelő szakmai gyakorlaton vehetnek részt. A hallgatók tantárgy formájában mehetnek el szakmai gyakorlatra. A Karon működő Kar-

rier-Tanácsadó Iroda munkatársai azon fáradoznak, hogy minél több hallgatónak tudjanak szakmai gyakorlati helyet ajánlani. Elsődleges cél az, hogy a hallgatók a gyakorlatban hasznosíthassák a megszerzett elméleti tudásukat.

A hallgatók a szakmai gyakorlat előtt és után kérdőívet töltenek ki, melyben arról kérdeztük őket, hogy szerintük milyen képességekkel, készségekkel rendelkeznek, valamint milyen tapasztalatokat szereztek a gyakorlat során. A vállalatokat arra kértük meg, hogy a szakmai gyakorlat végén szintén töltsenek ki egy, a hallgatót minősítő kérdőívet. Célunk az volt, hogy megtudjuk, milyen hasonlóságok és különbségek vannak a vállalatok és a hallgatók elvárásai között.

Elemzés

Az elemzésben azok a negyed és ötödéves nappali tagozatos hallgatók vettek részt, akik a 2004/2005. tanév tavaszi félévében⁴ mentek szakmai gyakorlatra és teljesítették a Kar által előírt követelményeket.⁵ Elemzésünk alapját egy összesen 95 főből álló minta képezte.⁶

A hallgatók minimum húsz napot dolgoztak, rugalmas munkaidőben. A kitöltött hallgatói és vállalati kérdőívek, illetve a hallgatók beszámolója az ez időszak alatt szerzett tapasztalatokat mutatják. Nagy örömünkre a hallgatók nem csak az általunk kínált szakmai gyakorlatokat vették igénybe, hanem közel 60 százalékuk ment az általa szerzett munkahelyre. A Karrier-Tanácsadó Iroda támogatta az egyéni kezdeményezéseket, hiszen így még több hallgató tudott a szakirányának megfelelő szakmai gyakorlaton részt venni. A hallgatók másik része, kb. 40 százaléka a Karrier-Tanácsadó Iroda által ajánlott szakmai gyakorlaton vett részt.⁷

Az iroda által „közvetített” hallgatók többsége olyan vállalathoz ment el szakmai gyakorlatra, amelyek Baranya megyében működnek. Ezek többsége Pécsen található, így felmérésünk eredményeit Baranyára és Pécsre vonatkoztatjuk.

Hallgatói kérdőívek

A hallgatói kérdőívek első része, amit a szakmai gyakorlat előtt kellett a hallgatóknak kitölteni, alapvetően két kulcskérdést tartalmazott. Az első kérdés arra kereste a választ, hogy ők mit tartanak a legfontosabbnak a szakmai gyakorlat betöltése szempontjából. Ezt mutatja az általunk szerkesztett 2. ábra.

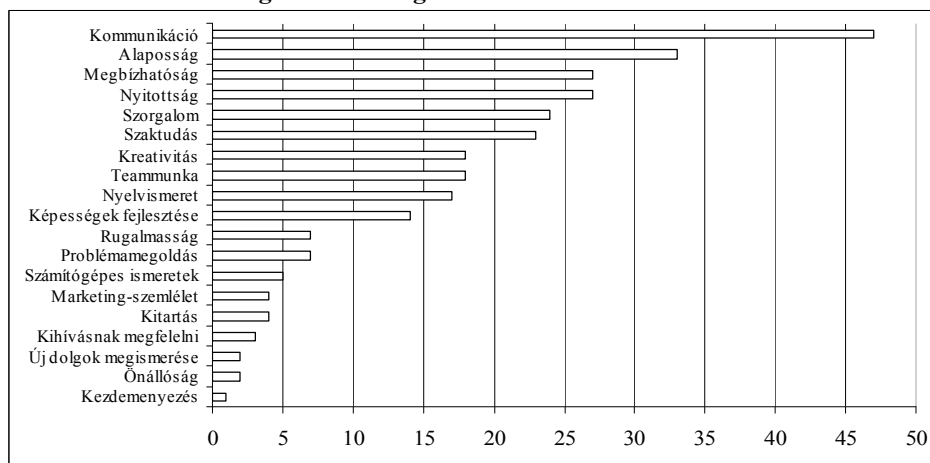
⁴ A mintában azok a hallgatók szerepelnek, akik 2004 január-augusztus közötti időszakban voltak szakmai gyakorlaton.

⁵ Követelmények: (1) A hallgatói kérdőív kitöltése szakmai gyakorlat előtt és után. (2) Beszámoló a szakmai gyakorlatról. (3) Vállalatok kiértékelő kérdőíve.

⁶ A kérdőívek rögzítésében, illetve a kérdések kódolásában segítségünkre voltak Bosnyák Szilvia, Steib Katalin és Horváth Ádám, a Pécsi Tudományegyetem, Közgazdaságtudományi Kar nappali tagozatos hallgatói.

⁷ A szorgalmi időszakban a hallgatók többsége az általunk kínált szakmai gyakorlaton vett részt, míg nyáron a maguk által szerzett munkahelyre mentek el dolgozni.

2. ábra: A hallgatók által legfontosabbnak ítélt vállalati elvárások

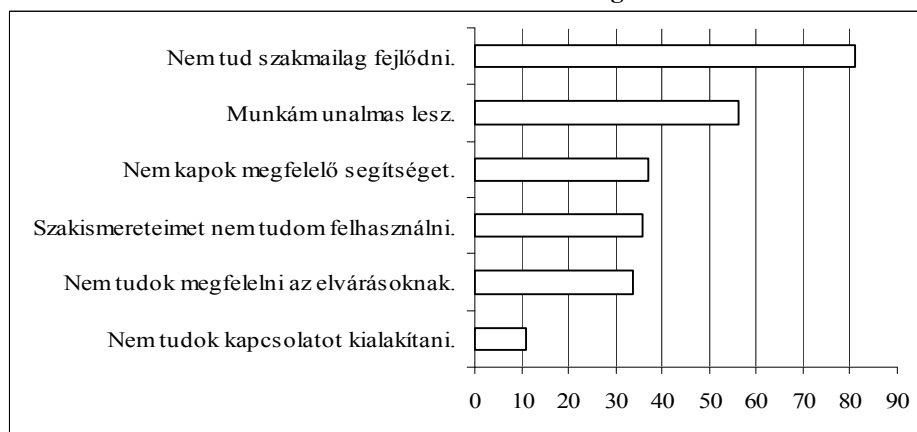

Az ábrából leolvasható, hogy a hallgatók véleménye alapján a vállalatok ma már nem a felsőoktatási intézményekben megszerzett szaktudást tartják a legfontosabbnak, hanem sokkal inkább a kommunikációt, az alapos, megbízható munkavégzést, illetve a szorgalmat.

A szakmai gyakorlat előtt kitöltött hallgatói kérdőívek második részében arra voltunk kíváncsiak, hogy mi az amitől tartanak a hallgatók. Itt hat állításból kellett kiválasztaniuk azt a hármat, amitől a leginkább tartanak.⁸ Ez a hat állítás:

- Nem tudok szakmailag fejlődni.
- Nem tudok megfelelni az elvárásoknak.
- Munkám unalmas lesz.
- Nem kapok megfelelő segítséget.
- Szakismereteimet nem tudom felhasználni.
- Nem tudok kapcsolatot kialakítani.

3. ábra: Mitől tartanak a hallgatók?

⁸ Előfordult, hogy egyes hallgatók nem minden kérdésre adtak teljes választ vagy éppen ezzel ellentézőleg, több választ is adtak.

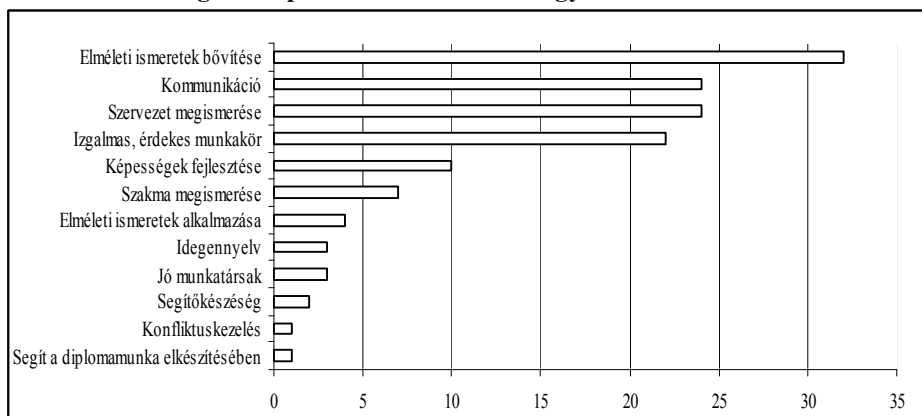
Érdekes eredményt mutat az általunk szerkesztett 3. ábra. A hallgatók attól félnek a legjobban, hogy az évek során elsajátított szaktudásukat nem tudják hasznosítani. Ezt a félelmüket a szakmai gyakorlat teljesítése után már alaptalannak tekintik.

Az sem tűnt valós félelemnek, hogy a szakmai gyakorlat alatt nem fognak szakmailag fejlődni, hiszen a tapasztalatok alapján majdnem minden második hallgatónak sikerült elméleti és gyakorlati tudásra szert tennie.

Elsőre tehát ellentmondást vélünk felfedezni a két ábra alapján, azonban ez korántsem igaz. Az eltérés oka abban keresendő, hogy a vállalatok sokkal inkább „soft” képességeket várnak el a jelentkezőktől, miközben a szakmai felkészültség ma már kevésbé fontos kritérium a felvételi eljárás során. Ennek oka az lehet, hogy a vállalatok a frissen végzett hallgatókat maguk szeretnék tanítani, a cégfilozófia szolgálatába állítani.

A hallgatói kérdőívek második részét a szakmai gyakorlat után kellett kitölteniük, amelyben a kérdőív első részében feltett kérdéseket kérdeztük meg újra, de más formában. Most arra voltunk kíváncsiak, hogy az általuk megjelölt félelmek valóban beigazolódtak-e vagy sem. A hallgatók az alábbi válaszokat adták. (Lásd általunk szerkesztett 4. ábra.)

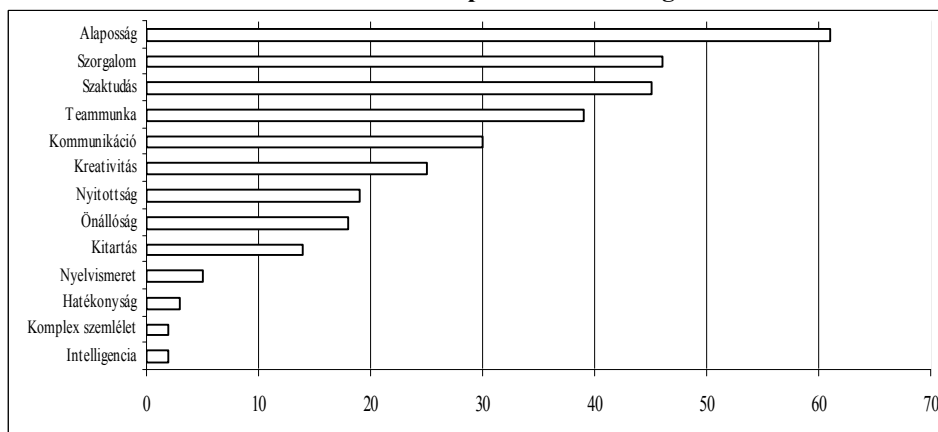
4. ábra: Hallgatói tapasztalatok a szakmai gyakorlat után

A hallgatók tovább bővítették szaktudásukat a szakmai gyakorlat során, ami nagyon fontos, hiszen a megszerzett új tudást a diplomavédés után hasznosítani tudják a munkaerőpiacon. Fontosnak ítélték a kommunikációt, illetve a szervezet megismerését. Hasonló nagyságban tapasztaltuk, hogy izgalmasnak, érdekesnek találták a szakmai gyakorlat alatt betöltött munkakört. A többi szempont már kevésbé jelent meg hangsúlyosan.

A vállalatok által kitöltött értékelő kérdőívek arra reflektáltak, hogy a hallgatói kérdőívek szakmai gyakorlat előtt kitöltött első kérdésére adott válaszok mennyire állják meg a helyüket, azaz a hallgatók valóban azokkal a tulajdonságokkal rendelkeznek-e, mint amiket megjelöltek. Ezt mutatja az általunk szerkesztett 5. ábra.

5. ábra: A vállalatok tapasztalata a hallgatókról

A vállalatok által kitöltött minősítő kérdőívek alapján kapott eredmény tisztán mutatja a regionális munkaerőpiac megváltozását, a foglalkoztatók elvárásainak megváltozását. Az eredményből arra következtethetünk, hogy a vállalatok olyan jelentkezőket várnak, akik alapos munkát végeznek és szorgalmasak, azaz a rájuk bízott munkát az elvárásoknak megfelelően képesek elvégezni. Tudjuk, hogy az elméleti tudás csak a kiindulópontja a karriernek, igazán akkor leszünk sikeresek, ha gyakorlatban, éles helyzetekben hasznosíthatjuk. A vállalati szakemberek elismerően nyilatkoztak hallgatóinkról.

Következtetés

A szakmai gyakorlaton részt vett hallgatók által kitöltött kérdőívek és a vállalatok értékelő kérdőívei jól mutatják a munkaerőpiacon végbement változást. A változás azonban még nem ért véget, hiszen Magyarország csatlakozása az Európai Unióhoz várhatóan további változásokat fog előidézni. Itt első sorban a munkaerő szabad áramlására kell gondolnunk, ami a vállalatokat abba az előnyös helyzetbe juttatja, hogy még nagyobb kínálatból tudnak válogatni. Ennek következménye lehet a még nagyobb elvárások.

A szakmai gyakorlat előnyös mind a hallgatóknak, mind a vállalatoknak. A munkaerőpiacon ma az a munkavállaló kerülhet előnyösebb helyzetbe, aki megfelelő kapcsolati tőkével rendelkezik, azaz van olyan ismerőse, kollégája, aki kapcsolatai révén hozzá tudja segíteni egy munkához. Felmérések szerint a munkahelyek közel 70 százaléka rejtett álláspiacon kel el, vagyis csak a lehetőségek töredékét hirdetik meg a nyilvánosság előtt. A vállalatok a náluk szakmai gyakorlaton részt vett hallgatókból később válogatni tudnak, nem zsákbanacsát vesznek, amennyiben felveszik őket, illetve korábban már betanították őket, vagyis azonnal munkába állíthatók betanítási idő nélkül.

A Pécsi Tudományegyetem Közgazdaságtudományi Kara egyre inkább „márkánév” lesz, reméljük azzá teszik a szakmai gyakorlatok hallgatói, végzetteink és oktatóink. Ezt bizonyítja a szakmai gyakorlatok értékelésében megjelenő sok pozitív tapasztalat, a már kialakult, illetve bennünket körülvevő bizalom. Ezért tartjuk nagyon fontosnak, hogy hallgatóink és a hallgatóinkat foglalkoztató vállalatok ismerjék és szeressék a márkát. Ennek építéséhez járul hozzá a Karrier-Tanácsadó Iroda.

Felhasznált irodalom

- BARAKONYI KÁROLY (2004): Rendszerváltás a felsőoktatásban, Budapest, Akadémiai Kiadó
- Belbin, Meredith (1998): A team avagy az együttműködő csoport, Budapest, Edge 2000 Kft.
- Bilik István (2004): A diplomás munkanélküliség, ahogy a képző intézmények látják. Előadás A diplomás munkanélküliség c. konferencián, december 2.
- FALUSNÉ SZIKRA KATALIN (2001): Munkanélküliség és diplomás túltermelés, Közgazdasági Szemle, XLVIII. Évf., 11., 950-964. o.
- GALASI PÉTER (2004): Túlképzés, alulképzés és bérhozam a magyar munkaerőpiacon, 1994-2002. KÖZGAZDASÁGI SZEMLE, LI. ÉVF., 5., 449-471. o.
- KLEIN SÁNDOR (2001): Munkapszichológia, Budapest, SHL Hungary Kft.
- KONCZ KATALIN (2002): Életpálya és munkahelyi karriermenedzsment, Vezetéstudomány, 4. sz. 7. o.
- MANG BÉLA (2004): A Magyar Universitas Program és a diplomások munkaerő-piaci esélyei. Előadás A diplomás munkanélküliség c. konferencián, december 2.
- MEHRMANN, ELISABETH – WIRTZ, THOMAS (1992): Personalmanagement, Bécs, ECON Taschenbuch Verlag
- POÓR JÓZSEF – KAROLINY MÁRTONNÉ (szerk.) (2002): Személyzeti/emberi erőforrás menedzsment kézikönyv, Budapest, KJK-KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft.
- SCHOLZ, CHRISTIAN (1993): Personalmanagement, München, Verlag Franz Vahlen.

VAMOSI TAMÁS

Intézményi átalakulás a szakképzési rendszerben, a Térségi Integrált Szakképző Központok létrejötté

I. Bevezetés

A rendszerváltozást követő időszak társadalmi-gazdasági változásai felerősítették a szakképzési rendszer átalakításának igényét. A szétaprózódott intézményrendszer jelentős átalakítás előtt áll, egyre súlyosabb eltérések tapasztalhatók a munkaerőpiaci igények és a jelenlegi szakmastruktúra közt, illetve egyre erősebb az igény a fenntartók és szakmai szervezetek megyei, de elsősorban regionális szintű együttműködésére.

A végzettek számát tekintve szinte csak a felsőfokú képzésben részt vevők aránya nő. Az elmúlt tíz évben a középiskolai oktatási intézményekben tanulók száma 517 ezerről 439 ezerre, a szakiskolákban képzetteké 225 ezerről 132 ezerre csökkent (KSH előzetes adatok, 2004. december). A hazai munkaadók régóta hangoztatják, hogy több hegesztőre, lakatosra, vas- és fémipari szakemberre lenne szükségük, valamint kőműves, állványozó is kellene. Hangjuk az országhatáron túlra is elhallatszott, ennek köszönhető, hogy a hiányszakmák többségét ma már külföldi munkaerővel pótolja a magyar munkaerőpiac, gondoljunk csak az Erdélyből átcsábított nővérekre és a felvidéki magyarokra, akik Győr környékén töltik be az üres álláshe-lyeket. Nagy gond, hogy a munkaerőhiány mai probléma, a szakképzés korszerűsítése, presztízisének emelése évek múltán hathat. A Magyar Kereskedelmi és Iparkamara 2004 nyarán kezdeményezte a kormánynál egy olyan program elindítását, amellyel a munkaerő-áramlást intenzifikálni lehet az országban. A képlet önmagában egyszerű, a szakemberek akkor és ott álljanak rendelkezésre, ahol és amikor kereslet mutatkozik irántuk. A mobilitás azonban nagyon korlátozottan lehetséges Magyarországon. A kamara ezért kezdeményezte olyan program kidolgozását, amellyel javíthatók a munkaerő-áramlás feltételei. Sem a szakmunkásképzés, sem a munkaerő mobilitását esetlegesen elősegítő majdani kormányzati program nem ad választ a mind több iparág napi problémájára, a szakképzett munkaerő hiányára. A kamara elnökségi tagja, Bihall Tamás szerint is elkerülhetetlen, hogy határainkon túlról alkalmazzanak a cégek munkaerőt.

A hazai szakképzéssel nem csak mennyiségi, minőségi problémák is vannak. A tananyagok elavultak, az Országos Képzési Jegyzékben (OKJ) szereplő 800 szakmából valójában 130-at oktatnak. A fejlesztési terv SWOT-analízise elismeri, a tananyagok mellett a pedagógiai módszerek is korszerűtlenek, a szakképzési rendszer elaprózottsága pedig reménytelenné teszi a fejlesztést. Jelenleg több mint ezer képzőintézmény próbálja enyhíteni a szakmunkáshiányt. A döbbenetes szám azonban csak azt bizonyítja, jó üzlet a képzés, a szakemberhiány viszont nem csökken, sőt az

egyres szakokon való tömegtermelés aggasztó. Bár a jelenlegi rendszer számos sebből vérzik, a finanszírozásra nem panaszkodhat. A Nemzeti Fejlesztési Terv (NFT) keretén belül jelenleg közel 23 milliárd forinttal javítható a szakképzés, ebből közel 17 milliárd fordítható a térségi integrációs szakképző központok (TISZK) létrehozására. A tananyagfejlesztést pedig több mint 5 milliárd teszi lehetővé. És ez csak a kezdet. Az NFT-ből a 2007–2013 közötti időszakban ezek az összegek minimum megnégyszereződhetnek. A SWOT-analízis veszélyei között egyelőre nem szerepel, pedig érdemes lenne megemlíteni a források koordinációját és ellenőrzését is.

A folyamatosan alakuló szakképzési stratégia nem csak átemeli a francia és német rendszer előnyeit, hanem „magyarspecifikus” szakképzést tesz lehetővé. Az intézkedések határideje azonban szkepticizmusra ad okot. A szakmai vizsgák központi nyilvántartási rendszerét két fázisban alakítja ki az oktatási tárca, az első szakasz 2005 júliusában zárul le. Eddig kell a bizonyítványok uniós elismertségét, a kreditek beszámíthatóságát is lehetővé tennie, de a szakképzést segítő informatikai hálózat is bevezetésre vár. A munkaügyi tárcát érintő intézkedések határideje még kedvezőbb, a finanszírozás és a statisztikai rendszer korszerűsítésére 2006 végéig van idejük. Az intézkedési terv 2013-ig fogalmaz meg feladatokat, így valós értékelésre csak kilenc év múlva lesz lehetőség, akkor derül ki, hányasra vizsgáznak a tárcák szakképzéséből. Tanulmányomban áttekintem a folyamat során már most felmerülő problémaköröket és a szakképzési rendszer tulajdonságaiból eredő hiányosságokat. Kutatási módszerem elsősorban a különböző fejlesztési stratégiákban és operatív programokban leírtak elemzése, illetve a megyei és regionális szintű szakképzés-fejlesztési stratégiák kidolgozása során tapasztalt vélemények és begyűjtött információk hasznosítása.

II. A TISZK-ek létrehozásának indokoltsága

A középfokon tanulók megoszlásában a szakiskolák részaránya folyamatosan csökken (a szakiskolai tanulók megoszlása a képzések közt 1990/91-es tanévben még 43,3%, 1995/96-ban 31,7%, a 2001/02-es tanévben már csak 22,8%), ugyanakkor jelentősen nőtt az érettségis adó szakközépiskolai képzés volumene. Egyre több iskola kapcsolódik be a szakképzésbe, mind több és több szakma jelenik meg, városi szinten még nem, de megyei szinten már jelentős átfedésekkel. A képzési kapacitások növekednek, és ez 1-2 éven belül még drasztikusabban fog nőni, ugyanis a közép és felsőfokú szakképzés területén meg fognak jelenni a felsőoktatási intézmények is, „előremenekülve” a Bologna-folyamat kapcsán. Demográfiai oldalról viszont a képzésbe belépők számának csökkenése állapítható meg. Tényként kezelendő, hogy a középfokú szakképző intézményekbe érkező diákok nagy része egyre szegényebb ismeretanyaggal rendelkezik, több bukás áll mögöttük, problémamegoldó képességük gyenge, és nem sajátítják el az alapvető kompetenciákat sem (írás, olvasás, számolás) az alapfokú képzés során. A képzések jelentős része ma már érettségishez kötődő, ez egyfajta „megkívánt minimum szint” lett a munkaerőpiacon, és ez visszavetette a szakiskolai képzést. Társadalmi, és nem munkaerő-piaci szempontból értékelődött le a szakképzés, világjelenséggé vált a felsőfokú képzés felé orientálódás, miközben bizonyos szakmákban munkaerőhiány tapasztalható. Maga a középfokú szakképzés is megosztott a szakterületeket illetően, kiválasztottak bizonyos „slágerszakmák”, és miközben ezekből túlermelés folyik (fodrász, adatkezelő, gazdasági vagy vállalkozási ügyintéző, vendéglátás), addig más, elsősorban műszaki szakterületeken, több hiányszakmával számolhatunk.

Rendkívül *szétaprózott* az intézményrendszer, egyrészt sok a szakképzést folytató iskolarendszerű képzőhely, másrészt átláthatatlan a felnőttképzést folytató cégek tevékenysége. Nincs közöttük együttműködés, mindenki a saját érdekét nézi, ami a piaci elveken működő cégek esetében teljesen érthető, de sajnos a finanszírozási rendszer visszasságai miatt (elsősorban fejkvóta-rendszer) ugyanez a fenntartási stratégia vezeti az állami (önkormányzati) kézben lévő intézményeket is. Az intézményi érdekek alapvetően nem hordozzák magukban a munkaerőpiachoz való igazodást, a jogszabályi és a finanszírozási rendszer nem ösztönöz kellőképpen a korszerűsítésre, a társadalmi, gazdasági kohézió elősegítésére. Ezen érdekek érvényesítése jelentős mértékben elősegíti a párhuzamos képzések kialakulását, melyek elsősorban a munkaerő-piaci szempontból keresettnek tartott szakmák esetében figyelhetők meg. Az újonnan alakult iskolák (legyen szó állami vagy magán fenntartóról) rögtön a „piacképes” szakokat célozzák meg, de teljesen érthető módon a többi intézmény esetében is megfigyelhető a szakmaválaszték súlyponti elmozdulása a keresett, több diákot vonzó szakmák irányába. A TISZK-ek létrehozása azzal is összefüggésben áll, hogy az állam nem tartja finanszírozhatónak a jelenlegi szakképzési szerkezetet. Az Oktatási Minisztérium államtitkára nemrég kijelentette: a mostani rendszert mintegy felére csökkentik tíz éves távlatban. Hogy ez ne drasztikus beavatkozással történjék, kialakítják a TISZK-ek hálózatát, amely több iskola tömörítését jelenti, átjárhatósággal, racionálisabb munkaszervezéssel, ezen belül azonban minden szakképző megtarthatná az önállóságát. A következő uniós költségvetési periódusra — 2013-al bezárólag — összesen mintegy 60 ilyen központ létrejöttét képzeli el a tárca, és onnantól ezen együttműködő intézményeket kiemelten finanszíroznák. Egyes vélemények szerint ez azt is jelentené, hogy amelyek kívül maradnak a körön, azok nem állták ki az idők próbáját...

Az intézményrendszer jellegéből fakad az erőforrások szétforgácsolódása, sok a felesleges költség, illetve több, a képzés szempontjából alapvető beruházás nem valósul meg. Ez is az oka annak, hogy a szakmák jelentős része – elsősorban a piaci szegmensben – „elméleti” szakma (titkárnő, adminisztrátor, asszisztens stb.), a gyakorlatigényes szakmák oktatását pedig igyekeznek a cégek minél olcsóbban, a lehető legkevesebb beruházással megoldani.

III. A TISZK-ek területfejlesztésben betöltött szerepe

A demográfiai folyamatok, a népesség iskolázottsági szintje, a vándorlási tendenciák, a népesség egészségügyi állapota jelentős szerepet játszik az egyes régiókban rendelkezésre álló, illetve tervezhető potenciális munkaerő mennyiségében és minőségében. A régiók jövőre vonatkozó fejlesztési elképzelései között kitüntetett szerepe van a humán erőforrások fejlesztésének. A fejlesztési elgondolások tartományát azonban igen tekintélyes módon befolyásolják valamely térség említett adottságai, illetve a régió képző intézményeinek kibocsátása, a régió népességet és munkaerőt megtartó képessége, valamint a működő és tervezett gazdaság munkaerőigénye. A fejlesztési tervekhez kapcsolódó cselekvési prioritások között a humán erőforrás fejlesztés az elsők közt szerepel, hiszen ennek révén nyílik lehetőség arra, hogy hatékony beruházásokat hajtsanak végre az infrastruktúrában és a termelő iparágakban. Ennek legfontosabb eszköze a képzés, mely jelen esetünkben elsősorban az iskolai rendszerű középfokú szakképzést, felsőoktatást és a felnőttképzést jelenti. A régióból Baranya megye középfokú képzési kínálatának sokszínűségével és gazdasági, munkaerő-piaci viszonyokhoz történő jobb alkalmazkodásával emelkedik ki.

A másik két megyét tekintve különösen Tolna hátrányos helyzete tűnik ki, egyrészt az elvándorlás mértéke, másrészt a korszerűtlenebb szerkezetű szakképző rendszere miatt (M. Császár Zs. 2004).

A népesség előregedése, egyes régiók munkaerőforrásának szűkülése ráirányítja a figyelmet a mennyiség és a minőség szembeállítására, s általában a minőségi kérdésekre. A munkaerő minőségének előtérbe kerülése felértékeli az oktatás, képzés és átképzés jelentőségét. Másik dimenzióban vizsgálva a kérdést, a belső erőforrások szerepe mind a fejlett, mind a fejletlenebb régióban egyaránt erősödik. A fejlettebb régiókban szemléletváltás következtében; a kívánatos, tömegtermelés és a bér munka helyett magas minőséget képviselő, innováció-vezérelt gazdaságfejlesztés nem jöhet létre a humán erőforrások fejlesztése, az oktatás és képzés korszerűsítése, hatékonyságának fokozása és elérhetőségének kiterjesztése nélkül. A fejletlenebb régióban pedig a humán erőforrások fejlesztése teremtheti meg, illetve növelheti az esélyét annak, hogy – a meglévő adottságok kihasználásával – a régió vonzerőt és garanciát tudjon nyújtani akár a belföldi, akár a külföldi befektetők számára.

A szakképzés tekintetében különösen nehéz a regionális szintű gazdasági párbeszéd megteremtése. A finanszírozási rendszer nem teszi érdekeltté sem a képző intézményeket, sem a fenntartókat abban, hogy a képzés szerkezete kövesse a gazdaság igényeit, és arra sem ösztönzi a képző intézményeket, hogy a régióban együttműködjenek egymással. Kétségtelen, hogy a gazdaság sem könnyíti meg a képzők tervezési munkáját, hiszen a vállalatok többsége csak rövid távra képes jelezni szükségleteit, és nem képes megjeleníteni, artikulálni a gazdaság jövőbeli igényeit. Másrészt, noha a kamaráknak és a munkaadói szövetségeknek jó kapcsolataik vannak mind a vállalatokkal, mind az iskolákkal, mégis hiányzik az iskolák és a vállalatok között az az élő, *intézményesült kapcsolat*, együttműködés, amely lendíthetne a helyzeten, és véget vetne annak az egyébként elkoptatott és üres frázissá alakult panasznak, hogy „az iskola nem a gazdaság igényei szerint képez”. Különösen a fejletlenebb régiókat sújtja az a jelenség, miszerint a korábbi gazdasági szerkezet felbomlását követően igen lassan jön létre egy olyan, viszonylag stabilnak tekinthető gazdasági szerkezet, amelynek igényeire és szükségleteire a régió középfokú szakképzési intézményei építeni tudnak.

A Nemzeti Fejlesztési Terv Humán erőforrás-fejlesztés Operatív Programja (HEFOP) két szakképzést érintő intézkedést tartalmaz, melyek alapvetően meghatározzák a szakképzésben várható változásokat. A fő célkitűzések a következőkben felsorolt kiemelt szempontoknak megfelelően kerültek meghatározásra:

- az EU-elvárások,
- az átláthatóság biztosítása,
- a szakmastruktúra átalakítása,
- a képzés és az intézményrendszer szétaprózottságának csökkentése,
- az iskolai rendszerből lemorzsolódók magas arányának csökkentése,
- a szakképzettséggel rendelkezők munkaerő-piaci elhelyezkedési esélyeinek növelése,
- a szakképzés és a gazdaság kapcsolatának erősítése.

A munkaerő-piaci igények és az iskolai rendszerű szakképzésben végzők tudásának összehangolása érdekében a HEFOP intézkedései a következő célokat tűzték ki a szakképzés területén.

A HEFOP 3.2 *A szakképzés tartalmi, módszertani és szerkezeti fejlesztése intézkedés* 1. komponense az új képzési szerkezet kialakítását biztosítja a Nemzeti Szakképzési Intézet által kidolgozott és végrehajtott központi programon keresztül. Ez a komponens magában foglalja többek között a moduláris képzési rendszer kifejlesztése módszerének kidolgozását, két szakmacsoport moduláris dokumentumrendszerének kifejlesztését, továbbá az előzetes tudás mérése módszereinek kidolgozását.

A HEFOP 3.2 *A szakképzés tartalmi, módszertani és szerkezeti fejlesztése intézkedés* 2. komponense és a 4.1 Az oktatási és képzési infrastruktúra fejlesztése intézkedés 1. komponense a Térségi Integrált Szakképző Központok (TISZK) létrehozását és infrastrukturális feltételeinek javítását pályázati programmal valósítja meg. E komponensek célja a szakképzés hatékonyságának növelése a szakképzési kínálat megfelelő koordinációjának biztosításával, valamint a 21. századi igényeknek megfelelő csúcstechnológia összehangolt alkalmazása a szakképzésben részt vevő fiatalok naprakész, korszerű gyakorlati ismereteinek bővítésére. A komponensek egyben a képzés és munkaerőpiac közötti összhang megteremtését kívánják előmozdítani a gazdaság szereplőinek közreműködésével és együttműködésével.

A célok elérése érdekében, illetve a csúcstechnológiát felvonultató berendezések közös használatára jön létre az új szervezeti forma. A moduláris rendszerű képzés bevezetése mellett alkalmassá válik a szervezet arra, hogy gyakorlatorientált szakképzési bázisként működjön.

IV. Tartalmi funkciók

A tiszk-ek megalakításával az intézményrendszer jelentős átalakuláson fog keresztül menni, azonban ezt a változást egyelőre egy sor – ma még megválaszolatlan – kérdés kíséri, melyek feloldása helyi koordináció és kezdeményezés nélkül nehezen képzelhető el. A makroszinten megfogalmazott stratégia elég egyértelmű; az egész életen át tartó tanulás, az iskolarendszerű és azon kívüli szakképzés támogatása érdekében, a hatékonyságot javítva, az átláthatóságot és források együttes felhasználását biztosítva TISZK-ek létesülnek, melyek tulajdonképpen 6-8 szakképző intézményt integrálnak, azok fenntartóinak konzorciumi együttműködésével. A TISZK-ek kialakításával létrejön az ifjúsági szakképzés, felnőttképzés, továbbképzés legkorszerűbb igényeit is kielégítő, hatékonyan és gazdaságosan működő, a szakmaszerkezetben tapasztalt átfedéseket kiszűrő, többcélú és -funkciójú, a munkaerő-piaci változásokat követni tudó intézményhálózat. Az új intézmények létrejötte jelentősen segíti a képzőhelyek korszerűsítését, hatékony működésének, működtetésének biztosítását, a munkaerő-piaci igények és a szakképzés összehangolását a gazdaság szereplőinek bevonásával. A pályázati úton összesen 16 TISZK állhat fel (régiónként 2-2, illetve Budapesten 2) a 17,3 milliárdos összköltségű program keretében. A tervezés során megjelenik a területiség is; a TISZK-nek biztosítania kell, hogy a tanulók képzéshez való hozzáférése napi utaztatással valósuljon meg (tömegközlekedési eszközökkel 1,5 óra alatt megközelíthető legyen).

Feladatai:

- Vezetők, tanárok, szakoktatók és tanácsadók felkészítése továbbképzések keretében (pályaorientációs, pályaválasztási, karrier-tanácsadási feladatok; alapképzés, üzemközi tanműhelyi gyakorlati képzés; szakképzés, vizsgázta-

- tás; hátrányos helyzetű fiatalokat támogató szolgáltatások; információszolgáltatás stb.), vagyis „a trénerek tréningezetése”, multiplikátor-képzés;
- A kistérség igényeit figyelembe vevő szociál-, illetve családpedagógiai, karriertervezési programok kidolgozása és bevezetésének támogatása, különös tekintettel a hátrányos helyzetű fiatalokra;
 - Pályatanácsadás és pályaaorientáció (marketing tevékenység a szülők és a tanulók felé);
 - Éljenjáró (legjobb) módszerek, képzésformák és oktatásszervezési eljárások adaptálása, kipróbálása a gazdálkodó szervezeteknél folyó gyakorlati képzésben;
 - A pedagógusok, gyakorlati oktatók, a gazdálkodó szervezeteknél gyakorlati oktatást végzők, a gazdasági kamarák tanácsadóinak továbbképzése; felkészítése a moduláris képzés programok bevezetésére;
 - A közös modulok oktatásának bevezetése a térségi integrált szakképző központban az általuk oktatott szakképesítéseknél. (A jelenlegi két kiemelt szakterület a gépészet és a kereskedelem-marketing.)
 - A gyakorlati képzéssel foglalkozók szakmai képzése, ezáltal a képzés és a munka világa közötti kapcsolat javítása, szorosabbra fűzése.
 - A helyi gazdasági igényekre gyorsan reagáló képzési kínálat kialakítása, megvalósítása.
 - Üzemközi tanműhelyként a szakmai továbbképzés feltételeinek megteremtése.
 - A mesterképzésbe való bekapcsolódás.

A TISZK mindenképpen integráló szerepkört fog betölteni, azonban a megye (és a régió) képzési szerkezetében csak akkor tud hatékonyan részt venni, ha szerepét tudatosan, a *megyei szinten* működő, széleskörű szakmai összefogáson alapuló szakképzési irányító testület segítségével tervezzük meg. Maga az intézmény jelentős szakmai, pénzügyi és technológiai tőkét fog jelenteni, azonban felmerül egy sor olyan probléma mely nagyban képes a hatékonyságot rontani, és nagy valószínűséggel ezek megoldása a megyék feladata lesz.

a, Milyen szerepet szánunk az évek óta eredményesen működő regionális képző központoknak a TISZK-ek mellett? Párhuzamosan lesz finanszírozva mindkét szervezet, vagy esetleg várható valamilyen szintű összeolvadás, esetleges kooperáció (bár ezt a baranyai pályázat elkészítése során tapasztaltak egyáltalán nem jelzik előre)? Mi lesz az ott felhalmozott tudástőkével és szakember-gárdával? És ami a legfontosabb, a munkaügyi központok melyik intézménynél fognak fellépni mint *megrendelők* a megyében?

b, Mi lesz azokkal az iskolákkal, amelyek kimaradnak a konzorciumból? Mennyire lesz jelentős a központ tanulóelszívó hatása a vidéki kisvárosokból, veszélyeztetve ezzel az ottani szakképző iskolák fennmaradását?

c, Maga a TISZK létrehozása önmagában feltételezi a koordinációt, azonban ismerve a fenntartók passzivitását, ez pontosan hogyan fog működni? Milyen szerepet szánunk az irányításban, gazdasági igények begyűjtésében, munkaerő-piaci prognózisok elkészítésében a kamaráknak, munkaügyi központoknak és független szakértőknek?

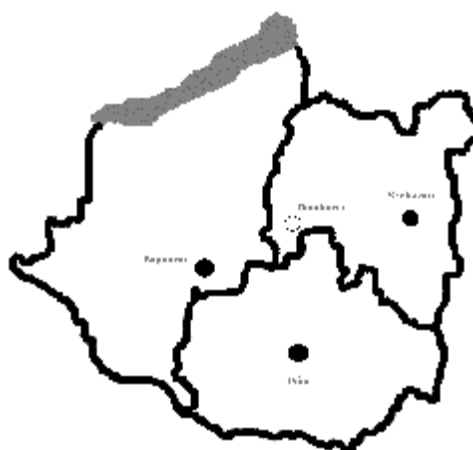
Ez mind olyan kérdés amelyre a pályázat kiírója nem fog választ vagy iránymutatást adni, hanem adott megyére (és régióra) fog várni bizonyos lépések megtétele.

V. Régiós vetület

Az intézményeknél végrehajtandó racionalizálás, profiltisztítás, a megfelelő szociális keretek biztosítása, a szakképzési rendszer hatékonyságának, a munkaerő-piaci igényeknek való jobb megfelelés mind a szakképzési rendszer koncentrációjának irányába hatnak. Ez az elképzelés maximálisan találkozik a közreműködő felek (önkormányzatok, fenntartók, kamarák, iskolaigazgatók és szakértők) igényeivel. A források minél jobb kihasználása érdekében a megyei és a régió érdekeit kell figyelembe venni, és a maximális kooperáció és együttműködésre kell törekedni. Ennek ellenére egyértelművé vált, hogy a pályázat kiírása csak rivalizálást eredményezett a régió megyéi közt, széthúzást a megyén belül, és látható, hogy az esetlegesen felálló két régióon belüli TISZK közt nem igazán várható kooperáció, mindegyik a saját megyéjén belül lesz meghatározó. Régiós szintű koordinációról a megfelelő szakmai irányító szervezet megnevezése nélkül, pusztán az önkéntességet feltételezve pedig végképp lemondhatunk.

A megyeszékhelyek és régiós szinten Pécs központi szerepe nem vitatható, hiszen itt található a konzorciumot alkotó iskolák többsége, a legfontosabb munkaerő-piaci, közigazgatási és érdekvédelmi szervezetek, a gazdasági vállalkozások többsége és a K+F tevékenység bázisa, elsősorban a Pécsi Tudományegyetem révén. A mobilitási szempontok – elsősorban Pécs esetében – is egyértelműen a nagyvárosok központi szerepét támasztják alá. A kiépítésre szoruló szociális keretek megteremtése lényegesen könnyebb koncentrált helyszínek esetében, felhasználva akár a meglévő infrastruktúrát, illetve kalkulálva azzal a ténnyel, hogy a szociális keretek biztosítására és a géppark egyszeri beruházás utáni fenntartására hosszútávon csak „nagyobb költségvetéssel” rendelkező város lesz alkalmas.

A régióban – sikeres pályázatok esetén – legfeljebb 2 központ alakulhat, azonban bizonyos esetekben (pl. érvénytelen pályázat) egy tartalékpályázat is lehet nyertes. Ebből a megfontolásból minden megye beadta a saját pályázatát, a megyeszékhelyeket jelölve meg központként. Voltak kezdeményezések a regionális szintű kooperációra (földrajzi szempontok alapján Dombóvár mint esetleges központ megnevezése), azonban nagyon rövid idő alatt világossá vált, hogy egyik megye sem akar lemondani a beruházásról, így már a lehetséges helyszín elfogadtatása sem sikerült. Bármelyik pályázó is fog nyerni, könnyű belátni, hogy a létrejövő szervezet elsősorban a megyén belül, és nem a régióban lesz hangsúlyos...

A TISZK-ek lehetséges székhelyei a régióban

VI. Következtetések

Hosszú idő után a TISZK-ek létrehozása kapcsán jut a szakképzési rendszer egy jelentős mértékű tökeberuházáshoz, azonban ez sok tisztázatlan kérdéssel és problémával

jár együtt. Oktatáspolitikai viszonylatban tekintve a lépés szerves része a szakképzési stratégiának, azonban ennek lebontása során több kérdést nyitva hagy a kidolgozó. Csak példaképpen megemlítve, még kidolgozás alatt áll a modulrendszer és az OKJ korszerűsítése, mégis a több millió forintos géppark beruházása már most meg kell hogy történjen. A létesülő TISZK-re bízzák a vásárlást, azonban az adott szakmában használatos kötelező eszközjegyzék még nincs kész.

- Nem tisztázott a TISZK-be bekerült és kimaradt intézmények kapcsolata, szerepköre, és ami a legfontosabb, finanszírozási megítélése. Hagyjuk elsorvadni ezeket az iskolákat, vagy a politikai döntést felvállalva bezárjuk őket?
- Világossá vált, hogy a régió szereplői képtelenek a kooperációra, nem alakult ki a „régiónak”, illetve az önkéntesség elvét feltételező intézményi egyeztetés és döntés-előkészítés utópisztikus gondolat. Nem odázható el a központosítás, az erőforrások hatékonyabb felhasználása és a jobb tervezhetőség megteremtése miatt, ezért minden megyének és régiónak magának kell kialakítania azt a működő modellt, mely alkalmas a feladat ellátására.
- Egységes szakképzési rendszerrel beszélünk, de közben elfelejtjük azt aényt, hogy az irányítás szintjén jelentős a megosztottság. Gondoljunk csak arra, hogy hány minisztériumhoz vannak rendelve bizonyos szakmacsoportok. Ki fogja kézbe venni a TISZK-ek egységes koordinációját? Milyen szerepe lesz ebben az adott régió képviselőinek? Lesz-e egyáltalán érdekegyeztetés a régió szereplőivel?
- Nem lehet elégszer hangsúlyozni, hogy egy jelentős intézményrendszer-módosítás előtt állunk. Egyik oldalról szükségszerű lépés, másik oldalról viszont megválaszolatlan kérdések tucatjait hagyta nyitva a pályázat kiírója, ami jelentősen csökkenteni fogja a beruházás eredményességét. Három év múlva újabb kör következik, újabb intézmények fognak létrejönni, reméljük már átgondoltabb keretek között.

Irodalom:

- A Dél-dunántúli Régió regionális innovációs stratégiája. 2004. augusztus, 176 p.
- A Nemzeti Fejlesztési Terv Humánerőforrás-fejlesztés Operatív programjának szakképzést érintő intézkedései. Szakképzési Szemle, XX. évfolyam 2004/3. pp. 168-190.
- CSÉFALVAY Á. – GYÁNTI I. – RABB SZ. – VÁMOSI T.: A Dél-dunántúli régió iskolarendszerű szakképzésének elemzése és fejlesztési-racionalizálási terve. Pécs, 2004. május, 215 p.
- CSIZMÁR G. 2004: Munkaerőpiac – szakképzés. Szakképzési Szemle, XX. évfolyam 2. pp. 89-95.
- JAKAB J. 2004: A szakképzés fejlesztésének stratégiája. Szakképzési Szemle, XX. évfolyam 2. pp. 96-100.
- LÁSZLÓ GY. (SZERK.): Baranya megye középfokú szakképzésének fejlesztési programja. Pécs, 2004. október, 110 p.
- M. CSÁSZÁR Zs. 2004: Magyarország oktatásföldrajza. Pécs, Pro Panonia Kiadói Alapítvány, 189 p.
- TVRDOŇ, M.: Etika sociálnej práce a sociálneho pracovníka (A szociális munka és a szociális munkás etikája). In: Súčasný stav sociálnej práce na Slovensku a perspektívy jej rozvoja. TRIPSOFT, 138-156 p. Bratislava 2002.
- TVRDOŇ, M.: Profesionálni sociálni pracovníci a povaha ich práce (Hivatásos szociális munkások és munkájuk jellege). In: Tokárová, A. kol.: Sociálna práca. Prešov, FF PU 2000., 275–336 p.

SZEIFER CSABA – TEMESI CSABA

Kulturális falukutató program

Az Ormánságról

Az ormánsági kistérség Magyarország délnyugati részén, a horvátországi határ mentén található. Ez a földrajzi helyzet elzárta a gazdasági fejlődés gyors folyamataitól, ugyanakkor megőrizte táji, természeti, néprajzi, építészeti értékeit. A terület összlakossága, jelenleg 20000 fő körül mozog. A kistérséget az elaprózott településszerkezet jellemzi. A munkanélküliségi ráta folyamatosan 30-50% körül van, ami egyik mutatója annak, hogy miért is tartozik Ormánság az ország leghátrányosabb kistérségei közé. A területen korábban és most is, a mezőgazdasági foglalkozás volt a meghatározó tevékenység. Sajnos több termelőszövetkezet teljes megszűnése, valamint a háztáji gazdálkodás változásai tovább növelték a kistérségben amúgy is nagy munkanélküliséget. Manapság a dinnyezés jelenti sok helybeli megélhetési lehetőséget, mely az Ormánság legfontosabb haszonnövényévé vált. A kistérség infrastruktúrájának visszamaradottsága is határt szab a gazdasági fejlődésnek. A közúthálózat minősége fokozatosan romlik és a távolsági tömegközlekedési lehetőség is egyre ritkul. A hátrányos helyzetet mutatja, hogy egyes településeken vezeték ivóvíz sincs. A gázrendszer kiépítése jelenleg is folyik, viszont a szennyvízcsatorna-hálózat teljes kiépítése még várat magára. A lakosság többségében magyar, bár néhány faluban a többséget horvát nemzetiségűek alkotják. A térség roma lakosságának aránya körülbelül az összlakosság egynegyedét közelíti meg. A természeti és táji erősségek kihasználásához, az ehhez szükséges infrastruktúra és humán erőforrás nem áll rendelkezésre, bár számtalan jó kezdeményezés és összefogás alakult és alakul napjainkban. Egyik ilyen összefogás lehet a saját kezdeményezésünk.

Indíttatás, motivációnk

A falukutató programot 2004 júniusában indítottuk el néhányan. Azóta az élet természetes rendje szerint a kezdőcsapat megváltozott, illetve a később csatlakozó gyakornoki csapatban is történtek személyi változások. A program életképességét bizonyítja, hogy a változások nem gyengítették, hanem erősítették a folyamatokat. Természetesen a jövőt tekintve is állandó változással kell számolnunk, ami egy akciókutatás természetes velejárója.

A kezdeti várakozásokat igazolta a gyakorlat. Tudtuk, hogy nem egy dinamikusan fejlődő, nagy gazdasági és humán erőforrásokkal rendelkező terepet választunk. Avval is tisztában voltunk, hogy a halmozottan hátrányos helyzettel együtt jár a lakosság kiábrándultsága, elkeseredettsége, reményvesztettsége. Tudtuk, hogy a helyiek részéről nem csak a pénztelenséggel, hanem az elhagyatottsággal is számolnunk kell. Végül és nem alaptalanul éreztük, hogy sok félreértéssel, sőt ellenséges érzéssel is találkozni fogunk. Sajnos a fent említett „félelmek” mind igazolódtak.

A teljességhez hozzátartozik az is, amire nem számítottunk és nem gondoltunk. A program fogadtatása az első pillanattól kezdve nagyon nagy figyelmet, komoly segítséget és rengeteg bátorítást kapott. „Bármerre” mentünk, szinte kivétel nélkül mindenhol segítettek és segítik a munkánkat. Az első félreértéseket és ellenérzéseket az „idő” mind tisztázta. Természetesen azt is tudtuk és tudjuk most is, hogy a bizalomért és segítségért folyamatosan meg kell dolgoznunk, ami nem lesz könnyű. A „vállalkozás” nehézségét *összetettsége és hosszú időtartama* adja. Mondjuk meg őszintén a feladat több annál, amit egyetemi hallgatóktól el lehet várni. Olyan munkát vállaltunk, ami felnőtt tapasztalt szakembereknek is komoly nehézséget okoz. Azt is látni kell, hogy a kifutáshoz a kulturális fejlesztési terv elkészítéséhez még mintánk sincs, tehát olyan „terepen” kell haladnunk, ahol iránymutató táblák nélkül mi taposunk az utat. /Csak el ne tévedjünk!/ Természetesen nem sajnáltatni szeretnénk magunkat, csak éreztetni a segítség szükségességét.

A programban résztvevő hallgatók nagy része, a lelki és szellemi kitartás nehézségével küszködik. Küzd a nehézségekkel, mert nem szokott hozzá a hosszú programokhoz, vagy az önálló munkához, ahol a saját motorja kell legyen, amikor a lelkesedés és a kezdeti tűz nem tart ki a program végéig. A csoport nagy részének ez az első munkatapasztalata, ahol a kreativitását, önállóságát először teszi próbára. Ennek ellenére írhatjuk, hogy eddig minden próbán és nehézségen sikeresen túl jutott a csapat és a további munkákhoz is kellő akarattal rendelkezik. Ez a kitartás kell is, mert igazán most vagyunk félidőben, most jön a program neheze, a harmadik szakasz. Nagy kérdés, hogy mi motiválja a hallgatókat, mi a személyes profit a munkáért. Legfontosabb a tapasztalatszerzés és az önálló munkavégzés, valamint a mai világban első helyre tehető kapcsolatépítés. Ha ügyes a hallgató, akkor munkakapcsolatot is tud építeni, hiszen 1-2 év múlva szüksége lehet rá. No, ha őszinte akarok lenni, akkor ez utóbbit nem igazán vették észre a kollégák. Kár. A másik nagy kérdés a fizetség. Olyan eredményeket teszünk le, amelyekért komoly pénzeket fizetnek a munka világában. A tervezet szerint a harmadik szakaszra jár a gyakornokoknak havi honorárium.

A mai állapotok szerint ennek fedezete még nincs meg, de ennek ellenére egy gyakornok sem mondta azt, hogy nem dolgozik tovább. Nem sajnáltatni, vagy megsztalni szeretnénk a hallgató társaimat, de ezt a kitartást és szorgalmat példaértékűnek tartjuk.

Az anyagi területnél tartva kell leírnunk, hogy olyan segítségeket kaptunk és kapunk, amelyekért nekünk is kellett volna anyagi ellenszolgáltatást adni. A FEEFI-s oktatóknak, akik tudásukkal és idejük feláldozásával mindig segítettek, egy köszönet erejéig tudunk „fizetni”. Tudjuk és érezzük azt, hogy tanáraink nem pénzért segítettek és segítenek, de azt is látjuk, hogy ezt nem használhatjuk ki a végtelenségig.

Tisztában vagyunk avval, hogy nem könnyű az anyagi feltételeket megteremteni, még akkor sem, ha intézetünk mindent megtesz, és sokat áldoz a siker érdekében. Nem csupán az intézet, hanem a Hallgatói Önkormányzat, valamint az EHÖK is sokat tesz a program megvalósulásáért. Itt kell leírnunk, hogy munkánkat jelenleg az Oktatási Minisztérium, a Földművelésügyi és Vidékfejlesztési Minisztérium, valamint a Baranya Megyei Önkormányzat is támogatja. Nem akartuk kihagyni a vállalkozói kört sem, így elmondhatjuk, hogy eddig két céget is magunk mellé tudtunk állítani, akik segítettek az anyagi terhek viselésében. Köszönjük.

A program tömör leírása

1. szakasz (2004. augusztus 1. – november 1.)

1. Prioritási tengely: Elő kutatás

1-kf. *Kutatási gyakorlat*: statisztikai adatok összegyűjtése, településszerkezet vizsgálata, a települést eddig érintő programok, kutatások, beavatkozások feltérképezése; formális-informális kapcsolatok felderítése; személyes ismeretség kialakítása.

2-kf. *Szervezési gyakorlat*: kutatásszervezés, terepmunka előkészítése, teljes program szervezésében való részvétel.

A hallgatók megszerzett kompetenciái:

Kutatás-módszertani ismeretek, elméleti-szakmai ismeretek, szervezési kompetenciák.

Adott térséggel való megismerkedés.

2. szakasz (2004. november 2-8.)

2. Prioritási tengely: Kompetencia növelő képzés és kutatás

3-kf. *Terepgyakorlat*:

Interjúk készítése; infrastruktúra, gazdasági lehetőségek, közösségi aktivitások vizsgálata; önkormányzatok kulturális tevékenységeinek áttekintése; ismerkedés a helyi közösséggel;

4-kf. *„Közösségfejlesztő” gyakorlat*:

Falukutató csoportok összekovácsolása

5-kf. *Kulturális fejlesztési terv felvázolása, prezentálása*:

A terv bemutatása a program résztvevői, a települések,- és régió vezetői valamint az érdeklődők előtt.

A hallgatók megszerzett kompetenciái:

Vezetési és szervezési kompetenciák, csoportanimálási kompetenciák, lokális szemléletmód, multiplikátor funkció, településismeret, kommunikációs kompetenciák, konfliktus management, team-munka.

3. szakasz (2004. november 10. – 2005. július 1.)

3. Prioritási tengely: Szakmai gyakorlat

6-kf. *Szakmai – gyakorlati képzés*:

Féléves munkakapcsolat kialakítása a hallgatók és a település szervezetei (önkormányzatok, non-profit szervezetek) között, ahol a hallgató munka - gyakorlatot teljesít. (programszervezés, pályázatok keresése és írása, fejlesztési terv realizálása, megvalósítása...)

A hallgatók megszerzett kompetenciái:

Irányítási és vezetési kompetenciák, menedzser kompetenciák, projekt megvalósítási kompetenciák.

4. Prioritási tengely: Kulturális fejlesztési terv kidolgozása és átadása

7-kf. *Kulturális fejlesztési terv tudományos kidolgozása*:

Az előkutatás és a terepgyakorlat alatt szerzett információk, adatok feldolgozása, értékelése és rendezése.

8-kf. *Publikálás, az eredmények visszajuttatása*:

A kutatás, a terepmunka, a prezentációk anyagainak összegzése, kötetben való megjelenítése.

Az összegzett anyag átadása a helyi szereplőknek.

A hallgatók megszerzett kompetenciái:

Kutatási és publikálási ismeretek.

Az eddig megvalósított munkák

A tervnek megfelelően első fázisként a diósvizslói „próbakutatásunk” eredményeit és tapasztalatait összegezve próbáltuk meg felépíteni, hogy milyen módszerekkel végezzük majd a munkát a sellyei táborban. A „próbakutatást” adatgyűjtéssel kezdtük, majd a helyszínen mélyinterjúkkal folytattuk. A beszélgetésekből képet kaptunk a falu jelenlegi helyzetéről, az ott élők településhez és egymáshoz fűződő viszonyairól. A próbakutatás során szerzett tapasztalataink sokat segítettek a későbbi munkában.

A program egyik legfontosabb része a sellyei kutatótábor volt, ahol a pécsi és az ország több egyeteméről érkező vendéghallgatók segítségével végeztük munkánkat. A gördülékeny munkavégzés érdekében minden településről előre elkészítettük a tájékoztató anyagot, hiszen a vendéghallgatókat, nekünk pécsi hallgatóknak kellett irányítani. Az egyes települések művelődési koncepcióinak kidolgozásához az előzetesen összeszedett információk, valamint a terepmunka során keletkezett 50-60 db mélyinterjú elengedhetetlen segítség lesz. Ezért igyekeztünk alapos terepmunkát végezni és szerencsére ebben a teljes résztvevő gárda partner volt. A tábor nagy hangsúlyt helyezett a szakmai felkészítésre is, mivel néhány elengedhetetlen elméleti tudást el kellett sajátítanunk, mielőtt nekifogtunk a munkának.

A sikeres terepmunka után az egyes „falugazdák” a tapasztaltakat összefoglalva tették meg javaslataikat. Természetesen a tábor végén prezentált elgondolások, megoldási javaslatok, csak a koncepció vázát adhatják. Tudjuk, a féléves gyakorlat, a harmadik szakasz eredményessége után a település vezetőivel közösen kidolgozva lehet kész tervet letenni; szeretnénk 2005 júliusáig megszerezni és a tervekkel együtt tanulmánykötet formájában megjelentetni. A formálódó koncepciók rövid összefoglalásai olvashatók a következő oldalakon. Az egyes falukért felelős hallgatók röviden ismertetik tapasztalataikat és vázolják a lehetséges irányokat, javaslataikat.

Diósvizsló

A község az Ormánság északkeleti részén helyezkedik el, Harkánytól 8, a megyeszékhelytől 25 kilométerre. A falu nagy múltú település, a középkorban várral is rendelkezett. Neve az írásos emlékekben már 1313-ban felbukkan. A 16.-ik században az Istvánffy család volt a földesura, akik kolostort is építettek, mely sajnos a török hódoltság idején elpusztult. Copf stílusú református templomuk 1800 és 1804 között épült. A népesség 728 főt számlál, ezért Diósvizslót Baranya megye aprófalvai közt a nagyobbak közé sorolhatjuk. Földrajzi elhelyezkedését tekintve a falu igazán nincs rossz helyen, Pécs és Harkány közelsége lehetővé teszi a különösebb megterhelés nélküli ingázást, de a településen nincs átmenő forgalom, ezért pihenésre is ideális.

A falu polgármestere 1996-óta: Keserűné Nagy Margit, aki szívvel-lélekkel dolgozik a faluért. Az Ormánságban relatív előnyt jelent még, hogy iskola, óvoda, „sőt” orvosi rendelő is működik a faluban, az orvos a településen lakik. A rendelőt nemrég felújították, az ellátás tehát megfelelően megoldott a falu és a környék számára.

Az általános iskola, remekül működik, mégis évről-évre egyre kevesebben járatják oda gyermeküket. A szülők egy része tán meg sem tudná magyarázni, hogy mi okból, de Harkányba küldi tanulni gyermekét. A falu lakosai nagyon kötődnek a településhez, de mintha nem látnák át az összefüggéseket, vagy egyszerűen nem hajlandóak tudomást venni róla, hogy minél kevesebb szolgáltatást vesznek helyben igénybe, annál jobban csökken a falu megtartó ereje.

Tapasztalataink szerint a faluban a kulturális lehetőségek száma viszonylag nagy, ahhoz képest, hogy mekkora településről van szó. A rendezvényeket általában az önkormányzat, iskola, óvoda és a Cigány kisebbségi önkormányzat szervezi. A kisebbségi önkormányzat munkáját nagyra értékelik a falu lakosai (nemcsak a romák), a faluban jelentős cigány kisebbség él (30-40%), sajnos alulképzettségük folytán, itt is ők a rendszerváltás legnagyobb vesztesei. A munkanélküliség magas, 30% körül mozog. A legnagyobb foglalkoztató az önkormányzat. Hasonlóan az Ormánság több falvához, az önkormányzat itt is megpróbálja a rászorultak közül a nagycsaládosokat, a legigyekvőbbeket, a leghátrányosabb helyzetben levőket segíteni. Közhasznú, közcélú munkahelyek pályázásával segítik őket abban, hogy újra dolgozhassanak. A fiatalokat nem képviseli semmiféle formális vagy informális szerveződés, régebben ugyan voltak próbálkozások ifjúsági klub indítására, de ezek rövid életűnek bizonyultak. A megkérdezett fiatalok mind nagyon hiányolták, hogy nincs egy olyan helyiség, ahol összejöhetnek, de funkciót senki sem vállalt volna szívesen a működtetésében.

Civil szervezetek a faluban: Nyugdíjas klub, Faluszépítő Egyesület, Rokkantan nyugdíjasok Civilszervezete, Nagycsaládosok Egyesülete, Polgárőrség, Horgász Egyesület.

A tervek közé tartozik a település zöldterületeinek növelése, közintézmények felújítása, bővítése, az iskola multimédiás fejlesztése, az óvodánál játszótér kiépítése, továbbá a Horgász Egyesület célul tűzte ki egy halastó létesítését, mely tervhez az önkormányzat szerény körülményei ellenére minden tőle telhető segítséget megad.

Diósvizlót a tapasztaltak és demográfiai jellemzői alapján átlagos helyzetű magyar falunak nevezhetjük. A munkanélküliek aránya itt sem nagyobb, mint másutt az Ormánságban (sőt), munkahely – Pécs és Harkány közelsége miatt – a legtöbb dolgozni vágyónak akad.

A fentiekből kiderül, hogy civil szervezetek itt nagyobb számban vannak jelen, mint a dél-baranyai falvak bármelyikében. Ugyanakkor a riportok során szinte mindenki elpanaszolta, hogy növekszik a passzivitás, és az irigység, hozzátevé, hogy ez régebben egyáltalán nem volt így. A falukép ápolt, gondozott, nem kis részben a faluszépítő egyesületnek köszönhetően. Véleményünk szerint a már működő civil szervezetek egyelőre több feladat ellátását nem képesek felvállalni, mert szinte mindegyik egy-egy személyhez kötődik. Azonban tapasztalatainkra feltétlenül szükség lesz fejlesztési tervünk elkészítésében.

Kovács András – Takács Péter – Vaszari Csaba

Adorjás

Adorjás egy egyutcás falu, ami az Ormánság közép-délkeleti részén fekszik, Harkány és Vajszló között félúton. Közúton is ebből a két irányból lehet a települést a legkönnyebben, de nem a leggyorsabban megközelíteni. Annak ellenére, hogy a falunak csak egyetlen utcája van és lakóinak száma nem éri el a 200 főt, történelme hosszú időkre, az 1251-es évekre tekint vissza.

Az egyhetes falukutatásunk során és az azt megelőző ügynevezett feltáró szakaszban igyekeztünk a falu helyzetét feltérképezni, nemcsak statisztikát csinálni, hanem a rendelkezésre álló adatokat, mint segédanyag felhasználni, megvizsgálni, hogy melyek azok az erőforrások, amelyekből a falu építkezhet és aminek segítségével egy alapot adhatunk egy további fejlesztési koncepció kidolgozásához, illetve melyek azok a tényezők amelyek hátráltatják a falu fejlődését.

Ilyen kis település esetében fontos, hogy egy nagyobb térség, kisebb régió keretein belül kezeljük a problémát. Viszont ha bizonyos viszonyokat csak egy faluban vizsgálunk, akkor ott fontos szerepet játszik az adott közösség vizsgálata, formális és informális hálózati működésének megismerése, feltárása.

Az interjúk során 29 lakost kérdeztünk meg arról, mit jelent nekik a falu, a közösség és min változtatna. A válaszok nagyon vegyesek voltak, a többség szeretne elmenni és nem sok lehetőséget lát a faluban, különösen a fiatal korosztály tagjai képviselik ezt a nézetet. A faluban a lakosság nemzetiségi szempontból igen kevert, a roma származásúak aránya igen magas. Látszatra a békés együttélés jellemzi a lakosokat, de nem tekinthetünk el a lappangó konfliktusoktól sem. A munkanélküliek száma is igen magas, a többség segélyekből tartja fenn magát.

Adorjás önkormányzata feladatait a lehetőségekhez képest széleskörűen látja el, több beruházást is végrehajtottak, mint a villany-, és vízhálózat bevezetését. A falu folyamatosan pályázik, általában a pályázatokat a sámodi körjegyzőség falvaival közösen írják. Sikeres pályázat volt a gyermekétkeztetés, a temetőút rendberakása és fásítása, templomtető részbeni renoválása és a művelődési ház felújítása, infrastrukturális fejlesztése. Az önkormányzat legnagyobb arányban az általános iskolások szociális támogatásához járul hozzá, a beiskolázáshoz nyújt segítséget.

A kulturális programok is főleg ezt a fiatal korosztályt célozzák meg, ilyen a Mikulás nap, farsang, március 15-e, gyermeknapi aszfaltrajzverseny. Emellett vannak programok, amelyek a falu egész lakosságát megszólítják, mint a falunap, focimérkőzések a helyi sportpályán. A falu lakosságának felnőtt korú tagjai többségében nem aktívak, és nem is motiváltak saját közösségük és programjaik kialakításában és a nekik kínált programok sem elegendőek összefogásukra, ami a helyhez való kötődésüket tovább lazítja mindennapjaikat még szürkébbé teszi. További problémát jelent a közösségi terek hiánya is.

Közösségszervező feladatot lát el a faluban az önkormányzat mellett, a romák magas létszámára való tekintettel létrejött Cigány Kisebbségi Önkormányzat is, illetve a falut minden héten rendszeresen látogató katolikus hitoktató. Viszont a kéthetente istentiszteletet tartó református lelkész hitközösségi munkája nem elég konstruktív az emberek összetartására, holott az igény meg lenne rá. A vallás a falu életében fontos szerepet játszhatna, akár mint közösségépítő intézmény, de különböző okokból ez nem látszik megvalósulni.

Adorjáson mind a civil kezdeményezések, mind a gazdasági vállalkozások igen kezdetlegesek. Ha a környék gazdasági adottságait nézzük, a legtöbb lehetőséget a falubeliek számára az Ormánság adta természeti környezet jelenti, mint a mezőgazdaság, gyógynövények, de ez sem megoldás egész évre, a szezonális munka nem jelent biztos megélhetést, különösen ilyen fokú szervezetlenség mellett. Egyéb munkalehetőséget a pécsi multinacionális vállalatok jelenthetnének, mint a Tesco és az Elcoteq, amelyek felszívják az olcsó, képzetlen, de könnyen betanítható munkaerőt, de az infrastrukturális elszigeteltségből adódóan (közlekedési, megközelíthetőségi nehézségek) nem sokan képesek az ingázásra. A lakosság alacsony végzettségi szintje miatt egyéb munkalehetőségek nem jöhetnek szóba és ez a tény helyzetüket még kilátástalanabbá teszi.

Ami sok szempontból (munka, egészségügy, szórakozás-kultúra) javíthatna az adorjásiak és a hasonló problémákkal küszködő települések helyzetén, az egy falubusz beszerzése, esetleg a falugondnoki rendszerhez való csatlakozás.

A falu nem vonzza a befektetőket sem, pedig a szép természeti környezet, az olcsó telkek és munkaerő alkalmasak lennének a falusi turizmus felvirágoztatására is. A falu régi kazettás temploma, műemléki épület és emellett idegenforgalmi látványosság is, de állapota fokozatosan romlik, és a teljes körű felújítására eddig még senki nem vállalkozott.

A falukutatás során bennünk kialakult benyomások, összkép a falu helyzetéről igen elkeserítő, vagy csak megrémisztett minket a 21. századi magyar valósága. De miután a remény vész el utoljára, itt is azt lehet mondani, hogy egy jól, ésszerűen kidolgozott átfogó stratégia kidolgozásával akár a regionális politika szintjén is, és a közösség szintén aktív hozzáállásával sokat lehetne javítani a helyzeten.

Borda László – Szabó Erika

Baranyahídvég

Baranyahídvég Vajszlótól három kilométerre, keletre elhelyezkedő egyutcás kis falu, melyet a Selye-Siklós főközlekedési út szel át. A vasúthálózat nem épült ki, de távolsági autóbuszjárat naponta közlekedik, igaz nem kielégítő sűrűséggel. Középkori források már említik a falut, ebben az időszakban a környező kistelepülések között rangos helyet foglalt el. Ma közigazgatásilag a sámodi körjegyzőségbe tartozik. A 232 fős település kétharmada magyar, egyharmada roma származású. A vallási megoszlást tekintve a lakosság háromnegyede katolikus, egynegyede református. A falu látképét meghatározó, a közelmúltban felújított református templom viszont mára inkább csak turista látványosság. Az évtizedeken át működő általános iskolát létszámbeli hiány miatt be kellett zárni, mert 4-5 alsó tagozatos gyermekért nem volt érdemes fenntartani az intézményt. A falu gyerekei azóta a vajszlói általános iskolába járnak. Az üresen maradt iskola épületét faluházzá akarják átalakítani, mely a jövőben otthont adhat ifjúsági és nyugdíjasklubnak, a könyvtárnak és egyéb rendezvényeknek is. A felújítást állami pályázati pénzből finanszíroznák, de erre kiírt, megfelelő pályázatot még nem találtak.

A könyvtári szolgáltatást a '90-es években a siklói mozgókönyvtár látta el, de az alpolgármesternek köszönhetően a falu jelenleg az Ormánság legnagyobb költségvetésű számítógépekkel is felszerelt könyvtárával rendelkezik, melynek egyelőre a Polgármesteri Hivatal ad otthont. Ami a falu közművesítését illeti, 1994 óta van vezeték ivóvíz, a villanyvilágítás is megoldott, a gázt a közeljövőben vezetik be. A községben élők ellátását egy vegyesbolt és egy kocsmabiztosítja. Az önkormányzat játszótér és füves labdarúgó pályát is kialakított a gyerekeknek a falu végén. A falunapnak és más szabadtéri programoknak is ez ad helyet.

Baranyahídvég az Ormánság többi településéhez hasonlóan halmozottan hátrányos helyzetű. Magas a munkanélküliségi ráta, alacsony az iskolázottsági szint. A falu munkaerő kapacitásának legnagyobb részét a pécsi ELCOTEQ Rt. köti le. A 40%-os munkanélküliség csökkentésére 1998-óta folyamatosan pályáznak szociális földprogramra, melynek keretében a rászoruló családok fűszerpaprikát, vetőmagcsomagot és mákot termeszthetnek illetve előnevelt csirkét és anyakocát nevelhetnek. A földprogram vállalkozásai nem mindig termelnek nyereséget, és nem elég hatékonyak. Ennek megfelelő szakmai segítség és kellő motiváció hiánya lehet a legfőbb oka.

A több mint 60 interjúból kiderült, hogy általános a kiábrándultság, és az egymástól való elidegenedés, mely nagyban befolyásolja a lakók közösségi jellegű programokhoz való hozzáállását. A negatív viszonyulás mellett viszont lelkes kezdeményező hajlamra is volt példa. Az önkormányzat – illetve aktív, önkéntes falube-

liek az alpolgármester vezetésével – rengeteg programmal színesíti a falubeliek életét (Nőnap, Falunap, Mikulás ünnepség, Gyereknapi, Baranyahídvégi Szünidő, Idősek Napja, színházlátogatás, közös kirándulások...). A fiatalok többsége szívesen lenne tagja ifjúsági klubnak, de megfelelő hely és megbízható felügyelő személy hiányában ennek megszervezése várat magára. A nyugdíjasok és a nagycsaládosok is szívesen alakítanának klubot, de a helyhiány miatt ez sem valósulhatott meg eddig. A faluturizmus elindítására is volt kezdeményezés (vendégház) nem sok sikerrel. A polgármester tervezi az egykori Tenkes-túra felelevenítését Ormánság-túra néven. Ez egy olyan több települést átfogó túraútvonal kialakítását jelentené, mely lehetőséget adna az Ormánság települési (épített) és természeti kincseinek megismerésére. Iskolás csoportoknak vándortúra keretében szerveznének tanulmányi kirándulást, az idelátogató turistáknak pedig érdekes attrakció lehetne.

Nagyot lendítene a falu életén, ha elkészülne a faluház, mely az összes kulturális szerveződésnek és programnak helyet adna. A kommunikáció egyes csatornái jól működnek (faliújság, hírlevél), de a lakosság még teljesebb tájékoztatása és a szervezetek (civil szervezetek, kisebbségi önkormányzat, települési önkormányzat) közötti félreértések elkerülése és tisztázása végett szükség lenne még több, az egész falut érintő fórumra, gyűlésre. A már említett Ormánság-túra pedig kiváló lehetőség a falu turizmusának fellendítésére, de ehhez megfelelő szakemberek és szervezetek bevonására és támogatására van szükség. Az emberek alapvető szemléletváltása elengedhetetlen bármilyen változás elindításához, hiszen a kívülről jövő segítség aktív, helyi támogatás nélkül semmit nem ér. Az emberek egymáshoz való közelítését és motiválását közösségfejlesztő programokkal lehetne leginkább megvalósítani.

Katona Krisztina – Pajor Zsófia

Drávafok

Drávafok volt a vizsgált nyolc településünk közül a legnagyobb. A település Baranya megye déli részén helyezkedik el, közel a magyar-horvát államhatárhoz. A Selye és Szigetvár között fekvő keresztutas szerkezetű községnek jelenleg 551 lakosa van. Közigazgatásilag Markóc és Bogdása is hozzá tartozik. A település busszal és vonattal is egyaránt jól megközelíthető, viszont az alacsony kihasználtsággal működő vasútvonal minden évben veszélyben van a MÁV már-már szokásosnak mondható vonalmegszüntetéseikor. Drávafok infrastruktúrája viszonylag jónak mondható, hiszen belső útjai szilárd burkolatúak, vezetékes ivóvízrendszere kiépült, helyben található orvosi rendelő illetve gyógyszertár is, és néhány évvel ezelőtt elkészült a kábeltelevíziós hálózat, amelybe a lakások nagy része bekapcsolódott.

A községben a munkanélküliség 18-20% körül mozog. Jelenleg leginkább az ELCOTEQ nyújt munkalehetőséget a községben élők számára. Az iparnak nincs hagyománya a településen, hiszen évszázadokon keresztül a mezőgazdaság nyújtott megélhetést az itt élőknek. Drávafokon helyben működik óvoda, általános iskola és művelődési ház is. Az általános iskolának jelenleg 74 tanulója van. Ha ez a szám a jövő évben esetleg tovább csökkenne, előfordulhat, hogy megszűnik az iskola, ami igen érzékenyen érintené a települést.

Az interjúk készítésekor ez a lehetséges probléma igen sokszor felszínre került. A megkérdezett lakosok nagy része beszélt arról, hogy az amúgy is hátrányos helyzetben lévő település helyzetén még inkább rontana az iskola bezárása. A korábban jól működő termelő szövetkezet megszűnése óta munkanélküliek száma növekszik és az iskola megszűnése tovább nehezítené a település helyzetét. A fiatalok elván-

dorlása is a fontosabb napirendi pontok között szerepelt beszélgetéseink során. A közép- illetve felsőoktatási intézményben végzett tanulók – a munkahelyhiány miatt – máshol próbálják megtalálni megélhetési lehetőségeiket. Az interjúk során tapasztalt beletörődöttség többnyire jellemző a jelenlegi ormánsági emberre. Számunkra úgy tűnik, a hátrányos helyzetben lévő kistérséget csak összefogással lehet kimozdítani mély apátiájából.

A Drávafokon feltárt – és fentebb már említett – problémákra talán csak a minél szélesebb körű foglalkoztatás jelentene igazi gyógyírt, persze ez a jelen helyzetben lehetetlen. Viszont a megfelelő kommunikációs csatornák kiszélesítésével és több információval a tarsolyukban esetleg a községbeliek is észrevennék lehetőségeiket. A lehetőségeket (talán) a munkára, tanulásra és esetleg kultúrára is. Tapasztalataink szerint a település gazdasági és a politikai alrendszerének rendező elvei igen erősen rátelepedtek a kultúrára és az emberek mindennapjaira.

A megoldást elméleti szinten úgy képzeljük el, hogy az elnyomott alrendszereket meg kell erősíteni, rendező elveiket megfelelő módon érvényre kell juttatni, legfőképpen a hatékonyabbá tett kommunikáció segítségével. A településen pár évvel ezelőtt szűnt meg a helyi lap, amelynek felélesztése talán segítségre lehetne a probléma megoldásában, mint ahogy a helyi kábeltelevízió működését is jobban ki lehetne használni. A postahivatal megszüntetését is többen hátrányként említették, a mobilposta-szolgáltatást pedig még nem tudták megszokni a helybeliek. A civil szervezetek működésére is jobban lehetne építeni. A helyi kisebbségi önkormányzatok (roma és horvát) sokszor még összefogva is tevékenyen részt vesznek a falu eseményein és az ünnepeken. A programok szervezésében segíthet a művelődési ház, ahol internetes hozzáférést is biztosító számítógépek várják a helybelieket. A tevékenyebb közösségi élet biztosan kimozdíthatná a falut jelenlegi helyzetéből.

A feltételek egy része adott, a folyamatot pedig el kell indítani. Bízunk benne, hogy az ennek érdekében végzett munkánk eredményes lesz.

Bicskei Éva – Szeifer Csaba

Kisszentmárton – Mailáthpuszta

Kisszentmárton területe bizonyítottan már a bronzkor óta lakott. Az Árpád-korban már magyarlakta település, első írásos említése a sámodi uradalom 1257-es határjárásában olvasható. 1332-ben már plébániája volt. Ma Mailáthpusztával együtt 317 fős a település. (1928-ban csatolták a faluhoz az 5-6 km-re fekvő Mailáthpusztát (Adelin Stato-t), ami addig a Szerb–Horvát Királysághoz tartozott.) Egyedi, szokatlan helyzetet teremt, hogy a két helység egy önkormányzati igazgatás alá tartozik.

Megközelítését nem csupán a távolság, hanem az út minősége is megnehezíti. A megélhetési nehézségekhez ez is nagyban hozzájárul, így a munkanélküliségi ráta igen magas, hiszen a település lakóinak csak kb. 20%-a tud bejelentett munkát vállalni. A komfortosságot igyekszik az önkormányzat megteremteni, van vezetékes víz, a közvilágítást is korszerűsítették. A települések irányítóinak igyekezetét mutatja, a munkahelyteremtés és a falu vonzóbbá tétele, akár a betelepülők számára is. Példa értékűnek mondhatjuk a 7 bérlakás építését, melyre pályázaton nyertek pénzt. Létrehoztak egy közel 40 főt foglalkoztató munkahelyet, ahol varroda és „dörzsike” üzem működik. A mai falukép megjelenése az utolsó tíz év tudatos szépítő munkájának eredménye. A munkákat helyi összefogással végzik, főleg a Kisszentmártonért Egyesület szervezésében. Biztató jelenséggént írhatjuk, hogy a falu lakosságára nem jellemző az átlagos ormánsági elöregedés. Nagyon sok fiatal él itt (0-18 évesek 110

fő, 18-60 évesek 188 fő, 60-100 évesek 19 fő.). Működik még a faluban Cigány Kisebbségi Önkormányzat, horgászegyesület, Magyar Vöröskereszt Szakszervezet és a Mailáthpusztai Részönkormányzat.

A két település természeti és épített adottságai a kistérségben „jónak” mondhatók, ami a jövőben erősség lehet. Kísszentmárton közepén fekszik az emlékpark, itt található a játszótér, egy világháborús emlékmű, valamint a falu 600. évfordulójának tiszteletére állított emlékoszlop. Mailáthpusztán horgásztó és kulcsos-ház várja a pihenőket, kikapcsolódni vágyókat. Barátságosan, nyitottan fogadtak bennünket a kutatás napjaiban, ami segített a 65-70 értékelhető interjú elkészítésében. A vezetők, és aktivistáik a program eddigi ideje alatt maximális segítséget adtak a munkánkhoz.

Negatívumként említhetjük, hogy a vezetők hatalmas energiával dolgoznak a településért, de emellett nem használják ki a szervezési, irányítási pozíciójukat. Talán ezen a ponton lehet elindulni egy fejlesztő munkában, hiszen a vezetés a helyi erőkre jobban támaszkodhatna, jobban „kihasználhatná” a cselekvési szándékot. A helyi társadalom szerkezeti vizsgálata még vissza van, de azt már most látjuk, hogy minden csoportnak bőven lesz munkája a közösségért, és ehhez lesznek „dolgos kezek” is. Nagyon fontos lesz ezen csoportok erősítése, segítése. Nem hallgathatjuk el a rossznak mondható helyi nyilvánosságot és a helyi társadalmon belüli gyenge kommunikációt. Ez leginkább szervezés kérdése és nem feltétlen anyagi probléma. Sajnos kevés a helyi állandó, vagy időszakos projekt is, ami elengedhetetlen a közösségi cselekvéshez. Ellenben örvendetes tény, hogy a nagyon nehéz anyagi helyzet ellenére sok programot szervez az önkormányzat.

A jövő tervei között szerepel a belső utak és járdák felújítása, a Hiriccsel összekötő szilárd burkolatú út megépítése, valamint a Harkányi bekötőút rendbetétele. Igen nagy vállalkozás lesz a tervezett turisztikai központ létrehozása. Egy ekkora beruházás nagy szervezést és komoly társadalmi összefogást igényel, hiszen ezen a vidéken nincs nagy vállalkozói, de állami háttér sem. Komoly és hosszú távú gondolkodásra vall, hogy ezt több falu bevonásával valósítanák meg. A rekreációs központ létrehozása munkalehetőséggel is járna a helyiek számára, illetve aktiválni lehet a különböző társadalmi csoportokat. Az üzemeltetése szintén a helyieknek adhat munkát, bár ehhez biztosítani kell a megfelelően képzett szakembereket.

Összegzésül elmondhatjuk, hogy a település halmozottan hátrányos helyzete mellett komoly társadalmi erővel rendelkezik és a humán források is megfelelőnek mondhatók, de ennek kihasználása sajnos nem kielégítő. Munkánkat tehát ezen hézagok feltárásával és a „befoltozás” elindításával folytatjuk.

Teleki Kamilla – Temesi Csaba

Magyarmecske

A Sellyétől 13 km távolságra fekvő, az Ormánság északi peremén elhelyezkedő település az Ormánság természetföldrajzi adottságait tekintve hazánk egyik legszebb és legegységibb kistérsége. Magyarmecske tipikus egyutcás falu, ahol 114 házat találunk. Az ide érkezőt a környék településéhez képest kiemelkedően rendezett falukép fogadja. A falu arculatát meghatározzák a gondozott közterek, a csapadékelvezető árkokon átívelő, fehérre meszelt hidak, a település központjában újonnan épült faszervezetű buszmegálló, a játszótér, és a sportpálya. A falu üdvözlőtáblája és a millenniumi emlékmű Szatyor Győző faműves munkái.

Az önkormányzat fontos feladatnak tekinti, hogy a kellemes természeti környezet megőrzése mellett a település lakóhelyi értéke is növekedjen infrastrukturális

fejlesztések révén és esztétikai szempontból egyaránt. Az elmúlt évek nyertes pályázatainak és beruházásainak köszönhetően megtörtént a közvilágítás korszerűsítése, a sportpálya és a temető rendbetétele, fásítási program, templomok felújítása, folyamatos a lakóházak felújításának támogatása, a családsegítő és gyerekjóléti szolgálat, falugondnoki szolgálat működtetése, és a játszótér kialakítása.

A lakosság szám 364 fő. Ennek közel harmada a 14 évnél fiatalabb korosztályhoz tartozik. Magyarmecske országosan is példaértékű, kísérleti integrált iskolát működtet, melynek lényege az alsó tagozatosok folyamatos korrepetálása és a felső tagozatosok felzárkóztatása osztálybontással. A helyi gyerekek mellett Kisasszonyfáról, Magyartelekről, Gyöngyfáról és Gilvánfáról járnak ide Magyarmecske kisbuszával iskolások. Általánosan jellemző, hogy a gyerekek többsége hátrányos családi helyzetből, gyenge képességekkel érkezik. Az iskolának alapvető funkcióin túl a gyermekek „újra nevelése”, normarendszerének egészséges kialakítása is feladatává válik.

A gyermekek agresszív viselkedésének megfékezése a pedagógusoknak tanítás mellett plusz feladatokat jelent. Megoldás lehetősége az iskola; szülő és gyerek együtt „nevelésben” rejlik. A problémák kiküszöbölésére az iskola és a szülők közti kapcsolatrendszer kialakítása, folyamatos párbeszéd, kooperáció jelenthet megoldást. Ennek figyelembevételével már létezik kezdeményezés közös kirándulások, zenei találkozók rendezésével egy folyamat megvalósulására, aminek eredményeképp egyre több szülő vállal aktív szerepet, segíti az iskola munkáját.

Az iskola könyvtárral és számítógépekkel van felszerelve, emellett az önkormányzat kitartó erőfeszítéssel közkönyvtárat is működtet, amelyet 14 év alatti fiatalok szabadidejükben klubként látogatnak. Rendszeres szakkörök, klubok, (kézműves foglalkozások, házi praktikák, barkács- és újságíró szakkörök, iskolaujság, tánc, önismereti szakkör) szerepelnek az iskola és a falu programjai között. Oktatják a cigányság múltját, kézműves és zenei hagyományait, választható idegen nyelv a francia. Magyarmecske külföldi kapcsolatai a nyelvoktatás és az évente megrendezett Nemzetközi Zenei Találkozó révén alakulnak ki.

A felnőtt lakosság általános képzettsége nagyon alacsony, jelentős részük csak 8 általánossal rendelkezik. A szakmunkások nagyobb aránya mellett elenyésző az ennél magasabb végzettséggel rendelkezők száma. Helybéli munkalehetőséget csak az önkormányzat időszakos közmunkái jelentenek, így a munkaképes korú lakosság jelentős része nem, vagy aki megteheti, ingázva vállal munkát. (Többen Pécsen dolgoznak).

Magyarmecskén nemcsak a meglévő látható dolgokat figyeltük meg, hanem kíváncsiak voltunk a falu közösségének belső viszonyaira is. Két kört fedeztünk fel: az önkormányzat és vonzáskörzetét, és a kommunikációból teljesen kiesők körét. Annak ellenére, hogy az önkormányzat méltán professzionálisnak mondható vezetése (nyertes pályázatok – közel 300 millió forint értékben –, infrastrukturális fejlesztések, szociális juttatások, szociális földprogram, takarmányellátás, kisállatok osztása, rendszeres segélyek) mindent megtesz a tájékoztatás érdekében, mégsem sikerül megtalálni a közös hangot. Az információszegény közösség felkészületlensége okán sokszor nem is képes megérteni a feléje érkező üzenetet. De nemcsak a kommunikáció, hanem a közösségi élethez való hozzáállás is passzív. Annak ellenére, hogy a megkérdezettek az „Ön mivel járulna hozzá Magyarmecske életéhez?” kérdésre általában pozitív, olykor-olykor kezdeményező választ kaptunk!

Az ok a magukba zárkózott emberek elszigeteltsége. Hiába kiemelkedő a falu élete „önkormányzatilag”, és hiába létezik egy-egy alig működő civil szervezet

(Sportegyesület, Nyugdíjas Klub), ha a belső viszonyok, kötelékének hiányát nem tudják feloldani. Úgy véljük, e problémát leghatékonyabban úgy lehet orvosolni, ha külső segítséggel a közösségfejlesztés és szociokulturális animáció eszközeit alkalmazzuk. A külső szemlélő tapasztalatai alapján a helyzet nem reménytelen. Magyarmecske az Ormánság többi településéhez képest intézményi szinten komoly sikereket ért el, már csak a személyes, aktív életmódot kialakító folyamatokat kell katalizálni.

Dávid Lajos – Panyik István

Sámod

Az általunk vizsgált településről Sámodról az első írásos említés 1244-ből származik. Elhelyezkedését tekintve Baranyahídvég és Adorjás között fekszik. Nemrég még zsákfalú volt, de mostanra kiépítettek egy „hátsó” összekötő utat Adorjás felé, ami mindenképpen a fejlődés egyik kulcsfontosságú biztosítója. A település morfológiai felépítése: egyutcás, szalagtelkes település volt korábban, de a mai kataszteri térképeken jól látszik a sakkáblaszerű elrendeződése. A kistérségben mind a mai napig megőrizte a korábban megszerzett vezető szerepét a település. Régen Vajszló mellett töltött be központi szerepet, 1990 előtt pedig a Baranyahídvégi TSZ központja volt Sámod.

Sámodon 224 ember él, akik közül 78-an dolgoznak, 22-en munkanélküliek. A lakosság többi része tanuló vagy nyugdíjas. A rendszerváltás előtt szinte mindenkinek tudott munkát biztosítani a Baranyahídvégi Tsz, ma már sokkal kevesebb embert tud csak foglalkoztatni. Ma a faluban a munkalehetőségek igen szűkre szabottak, a helyi áfészon, és öt, néhány személyt foglalkoztató vállalkozáson kívül nincs semmi. Az elvándorlás (főleg a fiataloké) sajnos Sámodra is jellemző, de vannak betelepülések is, így a falu lakossága stagnál, jelenleg pedig csupán csak egy ház lakatlan.

Az infrastruktúra, a térség többi településéhez viszonyítva, nagyon jónak mondható, köszönhetően a jó település-menedzselésnek. A falu sok tekintetben mutatja az urbanizáció jeleit, pl.: infrastrukturális fejlettség. A település közúton, vasúton, és menetrendszerinti buszjárárral is megközelíthető. A közvilágítás teljesen kiépített, az utak mindenhol aszfaltozottak a faluban, és bevezették a vezetékes vizet is, ami a lakosok számára ingyenes volt. Nemsokára pedig bevezetik a gázt, ami még jobban kiemeli a környező falvak sorából a települést, mivel legközelebb csak Vajszlón és Sellyén van kiépítve az infrastruktúra ezen ága is.

A településen már húsz éve nem működik az iskola, a gyerekeknek így a nem túl messzi Vajszlóra kell minden nap utazniuk. A falu az ebből fakadó hátrányából előnyt próbál kovácsolni azzal, hogy pályázaton elnyert pénzekből felújította a korábbi iskola épületét, egyfajta kulturális, turisztikai központot kialakítva. Működik benne könyvtár, sajnos kicsi állománnyal, de van két darab számítógép, amit bárki használhat. Van lehetőség videó nézésre (pl.: korábbi falunapok megtekintése), zenehallgatásra. Kialakításra került az épület tetőterében, a könyvtár fölött egy kétszer kétágyas szobákkal, konyhával, vizesblokkal ellátott panzió, ezt ki szokták adni. Az épület másik szárnyában, a régi iskolai tanteremből egy nyitott közösségi teret, báltermet alakítottak ki. Kihasználsága a körülményekhez képest elég jó, mivel több, minden évben megrendezésre kerülő programnak (falunapnak, nőnapnak, öregek napjának) ad helyet, amiket az önkormányzat szervez. A régi művelődési házban pedig edzőtermet rendeztek be. Fontos közösségi tér a falu két kocsmája is. Említésre méltók még az Európai Unió szabványainak megfelelő játszótér, a bekerített,

betonozott sportpálya, és a tekepálya is. A faluház szomszédságában áll az 1810-ben épült templom, ami most vegyes felhasználású, de mise, és istentisztelet ritkán van, általában csak minden hónap első hétfőjén.

Sámod a szomszédos településekkel, a kistérségi társulásokba bekapcsolódó falvakkal, az Ormánság fejlesztő társulás tagjaival jól működő kapcsolatot épített ki. Működik a településen egy civil szervezet is, a Sámod Polgári Kör (ez nem pártpolitikai szervezet), amely 2002-ben alakult a közösség összefogására, lakossági programok szervezésére, kulturális események megrendezésére. Főleg buszos kirándulásokat szerveznek, és az ilyen alkalmak egyikén jártak a fővárosban és Ópusztaszeren is. A civil szervezet programja volt az úgynevezett *koca program* is, a helyi, háztáji gazdálkodás megsegítésére. A lakosokkal készített interjúk során sok olyan emberrel beszélünk, akik meg vannak elégedve a falu nyújtotta lehetőségekkel és a kulturális élettel is. Ennek ellenére szép számmal vannak olyanok is, akik nem ítélik ilyen jónak a helyzetet, ők úgy látják, hogy a falu távol esik a főközlekedési útvonalaktól, ami a munkahelyteremtést, munkahelyszerzést nagyban gátolja.

Összességében a térség minden problémája jelen van a faluban, de ennek ellenére kiemelkedik közülük, és a helyzetéhez mérten fejlődésre is képes.

Andárssy Bálint – Molvay Róbert

Sósvertike

Sósvertike egy Sellyétől 5 km-re található, jelenleg 232 lakosú zsákfalú. A lakosság kb. 50%-a roma származású, a többi magyar. A korösszetétel: 0-14 éves korig 55 fő, 15-18-éves korig 24 fő, 19-60 éve 126 és 60 év felett 27 lakos él. Ezek alapján elmondható, hogy a faluban sok fiatal, aktív korú él. A munkanélküli mutató 55%-os, aminek elsősorban az az oka, hogy 2004. áprilisától távolsági busz nem megy be a faluba. Ez teljesen ellehetetleníti az itteniek életét, munkát alig tudnak vállalni, hiszen reggel nem tudnak eljutni a munkahelyre, illetve este nem tudnak hogyan hazamenni. A gyerekeket a falubusz szállítja iskolába és onnan haza. Az egyetlen helyi munkaadó az önkormányzat, amely rendszeresen foglalkoztat közcélú és közhasznú munkásokat, de sajnos csak keveset. Vezetékes víz a 70 házból csupán 15 – be van bekötve, gázvezeték nincs. Az iskola, óvoda már a nyolcvanas években megszűnt, mobil posta jár ki, egy élelmiszer bolt van, még kocsmá sincs.

Az elkészített interjúk során az itt élő emberek érdektelensége, elkeseredettsége, világtól való elzártsága érződött a legjobban. A legtöbben itt születtek, itt éltek egész életükben, alig hagyták el a falut. Rengeteg a munkanélküli, akik a létminimum alatt élnek segélyekből, sokuk már nem is keres munkát, illetve ha adódna valamilyen idegymunka már azt sem vállalják el, annyira megszokták a semmittevést, a passzivitást. Őket már nagyon nehéz lenne visszaintegrálni a munka világába.

Mindezek ellenére a lakosság jelentős része igen aktív, szívesen segítenek például a gyereknap megszervezésében. Említésre méltó, hogy ez a kis falu minden évben megszervezi magának a gyereknapot, a tisztasági napot, a karácsonyi ünnepséget, valamint a nőnapot, amit pár lelkes falubeli kezdett el néhány évvel ezelőtt, mára pedig már a bálnak hagyományai vannak. A fejlesztés szempontjából ez mindenképp fontos, hiszen ez is mutatja, hogy vannak új kezdeményezések.

A falugondnoki szolgálat rendkívül jól működik a faluban, és szükséges is, hiszen a falugondnok nem csak a recepteket váltja ki, hanem bevásárol, és gondoskodik arról, hogy az időseknek hordjanak be vizet, vagy aprítsanak fel tűzifát. A falu-

gondnok személye igen meghatározó, az emberek szeretik, megbíznak benne, viszont ő tovább már nem terhelhető, hiszen ez a munkája is egész embert kíván.

Ennek ellenére szükségét látjuk egy szakember, koordinátor segítségére, aki elindítja a folyamatokat. Sósvertikén fejlesztési tervet készíteni csakis a közösségfejlesztés területén érdemes, hiszen a falu olyan nehéz körülmények között van, hogy a kulturális élet teljesen hiányzik. Viszont ebben a faluban is érdemes lenne az embereket közelebb hozni egymáshoz, értelmes szabadidős tevékenységet mutatni nekik és rávezeti őket arra, hogy ők is képesek ezeket maguknak megszervezni. A lehetőségeket figyelembe véve olyan programokat kell kitalálni, amiknek szinte teljesen minimális a költségvetése, hiszen az önkormányzat nem tud több pénzt ilyen jellegű kiadásokra adni, illetve a lakosság sem tud többet áldozni. A gyerekek igen érdeklődők, amire a koordinátor építhetne. A kisebbségi önkormányzat elnöke említette például, hogy itt először az alapvető dolgokra kell megtanítani a gyerekek többségét. Például a mosakodás, mosás, mosogatás, takarítás és főzés alapjaira, hiszen sok házban nincs se fürdőszoba, se konyha. Az utóbbiban segítségre lennének az idős hölgyek is, hiszen ők még sok receptet ismernek, amit szívesen megosztanának a fiatalokkal. Így még az idősebb generációt is bevonnánk a közösségbe. A falut megmozgató új rendezvényekre nincs már szükség, az előzőekben említettek elégségesek.

A falu fiataljai szeretnek itt élni, nem akarnak elköltözni. Ez a ragaszkodás a falu egyetlen esélye a túlélésre. Ha a fiatalok maradnak, a falu is tovább él. A mai Sósvertike hordoz magában annyi értéket, hogy érdemes legyen odafigyelni rá, megmenteni, ezért is szükséges Sósvertikén a szakmai segítségnyújtás, koordinálás.

Frank Marina – Kovács Gábor

Következő lépések, a jövő tervei

A következő lépések egyike lesz az egyes településeken a gyakornokok által indított projektek, programok elkezdése. Evvel párhuzamosan készítünk egy speciális kérdőívet, mely segíthet a koncepció kidolgozásában. Egy másik fontos lépés a gyakornokok által az igények felmérését követően indítandó „akciók”. *Baranyahidvég*: Helyi újság, idősek klubja, ormánsági túra, nagycsaládosok egyesülete. *Sámod*: Korrepetációk megszervezése, a kultúrház működésének átszervezése. *Adorjás*: Ifjúsági klub, vallási gyülekezetek segítése. *Sósvertike*: Tréningek szervezése, receptklub, öko-istentiszteletek szervezése. *Drávafok*: Helyi újság újraélesztése, napi munka segítése. *Magyarmecske*: Helyi újság, ifjúsági klub, könyvtár állományának fejlesztése. *Kisszentmárton*: Települési projektek segítése /rekreációs központ/, helyi kommunikáció fejlesztése /hírlevél/, tréningek és számítástechnikai oktatás szervezése.

A jövő terveiről nagyon nehéz írni, hiszen a jelen elképzeléseinek megvalósításán dolgozunk és ezek a tervek is hatalmasok.

Az eredeti elképzelésnek megfelelően igyekszünk kiterjeszteni és „mozgalom-má” szélesíteni az ország több területén, mert sok olyan kistelepülés van az országban, ahol kell a hallgatói segítség, és szívesen vennének egy ilyen programot. Ha a külső támogatások is maradnak, nekünk lesz erőnk a tervek megvalósításához.

KOLTAI DÉNES — KOLTAI ZSUZSA

Felnőttoktatás és múzeumi képzés

A felnőttoktatás általános magyarországi állapota, helyzete

A felnőttoktatás az elmúlt évszázad második felében felértékelődött, kultúráközvetítő szerepe mellett gazdaságfejlesztő, foglalkoztatáspolitikai, végső soron társadalmi – gazdasági stabilizációs funkciót nyert. Rendszerét három területre bonthatjuk.

Az egyik az *általános felnőttoktatás*, ahol mindazoknak a képességeknek és kompetenciáknak a kialakítása történik, melyek az általános életvezetéshez szükségesek. Értelemszerűen az informatikai és idegen-nyelvi képzés (ami azonban nem informatikusképzés, illetve nem nyelvtanári és tolmácsképzés) ebben alap, mely kompetenciáknak együtt kell megjelenniük, hiszen az UNESCO 1997-es, hamburgi V. Felnőttképzési Világkonferenciája¹ szerint analfabéta az, aki nem tud biztonságosan közlekedni az informatikai országúton, illetve aki nem ismer egy közvetítő nyelvet. Az általános felnőttoktatásnak része az egészségügyi képzés is (ami azonban nem orvos, nővér, dietetikus-képzés stb.) mely, mint önálló, egészségképzési terület a prevencióval foglalkozik. Ide tartozik a politikai képzés is, mely nem politikusképzést, hanem az aktív állampolgári lét megéléséhez szükséges ismeretek illetve, a mindenkire vonatkozó állampolgári jogok és kötelességek szervezett elsajátítását jelenti és melynek, hasonlóan a többi volt szocialista országhoz, nagy hiánya van ma Magyarországon. Jelentős, a hitélettel kapcsolatos felnőttoktatás – mely nem az egyházi szervezetek professzionális tagjainak a képzése, hanem ami az emberek felekezethez való kötődése alapján működik, valamint az általános kulturális felnőttoktatás, mely a közművelődés kereteiben, intézményeiben folyó tanulási folyamatokat jelenti és olyan kultúráközvetítő intézményekben folyik, mint a művelődési ház, könyvtár és a *múzeum*.

Az általános felnőttoktatás szabályozása, működése sajnálatos módon nem került be az elfogadott felnőttképzési törvény hatálya alá, melynek hiányát ezek az intézmények meg is érzik.

A felnőttoktatás második nagy területe az *iskolarendszerű felnőttoktatás*. Ebben az alapképzést az általános iskolák esti, levelező tagozatai, régi nevükön a Dolgozók Iskolái képezték, ahol a hiányzó általános iskolai tudást és végzettséget szerezhették meg a felnőtt tanulók. A különféle képzési formában megjelenő részvételi számok önmagukért beszélnek. Ez egy olyan Magyarország, ahol a felnőtt lakosság 2%-a analfabéta, ahol a munkaképes korú felnőtt lakosságnak a 17%-a nem volt képes elvégezni az általános iskolát². Mi egy olyan országban élünk, ahol a funkcionális analfabéták aránya megegyezik az Egyesült Államok és Mexikó arányaival, ami a felnőtt lakosság 25%-át jelenti! Minden negyedik magyar állampolgár nem érti meg azt, amit olvas, illetve nagyon komoly szövegértési problémákkal küzd.

¹ Koltai (2002) p.126.

² Szép Zs.

A rendszerváltás nagy áldozatává vált az alsó fokú felnőttoktatás, a volt Dolgozók Iskolái. Ha büntetés-végrehajtási intézményekben nem folya ilyen jellegű képzés- ahol az összes alsó fokú felnőttoktatásban részt vevő fele, azaz kb.1800 fő tanul – ebben nagy hiátus lenne. Ha ebben a tempóban haladunk, hogy évente 3600-an tanulnak a „*Második Esély Iskoláiban*”, 308 év kell ahhoz, hogy ezt a hiányt bepótoljuk, hacsak nem reprodukálódik közben ez a társadalmi csoport.

Középiszkolai tanulmányokat 65000 felnőtt folytat ma hazánkban. Ez szép szám, azonban sajnálatos módon az elmúlt tanév végén 10 ezerrel kevesebben tanulnak ebben az intézmény- típusban, mint azt megelőzően. A képzési formában részt vevők összetételét vizsgálva kiderül, hogy itt főleg kismamák tanulnak, akik a gyés és a gyed idejét nagyon okosan használják fel. Ez jó, mert az életvezetésben és szakmaszerzésben a középiszkolai végzettség kiemelkedően fontos.

Az iskolarendszerű felnőttoktatás következő csoportját az egyetemek és a főiskolák képezik, mely képzés elképesztő karriert futott be az utóbbi években. Idén már 176 ezren tanulnak a legkülönbözőbb főiskolai, illetve egyetemi képzések keretében. Érdemes összevetni ezt a számot az idén ősszel általános iskolába beiratkozottak számával, mely 104 ezer gyereket jelent. Ma 176 ezer egyetemi vagy főiskolai hallgató van, akik munka mellett vagy ahelyett tanul. Közülük 40 ezer az, aki permanens tanuló, azaz második, vagy sokadik diplomáját szerzi.

Ha az iskolarendszerű felnőttoktatást mint rendszert³ ábrázoljuk kitűnik, hogy egy csúcásra állított piramist képez, ahol a legalacsonyabb iskolai végzettség megszerzésében vesznek részt a legkevesebben, ahol tisztességes számossága van a középfokú képzésnek és ahol ez a 176 ezer ember pedig a csúcson jelenik meg. Nem kell ehhez sok kommentár.

A szakképzés és a továbbképzés is egy óriási terület. A rendszerváltás folyamatában alakult ki a szociális piacgazdasághoz illeszkedő foglalkoztatáspolitikai és az ún. „tudás piac”. Az aktív foglalkoztatáspolitikai eszközök között a képzés – át-képzés jelentős szerepet vívott ki magának. Az 1993-as törvényalkotási folyamatban a szakképzés korábbi szerkezete megváltozott, intézményrendszere sarkalatosan átalakult. Magyarországon az államilag támogatott képzésekben kb. 350 ezren vesznek részt, ez gyakorlatilag 7-8%-os részvételi arányt jelent⁴. Mintegy 10000 cégbejegyzés fő, vagy kiegészítő tevékenységként tünteti fel a felnőttoktatást. 2800 a regisztrált képző intézmények száma, ebből több mint 1000 a FAT által akkreditált. Zöme gazdasági társaság, elenyésző része közoktatási, vagy közművelődési intézmény.

1993 óta a hagyományos szakmunkásképzésnek vége. Kérdés, hogy mennyire hatékonyan tudják alkalmazni a mesterek a fiatal, most végzett szakmunkásfiatalkat, hiszen az ebben a képzési formában tanuló gyerekek a tizedik év végéig semmilyen munkaeszközt nem vesznek a kezükbe. Az iskolarendszerű szakképzésben csak előkészítjük őket a választott szakmájukban, az igazi munkahelyi megfelelés a konkrét munkakör betöltéséhez a *rekurens* képzés keretében történik. A szakképzés átalakulása európai jelenség, vitát vált ki többek között Németországban, Dániában, Svédországban, Kétséges, hogy 11. osztályban egy év alatt egy szakma teljes kompetencia-rendszerét milyen színvonalon lehet elsajátítani.

A felnőttek a munkaerő-piaci képzések keretében az elmúlt évben közel 350 ezren tanultak. Ez nagyon sokba került az államnak, hiszen a felnőttoktatás ebben a

³ Koltai (2004) p.287.

⁴ Benedek , p.74.

vonatkozásban a foglalkoztatáspolitikai legaktívabb eszköze. Ahhoz, hogy az emberek visszakerüljenek a munka világába, ebbe a rendkívül gyorsan és dinamikus változó termék-és szakmastruktúrába- ahol a „multik” jönnek-mennek, és ahol a megszokott kényelmes foglalkoztatásbeli stabilitást a lakosság jelentős része elveszítette- a felnőttek szakképzése kiemelkedően fontos dolog. Hihetetlenül magas a képzőhelyek száma.

A rendszerváltásban egy év alatt 10 ezer olyan cégbejegyzés jött létre, ahol a cégalapításnál a felnőttoktatás fő-vagy melléktevékenységként megjelent. A Felnőttképzési Törvény megalkotása után ezeket a képzőhelyeket előbb az OKÉV, később a területileg kijelölt Munkaügyi Központnál regisztrálni kellett, kitűnt, közel 2800 képzőintézmény funkcionál ma Magyarországon. Az akkreditáció egy fontos szabályozó rendszer, kemény kritérium. Ha közpénzt használnak fel az intézmények, azt csak akkreditált intézményekben lehet garantálni, hogy a minőségi paramétereknek megfeleljen a felnőttoktatás.

A felnőttképzés különösen fontos területe a *továbbképzés*. Valamennyi jelentős szakma kialakította a törvényekkel körülbástyázott továbbképzési rendszerét, a szakminisztériumok féltve óvják a saját ellenőrzésük alá vonható továbbképzési folyamatokat. Mintegy 1000000 embert érint a kötelező továbbképzés! Csak a közszolgálatban évente 106 ezer ember kötelező továbbképzése folyik. Az orvosok, ügyészek, bírák és könyvvizsgálók nem maradhatnak a pályán kötelező továbbképzés nélkül, ugyanúgy ahogy a hivatásos buszsofőrök és precíziós hegesztők sem. A vasutasok minden évben, a pedagógusok hétévente, a közművelődési dolgozók három évente kötelesek továbbképzésen részt venni. A továbbképzésekben résztvevők jelentős sokasága már az igazi LLL (Lifelong Learning), azaz az egész életen át tartó tanulás hazai alakulását, alakuló új rendszerét képezik.

Neuralgikus pontja a felnőttoktatásnak az, kik oktatnak, vagyis az, miként történik a képzők képzése⁵. Az iskolarendszerű és a közművelődés keretében folytatott – nem ismeretterjesztő – felnőttképzést, valamint a regionális képző központokat leszámítva, nincs szabályozva ki lehet a felnőttek oktatója. Az egyetemen az oktatók zöme képesítés nélküli, hiszen nincs tanári vagy pedagógiai végzettségük és a tanári szakmára nincsenek felkészülve, de ezt kompenzálja a magas színvonalú tudományos felkészültség. Dániában, Franciaországban, Svédországban, Németországban minden egyetemi oktatónak minimum egy kevés (ez két – három szemeszteres kiképzést jelent!) pedagógiai tanulmányt kell folytatnia hogy a pályára léphessen. A közművelődésben szabályozott a képesítési rendszer, a felnőtteket képzők kompetenciarendszere ismert, ellenben hiányzik a „főszabály” azaz a felnőttoktatási szakma leírt és megkövetelt kompetenciarendszere, képesítési követelmény szisztémája. Mielőbb létre kell ezt hozni.

A módszertani fejlesztések izgalmasan alakulnak, azonban azok (távoktatás-távtanulás tartalomfejlesztése, hatékony eljárások, aktivizáló módszerek) elterjesztése esetleges, az egyes képzőhelyek tulajdonosi körének, az irányítók igényességének a függvénye hogy a náluk oktatók kapnak-e módszertani képzést, avagy nem. A távoktatás, „e-learning”, a „tartalomfejlesztés” és sok egyéb dolog már létezik, de a képzők képzését, a kiképzés módszertanát biztosítani kell. A tanuló társadalom pont arról szól, hogy a társadalom egyedei, a legkülönbözőbb helyszínen, egyre több időt aktív tanulással töltenek.

⁵ Koltai (2004)

Különösen fontosnak tűnik a különös és speciális képességek kifejlesztésében dolgozó „trénerek” szakismereten túli módszertani szakértelmének a biztosítása, aminek segítségével elkerülhetők lennének a különféle személyiségfejlesztő, kommunikációs stb. „tréningek” keretében zajló negatív tendenciák, a képzéseket követő botrányos következmények. Magyarországon jelenleg nincs felnőttképzési, felnőttoktatási módszertani központ.

A felnőttképzés irányításának problémái

Miközben a jelenlegi kormányzati ciklus első felében az autópálya-építés után a felnőttképzés volt a második a prioritások sorában, a felnőttképzés irányítása rendkívül diverzifikálódott. Bizonyos részére vonatkozik a törvény, más részére nem, például a közszolgálatban dolgozók továbbképzése kimaradt a törvény hatálya alól, mint ahogy a katonatiszteké, belügyi dolgozóké is. Pl. az apéh évi negyvenezer embere kötelező évi továbbképzésen vesz részt. A Felnőttképzési Törvény rájuk nem vonatkozik. Létre kell hozni egy olyan irányítási eljárást, amely olyan súlypontokat talál, amelyek segítségével mód nyílhat a meglévő erőforrások koncentrálására vagy a meglévő folyamatok szinergiáinak az összehangolására. Nálunk még nem jött létre az EU nyugati országaiban már meglévő és civil szervezetként működő felnőttoktatási szervezetek szövetsége. Az ágazati minisztériumok az irányításuk alatt álló képzési rendszereket tűzzel, vassal védik. Hiányzik a LLL csúcsszervezet.

A felnőttképzés tudománya új fejlődési pályára lépett. A Bologna- folyamat keretében a korábbi népművelő-képzés, a mai művelődésszervező, a tizenöt éve még nem létező, de ma már sikeresen működő személyügyi – és humánszervező képzés értékei megtartásával, az *andragógia bemenet* létrehozásával új képzési szisztéma alakul az egyetemeken és a főiskolákon. Az EU integráció új helyzetet teremtett, fontossá vált a felnőttképzés komparatív vizsgálata és az, hogy az átjárhatóság az országokon belül és más országok intézményei között valóban megvalósulhasson. Kialakulnak az andragógus szakma specializációi, mint pl.: tanulási tanácsadó, a multiplikátor, minőségbiztosítási vagy értékelési szakember, multimédiatervező, tartalomfejlesztő szakember-képzés, stb. A világ nagy részén ténylegesen létrejött a tanuló társadalom. Ez azt jelenti, hogy pl. Svédországban minden 100 felnőtt lakosból 60 rendszeres tanuló. Az USA-ban, Izraelben, Japánban 100-ból 55⁶. Eltérő intézményrendszerek és normák jönnek létre, de a tanuló társadalom egy olyan nagyon fontos akkomodációs funkciót lát el, ahol az egyén és a társadalom kölcsönös alkalmazkodása a tanulás által működik.

A felnőttoktatás lehetőségei a múzeumokban

A múzeum fontos tanulási helyszín, mivel nem csupán gyűjt, kutat, konzervál, hanem kiállít, közvélemény, oktat, nevel és szórakoztat is⁷.

Az ICOM szakmai etikai kódexe⁸ kimondja, hogy minden lehetőséget meg kell ragadni, hogy a múzeum kiterjessze közművelődési szerepét a népesség valamennyi

⁶ Hinzen

⁷ Az ICOM definíciója: „A múzeum nem profitra törekvő, a társadalom és fejlődése szolgálatában álló, a köz számára nyitott állandó intézmény, amely az emberek és környezetük tárgyi emlékeit gyűjti, megőrzi, kutatja, feltárja és kiállítja tudományos, közművelődési és szórakoztató céllal.” – ICOM szakmai etikai kódex, 1986, Alapszabály 2.cikkely 1.pont

rétégeben, továbbá kívánatos az, hogy a múzeumpedagógiában jártas és kompetens szakembereket alkalmazzon.

Amennyiben jól működik a múzeumi mediáció, a múzeum elősegíti a változások kritikus vizsgálatát, alternatív elméletek, kulturális és interkulturális megközelítések bemutatásának és kipróbálásának színtere, ismerteti a globális rendszerekben zajló változásokat, lehetőséget ad az önkéntes és a saját magunk diktálta kísérletezésre, az érzelmi és intellektuális tanulásra, valamint megfelelő gyakorlóléhely a ma és holnap szakemberei számára mind a muzeológia, mind az oktatás területén.

A múzeumban a sokféle tevékenység szétválik. A szaktudományhoz kötődő alaptevékenységek mellett megjelenik az intézmények fenntartása, a marketing, közgazdaságtan és a pszichológia is, hiszen a recepció megtervezésének tudatosnak és szakmailag alátámasztottnak kell lennie. Az irányítás és működés szempontjából meghatározó a művelődéspolitikai rendszere, mely a múzeumok összehangolt működését biztosítja. Kialakulóban van annak módszertana, hogy a múzeum, mint nevelő, képző-oktató intézmény mit tud elérni, milyen tudástartalmakat miként tud közvetíteni, milyen kompetenciák fejlesztése lehetséges a múzeumi foglalkozások, programok keretén belül. A világ nagy és kis múzeumaiban elterjedtek már azok a módszerek, melyek az embert befogadóvá alakítják, és lehetőséget teremtenek a múzeummal való szoros kapcsolat megélésére. A múzeum szakszempontjával kialakítja azokat a képzési funkciókat, melyeket csak ott lehet ellátni, mint például a Louvre egyeteme, ahol immáron a 27. évfolyamot végzi egy 90 felé járó idős hölgy. Nincs könnyű helyzetben a mediátor, a képző, oktató sem, hiszen huszonhetedszerre kell megbirkóznia a „törzsvásárló” tudásigényével, aki azért megy oda, mert valami újat akar tanulni.

Régi kérdésként merül fel, hogy múzeumpedagógus vagy muzeológus végezze-e a mediatori tevékenységet, hogy melyikük munkája a meghatározóbb a múzeumi közvetítés folyamatában. A kiállítást fel kell építeni, tematikusan meg kell szervezni. Persze ne attól legyen állandó a kiállítás, hogy 50-60 éven keresztül nem változik. Ez nem vonzza a látogatókat, érdektelenné válik az ember számára, hacsak nem válik egy olyan szolgáltatássá, ahol megtörténhet a szórakozás, a kutatás, a rácsodálkozás, a meglepetés, ahol hozzá lehet érni, ahol meg lehet tapasztalni a tárgyakat. Ez képezi alapját annak, ami igazából a múzeumi kultúrák közvetítés lényege lenne, azaz az adott téma vagy épp a régmúlt élettől való megtöltése, izgalmassá tétele, mely adott esetben felkelti a további kutatások, információk szerzése iránti vágyat. Különleges módszertani és pedagógiai jelentősége van azoknak a tárlatoknak, ahol „sötétben lehet látni”, ahol meg lehet érteni, hogy a vakok hogyan percepiálják a tárgyat.

Az elmúlt időszakban teret nyert egy új kifejezés, mely pontosan kifejezi a múzeumok napjainkban egyre elterjedtebbé váló új feladatát. Ez a kifejezés az „Edutainment”- szórakoztatás (entertainment) és oktatás (education) angol kifejezésekből összevont szó. Szórakoztatva oktatni, vagy oktatva szórakoztatni, a sorrend felcserélhető, a kifejezés lényege ugyanaz marad. A múzeumi oktatás egyik nagy

⁸ ICOM: International Council of Museums (Múzeumok Nemzetközi Tanácsa). 1946 óta működő nemzetközi múzeumi szervezet, melynek 140 országból mintegy 20000 tagja. Feladata a szakmai együttműködés és eszmecsere, az ismeretek terjesztése, a múzeumokkal kapcsolatos tájékozottság növelése, szakemberképzés és szakmai színvonal emelése, valamint az örökség megőrzése és kulturális javak tiltott kereskedelme elleni küzdelem. Az ICOM közgyűlése szakmai etikai kódexét 1986. november 14-én fogadta el Buenos Airesben.

előnye az iskolai oktatással szemben egyrésztől magában a múzeumi térben, az oldottabb légkör megteremtésének lehetőségében rejlik. Ezt az alapvetően meglévő előnyt szükséges még erősíteni azáltal, hogy olyan programokat, olyan tevékenységformákat kínáljon a múzeum látogatói számára, melyek szórakoztató jellegük, aktivitásuk vagy interaktivitásuk révén lehetővé teszik a hatékonyabb tanulást. Régóta kimutatott, hogy az olyan tanulási folyamat, melynek során a tanuló valamiféle aktivitást fejt ki, hatékonyságában messze felülmúlja a pusztán verbális közlésen alapuló tanítási-tanulási formát, nem is beszélve a pusztán frontális módon zajló oktatással való összevetésről.

A különféle múzeumpedagógiai módszerek sokféle módot, lehetőséget kínálnak a múzeumi aktivitás megteremtésére. Aktivitás alatt ez esetben nem csupán a motoros aktivitást értjük, hanem a múzeumi programban résztvevők bármilyen módon, eszközzel való aktivizálását, legyen az csupán jól irányított kérdések feltétele, vagy bármilyen kognitív úton megvalósuló aktivitás. Szerencsére hazánkban is egyre inkább elterjedőben vannak az ehhez szükséges módszerek és eszközök, elég csupán az ún. „érints meg” típusú kiállításokra gondolni, vagy az interaktivitás legkülönbözőbb módokon való megnyilvánulására. A szórakoztatva tanulás megvalósulására azonban nem csupán a tanulás hatékonyságának növelése érdekében van szükség. Szükséges ez a versenytársakkal való sikeres fellépés érdekében is, hiszen ma már nem vita kérdése, hogy áru-e a kultúra? Áru, méghozzá nem is akármilyen módon jövedelmező áru. Kik a múzeumok versenytársai? Először is minden olyan kulturális szolgáltató, mely az emberek szabadidejét kívánja felhasználni.

Versenytárs a többi múzeum, a színház, a mozi és leginkább a televízió, mely talán a legkeményebb diónak mutatkozik ebben a tekintetben is. Egyrésztől amiatt, mert egyenes arányosság mutatható ki az egy napra jutó televízió-nézés időtartama és a funkcionális analfabéták számának aránya között, akikről biztosan állítható, hogy a múzeumlátogatók körének elenyésző részét képezik. Másrésztől pedig azért, mert a televízió olyan szabadidő-eltöltési alternatívát kínál, mely nem igényel semmiféle aktivitást. Ez egyrésztől a nehézség, másrésztől előny is a múzeumok számára. Nehézség, mivel a televízióhoz szokott, elkényelmesedett embereket nehéz valamiféle aktív múzeumi programra elcsábítani, mely ráadásul adott esetben finansziális megterhelést is jelent. Maslow híres szükségletpiramisa alapján pedig jól tudjuk, hogy amíg az alapvető emberi fiziológiai szükségletek kielégítést nem nyernek, elég nehézkesen lehet elvárni, hogy az adott személy elmozduljon a önkibontakoztatás felé, adott esetben részt vegyen egy múzeumi programon. Másrészt azonban ebben rejlik nagy előnye is a televízióval szemben. Ha a múzeumnak sikerül megvalósítania falain belül a szórakoztatást, és nem csupán, mint „döglött tárgyak tárháza” jelenik meg, talán sikerrel veheti fel a versenyt a televízióval, internettel szemben. Ehhez azonban nem elégséges csupán színvonalas, érdekes és szórakoztató programokat szervezni a múzeumban. Elengedhetetlen a közművelődési, múzeumpedagógiai tevékenység megfelelő kommunikálása is. Az általános iskolák tanulói irányában ez megoldottabbnak tűnik. Azonban a múzeumpedagógiai szempontjából is elengedhetetlen a múzeumpedagógus és az iskolai pedagógus közötti közvetlen, folyamatos és jól működő kommunikáció. Ennek több szempontból is jelentősége van. Egyrésztől a múzeumpedagógiai foglalkozás előkészítésében, másrésztől a megfelelő kommunikáció érdekében.

A probléma inkább a középiskolás korosztály, a felsőoktatási intézmények, valamint a helyi, lokális közösségek elérésében van. Kifejezetten problematikusak a

mai egyetemisták múzeumlátogatási szokásai. Nem is egy végzős, felsőbb évfolyamos hallgató van a Pécsi Tudományegyetemen, aki egyetemi tanulmányaiak röpké öt éve alatt nem látogatott meg egyetlen pécsi múzeumot sem, és vannak olyanok is, akik még a Nemzeti Múzeumban sem jártak! Ez egy olyan hiányosság és probléma mely leküzdésére az egyetem az utolsó olyan oktatási intézmény, amely változást hozhat.

Hol keresendők e probléma gyökerei? Egyrészt a negatív gyermekkori tapasztalatokban keresendők, amikor egy-egy osztálykirándulás alkalmával a tanító néni kötelező programként betereli a gyerekeket a múzeumba, siet túl lenni a múzeumlátogatáson, programon. Másrészt az, hogy a múzeumok kevésbé látogatóbarát intézmények. Napjainkra jelentős javulás állt be, azonban az eredmények ellenére nem alakul ki már gyermekkorban pozitív attitűd a múzeumokkal kapcsolatban. Ismert tény az, hogy ha egyszer valakibe negatív emlékek kapcsolódtak a múzeumokkal kapcsolatban, azt felnőtt korban megváltoztatni nagyon nehéz. De nem csak erről van szó. Kívánatos volna a múzeumok és a felsőoktatási intézmények közötti szorosabb kapcsolat ápolása és kifejlesztése. Bár egyes karok, egyes szakjainak képzései közvetlenül is kapcsolódnak a múzeumhoz, szerencsére sok a szabadon választható kurzus (pl. Bölcsészettudományi Kar, Művészeti Kar, FEEFI), az iskolarendszer egyes szintjein az oktatáson túli, közművelődési programok propagálása, kommunikálása kívánatos volna. Ez megvalósulhat egyrészt az oktatók ilyen irányú szerepvállalásával (hiszen az egyetemi oktatók egy jelentős része eleve ott van az egyes múzeumi programokra „hivatalból” meghívottak protokoll-listáján), másrészt a hallgatói önkormányzatok vállalhatnának ebben nagyobb szerepet. A 100 éves a Pécsi Múzeum plakátjai szerencsére eljutottak már több szak folyosójára, azonban fontos a folyamatos tájékoztatás.

A 21. század elejére a múzeumok hagyományos hármass feladatrendszer (gyűjtés, konzerválás-kutatás, kiállítás) új funkciókkal bővült. Napjainkban a múzeumnak szerepet kell vállalnia a lokális közösség építésében, a helyi tradíciók megőrzésében, a lokális identitás erősítésében. Globalizálódó világunkban erre különösen nagy szükség van, és a múzeumok, mint az élethossziglani tanulás egyik meghatározó színhelyei ennek tökéletes terepét képezik. Ezen túlmenően szerepet játszanak egyes etnikai, nemzeti kisebbségek identitásának megőrzésében.

Európa nyugati felén, ahol az elmúlt évszázadban etnikailag rendkívül heterogén társadalom alakult ki, a múzeumok (jellegükből adódóan különösen a néprajzi múzeumok), ezt a feladatot már tudatosan felvállalták. Pl. a müncheni Néprajzi Múzeumban, ahol a világ különböző részeiről bevándoroltak (Afrika, Ázsia, stb.) lehetőséget kapnak arra, hogy nemzeti identitásukat megőrizzék.

Az identitás megőrzésének igénye hagyományosan a bevándorlók második generációjánál jelenik meg. Mi más képezhetne ehhez ideálisabb terepet, mint a múzeum, ahol egyrészt adva van az ehhez szükséges humán erőforrás (muzeológus, múzeumpedagógus, aki ismeri és érti az adott etnikum hagyományait, szokásait), másrészt a tárgyi feltétel (tárgyak gyűjteménye), valamint adott a tér, mely lehetőséget teremt az olyan aktivizáló foglalkozások tartására, ahol ezek a hazájukból elvándorolt, azonban eredeti identitásukat ápolni kívánó emberek elsajátíthatják vagy felidézhetik a saját, tradicionális népi kultúrájukhoz kötődő néphagyományokat, szokásokat, ünnepekhez kötődő népművészeti tevékenységi formákat. Hazánkban e tekintetben a roma népesség jelenik meg, mint potenciális célcsoport. A roma társadalom egyik legnagyobb problémája, hogy saját kulturális értékeivel, tradícióval sincs tisztában. Magyarországon a budapesti Néprajzi Múzeum egy jelentős roma gyűjte-

ménnyel rendelkezik, azonban kívánatos lenne, a roma alkotóművészek által készített művek, illetve a roma hagyományokat bemutató kiállítások gyakoriságának növelése.

E folyamattal párhuzamosan a múzeumok megjelennek úgy is, mint a másság elfogadását és az egymással szembeni tolerancia növelését elősegítő intézmények. Ez a különböző népek, nemzetiségek, etnikumok kulturális értékeinek, eredményeinek, sokszínű népi kultúrájának, vagy épp alkotóművészei tevékenységének bemutatásával és a kiállításokhoz kapcsolódó programok, tevékenységek szervezésével válik lehetővé. Ha számításba vesszük, hogy sajnós, hazánkban egy igen jelentős réteg körében milyen a szomszédos országok népeivel, vagy egyes afrikai népekkel kapcsolatos attitűd, elgondolkozhatunk azon, hogy ezen a téren is lenne mit fejlődni. Főként, ha számításba vesszük, hogy az Európai Unióban nem csupán a más országok kultúrájának, szokásainak, sajátos nemzeti hagyományainak elfogadása, az azzal szembeni tolerancia kialakítása fontos, hanem ezen ismeretek elsajátítása is, ami lehetővé teszi a hatékonyabb kooperációt, és amely a sikeres együttműködés alapja is.

A múzeumi közművelődéssel, felnőttoktatással kapcsolatban megjelenő újfajta tendenciák közül kiemelendő még az olyan újabban megjelenő foglalkozásoknak a köre, mint a múzeumi nyelvtanulási projektek, vagy éppen a családi reintegrációt szolgáló, a családot, mint célcsoportot megszólító hétvégi programok.

Felnőttképzés és múzeum kapcsolata azonban nem csak a múzeum és látogató dimenzióban ragadható meg, hanem mint a múzeumokban dolgozó közművelődési szakemberek, múzeumpedagógusok továbbképzése is. A múzeumi mediációval (közvetítéssel) foglalkozó szakemberek kompetenciáinak meghatározására már több szakmai fórum keretében – különösen az amerikai múzeumpedagógiai szakmai körökben- kísérlet történt, azonban ezek csupán a múzeumpedagógiai tevékenységgel kapcsolatosak⁹.

A mediátori kompetenciák meghatározására egyelőre különböző projektek keretében kerül sor, mint például a második éve folyó „Museums as places for Lifelong Learning” elnevezésű projekt, melynek magyarországi koordináló intézménye a Pécsi Tudományegyetem, Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézete. A projekt, mely négy európai országból érkező résztvevőkből (Magyarország, Németország, Franciaország, Olaszország) áll, az outputnál a múzeumi mediáció területén kompetens személyeket kíván kiképezni. A projekt által meghatározott kompetencia körök: project menedzsment, kommunikációs készségek, nyelvi kompetenciák (pl.: kulturális szféra szaknyelve, múzeumi szaknyelv), kultúra és oktatás (pl.: európai országok kultúrpolitikája, összehasonlító intézményrendszer-vizsgálat, európai művelődéstörténet), személyiségfejlesztés (pl.: csoportmunkák, tréning, interkulturális környezeti tréning)¹⁰.

A múzeumban dolgozó, vagy majdan a múzeumi szférában elhelyezkedő szakemberek speciális, a múzeumokra és azok új feladataira vonatkozó, valamint a megváltozott társadalmi, kulturális környezethez alkalmazkodó, versenyképes kompetenciák megszerzése kiemelten fontos kérdés. Egyrészt a múzeumok szolgáltatási körének bővítése, a versenytársakkal való sikeres fellépés érdekében, másrészt, mint belső marketing stratégia sem utolsó, azaz, elősegítheti a múzeumi munkatársak intézményi célokkal való teljesebb azonosulását. Régi igazság, hogy sikeres

⁹ El-Omani, p. 76–81.

¹⁰ www.euroedult.feefi.hu

szervezet, hosszú távon, csak elégedett alkalmazottakkal lehetséges és külön igaz ez a bölcsesség a múzeumok világára, hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy a múzeum egy kulturális szolgáltató intézmény. Feladatainak csak egy része a tudományos, kutatói tevékenység, azonban a másik, és ezzel egyenértékű feladata a kultúráközvetítés, a falai között őrzött tárgyak minél szélesebb kör számára való bemutatása, a tudás közvetítése.

A szolgáltatás jellegből azonban egy sor specifikum fakad, például a marketing-re vonatkozólag¹¹, melyek részletezésére a terjedelmi keretek miatt nem térünk ki. Annyi azonban mindenképpen kiemelendő, hogy mivel a szolgáltatást emberek nyújtják, és emberek veszik igénybe, az emberi tőke, azaz a múzeumi alkalmazottak kompetenciáinak- a napjainkra megjelenő új szükségleteknek megfelelően – bővítése elengedhetetlen, legyen szó akár a kommunikációs, akár a pedagógia, andragógia vagy pszichológia tárgyához kötődő ismeretekről és kompetenciákról.

A múzeumi program megítélését nagyban meghatározza a mediátor személyisége, tevékenysége, az, hogy az adott tárlatot miként interpretálja. A múzeumokkal kapcsolatos attitűdök formálásában is nagy szerep jut a mediátor tevékenységének, mely attitűdök pozitívvá formálása elengedhetetlen ahhoz, hogy minél több múzeumszerető- és azokat rendszeresen látogató felnőtt legyen. Hiába rendelkezik egy múzeum fantasztikusan gazdag gyűjteménnyel, ha azt nem képes – akár a kommunikáció hiányosságai, akár közművelődési, múzeumpedagógiai, andragógiai tevékenységének hiányában – továbbítani a társadalom a felé, akkor nem tudja betölteni azt a szerepét, amelyre pedig alakulásától kezdve hivatott, azaz a kultúráközvetítést.

Bibliográfia

- Az ICOM szakmai etikai kódexe. ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága kiadásában. Budapest, 1998.
- BENEDEK ANDRÁS: Változó szakképzés. A magyar szakképzés szerkezetének változásai a 20. század utolsó negyedében. Okker Kiadó, Budapest, 2003.
- EL-OMANI, ANNE: A múzeumpedagógusok képzése. in: Dr. Foghtúy Krisztina (szerk): Szemelvények az amerikai múzeumpedagógia szakirodalmából, B+V Könyvkiadó, Budapest, 2000., p. 76-81.
- FEJÓS ZOLTÁN: Tárgyfordítások: Néprajzi múzeumi tanulmányok. Gondolat, Budapest, 2002.
- HINZEN, HERIBERT- KOLTAI DÉNES (szerk.): A felnőttoktatás jövője- A jövő felnőttoktatása. JPTE- FEEFI- Német Népfőiskolai Szövetség Nemzetközi együttműködési Intézete, Budapest, 1997.
- KOLTAI DÉNES szerk.: A felnőttképzési kompetenciák európai összehasonlító vizsgálata. Tanulmánykötet. Munkaügyi Minisztérium, munkaanyag. 2004
- KOLTAI DÉNES: A felnőttképzés oktatóinak kompetenciái. In: Felnőttképzésünk az Európai Unióban. II. Országos Felnőttképzési Konferencia szerkesztett anyaga. Hajdúszoboszló, 2004. szeptember 23-25.,
- KOLTAI DÉNES: Theoretical, economic and regional issues of adult education. Institute for International Cooperation of the German Adult Education Association, 2002.
- PUCZKÓ LÁSZLÓ- RÁTZ TAMARA: Az attrakciótól az élményig. A látogatómenedzsment módszerei. Geomédia szakkönyvek, Budapest, 2000.
- SZÉP ZSÓFIA: A felnőttképzés helyzete Magyarországon. FMN OFKT előterjesztés. 2004
- VERES ZOLTÁN: Szolgáltatásmarketing. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2002.

¹¹ Bővebben lásd Veres Zoltán: Szolgáltatásmarketing. Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 2001.

HUSZÁR ZSUZSA

A múzeum, ahogyan önmagára emlékszik

Centenárium, ünnepi helyzet indít tanulmányírássra: 100 éves a pécsi múzeum. Az intézmény saját történetét a közelmúltban szakközleményekben, ismeretterjesztő cikkekben tette közzé, elsősorban a szűkebb pátria érdeklődő közönsége számára hozzáférhetően. E másodlagos források felhasználásával vázlatos betekintést kívánunk nyújtani a pécsi múzeum történetébe, közművelődési tevékenységébe, és utalni szeretnénk a múzeum mint intézmény művelődéstörténeti jelentőségére. Művelődés- és intézménytörténeti szempontjaink érvényesítésén túl a Pécsi Várostarténeti Múzeumban 2005. december végéig látható centenáriumi „Emlék-kép” című kiállítás apropóján az időkezelés kérdését vetjük fel, s az időkezelés koncepcionális jelentőségét hangsúlyozzuk az intézményesülő múzeumpedagógia számára.

A múzeum mint intézmény történeti kialakulása

A görög museion, „múzsáknak szentelt berek”. Alexandriában tudományos gyűjteményeket is jelölt. Ezekben a gyűjteményekben elsősorban írásos emlékeket helyeztek el, ugyanakkor a templomokban és a szentélyekben is kialakultak tárgyi gyűjtemények. Már az ókori Rómában tudatos felhalmozás folyt, s az európai középkoron is végighúzódik a ritkaságok, régiségek és művészeti tárgyak gyűjtése. A néprajzi tárgyak gyűjtésének a nagy fölfedezések adták az első indítást. A korai előzmények ellenére a múzeumi gondolat csak a 18. század végén érlelődött meg; kialakulásának és a mai értelemben vett múzeumok létrehozásának időszaka Európában a 19. század. (Balázs, 2000)

Magyarországon a „múzeum” mint fogalom a 18. század közepe tájától használatos. Mai ismereteink szerint írásos formában először az 1730–1740 között tűnik fel, méghozzá asztalos mesterek számláin, nagyenyedi professzorok számára készített könyvespolcok tételeiként. A 18. században a múzeum jelenthetett könyvtárat, dolgozószobát, szertárt, lehetett különleges természeti tárgyak gyűjteménye is. Két irodalmi folyóirat is hordozta nevében: az 1788-ban indított *Magyar Múzeum* és az 1813-ban megjelent *Erdélyi Múzeum*. Ez utóbbi, irodalmi fogalomhasználat az antik jelentésre utal vissza, amennyiben a múzeum a múzsáknak szentelt hely.

A mai értelemben vett múzeumok kialakulása mindenütt már meglévő gyűjteményekre alapozódott. A legkorábbi példa a londoni British Múzeum, amely *Sir Hans Sloane* orvos és természetbűvár hagyatékára épülve 1759-ben nyitotta meg kapuit. Történelmi, politikai akarat játszott közre abban, hogy a párizsi Louvre képgyűjteményét a polgári forradalom köztulajdonná nyilvánította, így vált 1793-ban Európa legelső közgyűjteményévé. Építészeti szempontból a legelső, kifejezetten múzeum céljára emelt létesítmény Kasselban épült királyi gyűjtemény, a *Museum Fridericanum* számára. (R. Várkonyi, 2003)

Magyarországon a legrégebb gyűjtemény a Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma Sárospatakon. Ennek első leltár-

könyve 1774-ből való, de maga a gyűjtés már az 1700-as évek első évtizedének végén megindult. (Balázs, 2000)

Magyarország a 18. századból gyűjtemények sokaságával lépett a 19. századba. Valamiféle leletmentő szenvedéllyel mindent gyűjtöttek: ásványokat, érmeket, pecséteket, régi okleveleket, festményeket, könyveket, különleges ritkaságokat vagy egyszerűen csak érdekesnek talált dolgokat. Saját korának gyűjteményi mozgalmát szellemi és anyagi tehetsége révén *gróf Széchenyi Ferenc* (1754–1820) összegezte. Az 1786-ban nagy költséggel létrehozott könyv-, térkép-, érem-, címer- és képgyűjtemény a múzeumalapítási mozgalom kiteljesedése volt. (R. Várkonyi, 2003) A magyar múzeumügy kitüntetett jelentőségű eseménye *Széchenyi* példaértékű gesztusa, amellyel 1802-ben magángyűjteményét Nemzeti Múzeum céljaira ajánlotta fel. „A magyarországi politikai, gazdasági, társadalmi és kulturális viszonyok, az 1802-ben megalapított Magyar Nemzeti Múzeum után, a kiegyezést követően, a 19. század utolsó évtizedeiben jutottak a fejlődés és az igények azon szintjére, hogy a vidéki városokban is létrejöttek (...) a múzeumi egyesületek, egyletek. E civil szervezetek aktív tevékenysége nyomán megnyitották kapuikat az első állandó kiállítások, múzeumok.” (B. Horváth – Huszár, 2004. 8. o.) „A lokális, városi, illetve regionális múzeumok alapítására többnyire a 19. század végéig került sor, a területi (megyei) múzeumok a 20. század során jöttek létre.” (Balázs, 2000. 449. o.) Az izgalmas folyamat állomásait mint a gyűjtemények metamorfózisát tekinthetjük. (R. Várkonyi, 2003).

Az intézménytípus elterjedése és a tárgyi gyarapodása ellenére R. Várkonyi Ágnes nyomán hiányként regisztrálható, hogy a tárgyi gyarapodással a szellemi feldolgozás nem tudott lépést tartani. Bár a Magyar Nemzeti Múzeumot mint tárgyakat, kincseket őrző és bemutató intézményt előkelő helyen jegyzik a világ kiállításainak katalógusai, a múzeum eszméje, tartalmi értékei mégis mintha kiestek volna Európa történelméből. – panaszolja Várkonyi. „Több mint megrendítő tény, kultúránk értékvesztésének botrányos bizonyága” – minősíti továbbá – hogy a magyar művelődés történetét összefoglaló munkák rosszul vagy egyáltalán nem emlékeznek meg róla, a múzeum gondolata pedig lényegében feltérképezetlen területe a magyar történelemnek. (R. Várkonyi, 2003. 65. o.)

A 18. század delelőjétől a gyűjtemények struktúrája megváltozott, és az addig rendszertelenül felhalmozott érdekességek gyűjtése is, bemutatása is sajátos szempontokhoz, a tudomány és a tudományosság szempontjaihoz kezdett kötődni. Lassan minden területet ellenőrzése alá vont a tudomány. „Szigorú vizsgálat dönti el, mi az eredeti és mi a hamisítvány. Az értéket, a műkincset elválasztják a gyanús holmiktól” (R. Várkonyi, 2003. 69. o.) A régi korok iránti gyűjteménygyarapító érdeklődést fokozatosan váltja fel a tudományos érdeklődés a 19. század második felére. (Lengvári, 2004a) A korabeli pozitívista tudományfelfogás, illetve a pozitívizmus mint objektívista tudományos irányzat jól összefért a valóság tárgyi objektívációinak gyűjtésével.

Azonban a régi korok értékeinek elfogulatlan mentésén túl a gyűjtés mozgalomszerű jellege egyre inkább szimbolikus tartalmakat is hordozott. Az Osztrák-Magyar Monarchiában törvény biztosította, hogy a Magyarországon talált régiségeket Bécsbe kell szállítani, s a Habsburg államhatalomban a magyar királyságot reprezentáló gyűjtemény nem jöhetett létre. Ilyen körülmények között az önálló gyűjtemény a nemzeti önállóság kifejeződéseként nyert értelmet, s a nemzeti önazonosság támogatójává vált a felvilágosodás korában.

A nemzeti gondolat jegyében, „a modern nemzeti kultúra megfogalmazásának folyamatában a 18. századtól kezdve Európa számos pontján fedezte fel az értelmiség a helyi parasztkultúrákat, s emelte be azok különféle elemeit a jól körülírt nemzeti örökség tárházába.”¹

A népi kultúráról alkotott képet, annak társadalom- és tudománytörténeti összefüggéseit mint a nemzeti kultúrák vizsgálatának jellemző vonatkozását tárgyalja *Hofer Tamás* tanulmánya. Az Osztrák – Magyar Monarchiában a népi kultúra a nemzetiségek hivatalos egységének kulturálisan támogatott kifejezése volt.² A történeti Magyarországon belül is létezett a nemzetiségi kultúrák sokszínűségének egy ilyen, az ország egységét kifejező értelmezése. A soknemzetiségű néprajz-kép nyilvánult meg abban is, hogy 1889-ben a Magyarországi Néprajzi Társaság valamennyi nemzetiség számára külön szakosztályokkal indult, s 1896-ban, a millenniumi kiállítás ideiglenesen felállított néprajzi falujában 12 magyar porta mellett 12 nemzetiségi porta állt, sőt, az etnográfusok eredeti terve szerint 19 nemzetiséget kellett volna reprezentálni (*Hofer, 1989*). A „világ népeit” a saját népi kultúrájuktól a múzeumok világszerte többnyire elkülönített módon mutatták be, s e tárgykörben az egyetemi tanszékek is elkülönültek egymástól (*Hofer, 1989*). A nemzetfelfogás részeként a népi kultúra felfogásának létezett egy olyan irányzata, amely az ún. néplélek feltételezésén nyugodott, s a paraszti életforma ünnepnap, díszített tárgyaira összpontosított, ezekben keresvén a „néplélek” megnyilvánulásait. Ezzel szemben például az etológiához, antropológiához erősebb szálakkal kötődő budapesti iskola a népi kultúrát az egységként elképzelt emberi műveltség egy részeként, evolúciós kertben szemlélte, s mindennapi kultúrájában, hétköznapi tárgyaiban mutatta be. „Ez az objektivitásra törekvő, vizsgált témájától tudományos távolságot tartó beállítottság irritálóvá tudta tenni a magyarországi szaktudományos néprajzi álláspontot a romantikus-nemzeti kulturális mozgalmak számára.” (*Hofer, 1989. 61. o.*)

A múzeumi gondolat Európában két párhuzamosan futó irányzat, a romantika és a klasszicizmus jegyében formálódott, s a nemzeti és egyetemes emlékezés objektivációjaként intézményesült. „A múzeum a tárgyak, könyvek alkotások összessége, s mint ilyen, sajátos látványenciklopédia. Egyetemes tudást őrző és kínáló mivoltában az ország, a nemzet státusszimbóluma.” (*R. Várkonyi, 2003. 70. o.*)

A múzeum eredeti, kincsőrző funkciója idővel kibővült. A múzeum komplex feladat – és tevékenységrendszerében a gyűjtés, megőrzés, bemutatás hármassága mellett a tudományos kutatás, a közművelődési tevékenység, a kiadványozás, illetve ezek hierarchiája, változó profilja emelhető ki. A mai tendenciákra és elvárásokra a látogatóbarátság, a nyitottság, az interaktivitás és a virtualitás fogalmaival utalunk.

Érthető, hogy virtuális kiállítás, virtuális látogatás az országos statisztikának egyelőre nem szokványos kategóriái, s indokolt, hogy történeti szempontú tanulmányunkhoz, a történeti statisztikához forduljunk.³ A közművelődés két szférájáról, a múzeum mellett a könyvtárról mutatunk néhány adatot.⁴

¹ Kisbán Eszter (1989): *Parasztéletről nemzeti jelkép: a gulyás esete 1800 körül*. Janus, 1989 tél, VI. 1. 53. o.

² 1887-ben indult „Az Osztrák-Magyar Monarchia Írásban és Képben” címmel egy impozáns kiadványsorozat, amely épp az egység érdekében kívánta bemutatni a monarchia földrajzi és nemzetiségi, néprajzi sokszínűségét. (ld. Hofer, 1989. 60. o.)

³ A közelmúlt közművelődési mutatóiról ld. Kultúrstatistikai adattár 2002. KSH. Budapest.

⁴ Forrás: Évszázadok statisztikája KSH 2001 73. o.

Megnevezés	Tárgyév			
	1925	1955	1990	2000
Könyvtárak száma	87	10705	7350	3585
Ezer lakosra jutó kölcsönzött könyvtári egység	97	2630	4112	4636
<i>Száz lakosra</i>	<i>10</i>	<i>263</i>	<i>411</i>	<i>436</i>
Múzeumok száma	39	83	754	812
Száz lakosra jutó múzeumlátogatás	7	22	135	99

A KSH 2000. évi adatai szerint Magyarországon 100 lakosra 99 múzeumlátogatás jutott, vagyis átlagosan minden lakosra egy.⁵ A fenti adatok arra utalnak, hogy lehetnek kiaknázatlan lehetőségek.

A múzeum önmeghatározása – a múzeum lámpa vagy tükör?

A múzeumok azok a helyek, ahová a művészet meghalni megy, ráadásul ennek a „temetésnek” egyre kevesebb a résztvevője – provokál *Karen Benbassat* tanulmánya (*Benbassat, 2003*) a múzeum–temető, a kiállítás–temetés analógia felkínálásával. Abban a pillanatban, amikor például egy kép megtalálja a helyét egy kiállító-terem falán, csupán egy tárggyá válik – írja Benbassat, mert mint állítja, nincs rá garancia, hogy a munkának kulturális közhaszna, folytonossága, élete lesz a múzeumon belül. A művek és a látogatók között a kapcsolat nem magától értetődő, a kulturális csere folyamata meglehetősen kritikus és igen összetett. A múzeumpedagógusok célja ezért, hogy „felélesszék” a tárgyakat, vagyis kapcsolatba hozzák a közönséggel, megakadályozva a tárgyak metaforikus halálát a kiállítóterekben. Segítheti az élő kapcsolat létrejöttét, ha a múzeumnak határozott képe van önmagáról, saját kulturális szerepéről.

Karen Benbassat szerint a múzeumi szférában a tudatosságnak ez a foka gyakran hiányzik, nem kis részben a megbízható elméletek hiányából adódóan is. A múzeumok önmeghatározása, szereplehetőségei szempontjából két eltérő szemléletmódot különböztet meg, amikor a lámpa és a tükör metaforákat használja. A lámpa, amely eldugott, másként nem látható helyekre is bevilágít. (A régészet lehet például olyan lámpás, amelynek feltárásai során napvilágra kerül, bemutathatóvá válik valami a múltból, abból a múltból, ami a látogató számára valószínűleg kuriózum, de mindenképpen valami alapvetően más.) A tükör ezzel szemben mindig arról beszél, aki belenéz. Abból, ahogyan belenéz, a tükör a legtöbbet magáról a nézőről árulja el. A tükör metafora a tekintetre magára utal, arra a módra tehát, amiként például „megrendeződik” egy kiállítás. A prezentáció módja magáról a korról beszél, amelyben épp abban, s nem másfajta formában létezhet a kiállítás s benne a néző nézése.

Még egy „fényes” hasonlat, már-már frázis *Várkonyitól*: „Miként a lencsék – Kepler kifejezésével élve – fókuszba gyűjtik a fényt, a múzeum az emberiség tudásanyagát koncentrálna, ablak a világra, és az ország megmutatja, amit a sajátjából a nagy egészhez hozzátehet. Kettős tükör minden múzeum: megmutatja a nemzet arcát és az áttűnő másikat, a világ, az emberiség, az univerzum arcvonásait.” (*R. Várkonyi, 2003. 71. o.*)

⁵ Évszázadok statisztikája. KSH 2001. 73. o.

A pécsi múzeum létrejötte, 100 éves történetének vázlata

Univerzális szempontunkat helyi szempontokra váltva kiindulópontunk az, hogy Pécs páratlan adottságait a múzeumügy szempontjából is figyelemreméltónak fogjuk tekinteni. „Ez az adottság röviden így jellemezhető: kétezer év óta nagy kultúrák rétegződnek egymásra, és mindegyik kor reprezentáns emlékei megtalálhatók itt (...). E nagy kultúrák tanúi: a római kori város és temető, a népvándorlás idejének temetői és a város területén megmaradt ókori épületekben meghúzódó keresztény »civilizált« lakosság nyomai, a Szent István által alapított püspöki központ, a magyar középkor sajnos csak romjaiban megmaradt kolostorai, az első magyar egyetem, a török hódoltság korából származó épületegyüttesek, dzsámik, fürdők, az újrainduló polgári élet szerény házai, a 19. századi iparosodás központjai, a 20. század mindenki által átélt változásainak szeretett-nem szeretett objektumai.” (Kárpáti, 2004, 35. o.) Ezek között az objektumok között Sopianae ókeresztény temetője méltán vált a világörökség részévé, félő azonban – írja Kárpáti Gábor régész –, hogy „a fentiekben vázolt sokszínű hagyatékunkról hajlamosak vagyunk megfeledkezni. Elfeledkezünk arról, hogy a »holtak városa« mellett létezett, s létezik itt az »élők városa« is.” (Kárpáti, 2004, 35. o.) Ennek nyomai kevésbé látványosak, kisebb részben láthatóak, bemutatathatóvá tételükre kevesebb szándék irányult. Római kori utak, városfalak, lakóházak, fürdők, kutak mind-mind az egykor volt emberek élő városát idézik.

A középkori és újkori város ugyanazon területre épült, így nem ritka, hogy a történelmi korok hagyatéka kevert rétegsorrendben helyezkedik el. (Lengvári, 2004a) A világörökségi pályázat egyik fázisában éppen e rétegzettség vetődött fel mint koncepció, tehát a kultúrák egymásra rétegződésének problémája és ennek helyi koncentrációja. (Ujvári, 2004).

Az épített és a természeti örökséget számon tartó világörökségi program 1972-ben indult eredetileg a fokozott védelmet érdemlő materiális értékek megkülönböztetett kezelésére. 1989-ben született meg az UNESCO ajánlása a hagyományos kultúra és folklór védelméről, 1998-ban pedig meghirdették „az emberiség szóbeli és szellemi örökségének remekművei” programot. A múzeumok nemzetközi szervezete, az ICOM 2004-et a szellemi örökség éveként határozta meg. Ez a folyamat egyrészt kifejezi a kulturális örökség eszméjének sikeres pályafutását, másrészt a materiális és szellemi örökség elhatárolásának fenntartásával az anyagi és szellemi kultúra kettősségének régi, mára a kortárs kultúraelméletek által többnyire meghaladott felfogását testesíti meg. (Fejős, 2005) Az örökség szerepe, hogy éltsen, táplálja a közösséget, az identitást, a folytonosságot és a történelem eszméjét. Az örökség nem reflektálatlan, hanem reflektált múlt, s ebben az értelemben a történelemhez hasonlós, nem pedig a társadalmi-kulturális folyamatosság tapasztalatához. Az örökség önálló kulturális termék, örökségként való létezésében a tudatos szerveződés és szervezettség elemei túlsúlyban vannak a spontaneitással szemben. Jóllehet a múlttal kapcsolatos kötelei adják létjogosultságát, az örökség, mint kulturális termék nem annyira a múlttól, hanem inkább a jelenről szól. Feltételezhető, hogy a „megfoghatatlan” szellemi örökséggel kibővült örökségkoncepció nem hagyja érintetlenül a múzeumok világát, s a fogalmi, szemléleti változást kísérő kulturális politika a múzeumokat is alapjaiban fogja érinteni. (Fejős, 2005)

A pécsi ókeresztény temető 2000-ben került fel a világörökségi listára, s a diplomaátadás 2001 novemberében volt. (B. Horváth – Huszár, 2004) A világörökséggé

válás és a múzeumalapítás szempontjából egyaránt a legrégebbi történeti adalék, hogy egy ókeresztény emlék – a Péter-Pál sírkamra – megtalálása 1780-ban, a plébánia épületének alapozásakor arra készítette *Josephus Koller* kanonokot, hogy átterveztesse a plébániát. Ez feltétlenül egy nagyon fontos gesztus volt, a tudatos műemlékvédelem egyik legelső gesztusa Magyarországon. Gyakorlatilag ettől fogva vetődött fel a múzeumalapítás gondolata Pécssett. A leletmentésnek, értékörzésnek ez a gesztusa (a korszakra jellemző készlettel párosulva) majd kétszáz évig arra ösztönözte a pécsi értelmiséget, hogy gyűjtse, főlhalmozza a múlt értékeit (*Ujvári, 2004*).

Az 1870-es és 1880-as években meginduló nagyarányú városi csatornaépítés, köz- és magánépítések számtalan régészeti emléket, azon belül római leletet hoztak felszínre. Az építkezések során előbukkanó út-és épületmaradványok, sírok és szórványleletek a korabeli sajtó híradásai által is erősítve formáltak, alakították a pécsi közvéleményben a város antik eredetének tudatát. Mai szemmel nézve igazán sajnálatos, hogy nem készült, illetve nem maradt fenn korabeli dokumentáció, és a leletek többsége is elkallódott. (*Lengvári, 2004a*) Fontossá vált azonban a lakosság figyelmének fenntartása. A korszak régészei, levéltárosai, helytörténészei nemcsak szakközleményeikben, hanem a helyi sajtóban és nyilvános előadásokon is ismertették egy-egy új lelet jelentőségét. Az előkerült leletek arra inspirálták a kutatókat, hogy áttekintsék ismereteiket, felülvizsgálják elgondolásaikat, különösen a korabeli város kiterjedésére, a város egyes részeinek lokalizációjára vonatkozóan. (*Lengvári, 2004a*)

A vidéki múzeumok alapításának egyengetője volt, hogy a 19. század utolsó évtizedében a vidéki városokban is létrejöttek a múzeumi egyesületek, egyletek a helyi civil és egyházi értelmiség, a helyi polgári és hivatalnokréteg, illetve a politikai elit támogatásával. Pécssett 1897-ben az alapszabályzat kidolgozására, a gyűjtemény gyarapítására, múzeumi épület kijelölésére a város vezetőinek részvételével Múzeumi Bizottság alakult, s aktív előkészítő munkába kezdett. (*Sarkadi, 2004*). A múzeumi gondolat már korábban, az 1870-es években, egy alapítványtevéssel megfogalmazódott.⁶

1901-ben azután megalakult a Pécs-Baranya megyei Múzeum Egyesület is, amely tevékenységének egyik fő területeként a római és középkori leletek és objektumok megmentését választotta. Így Pécssett is a múzeumi egyesületek aktív tevékenysége nyomán nyitották meg kapuikat az első állandó kiállítások, ill. múzeumok. „A nyilvános múzeum olyan iskola, amelybe mindenki bejárhat tanulni, tudós és tudatlan egyaránt (...) Míg azonban az iskolában a tanár saját lelki tartalmát önti tanítványaiba, addig a múzeumban az okosan szemlélő önmagát képezi.”⁷

Pécssett is – mint általában – a nagyobb egyházi, magán-, és iskolai gyűjtemények váltak a múzeumi gyűjtemények alapjává, s az így kialakult törzsanyag hosszú időre meghatározta a múzeum fejlődésének irányát. A pécsi múzeum létrejötte elhúzódó, többlépcsős folyamat eredménye. „A városi múzeum – ténylegesen, első állandó kiállításának megnyitásával – 1904. november 27-én jött létre”. (*Nagy, 2004. 45. o.*) Ez tehát a centenáriumi megemlékezés alapja.

⁶ 1871-ben Farkas István ügyvéd, 48-as honvédtiszt végrendeletében ezer forintot ajánlott fel a Pécssett fölállítandó városi múzeum és könyvtár részére. Marosi Arnold: A Pécsi Városi Múzeum története. In.: Emléklapok a Pécsi Városi Múzeum megnyitási ünnepségéről. 1905. 11. o.

⁷ A Pécsi Múzeum gyűjteményanyagáról és az intézmény pedagógiai jelentőségéről az első igazgató, Marosi Arnold ír a pécsi ciszterci főgimnázium 1994/1905.évi értesítőjében Idézi Sarkadi Eszter i. m. 79. o.

A kezdeti időszakban a gyűjtemények négy osztály kezelésébe tartoztak. *Marosi Arnold* 1905. évi kiállítási kalauza szerint: „természetrizai, régészeti, ipar-és képzőművészeti. Tervben van még néprajzi és könyvtárosztály létesítése...”⁸

„A gyarapodási naplóból kiderül, hogy bankártól asztalosig, kereskedőtől gyárosig, bányamérnökötől gimnáziumi tanárig szinte mindenki kötelességének érezte adományait gyarapítani Pécs új büszkeségét, a múzeumot.” (*B. Horváth – Huszár, 2004. 6. o.*)

1938-ban *Dombay János* igazgatásával létrejött a Vármegyei Múzeum. Ezt 1943-ban nyilvánították közgyűjteményé, s a II. világháborút követően megindult a városi és a megyei múzeum szervezeti egységének megteremtése. A két múzeum egyesítésére az államosítást követően 1951-ben került sor. *Dombay János* érdeme a ma is vállalható névválasztás, amellyel „Pécs-Baranyai Múzeum”-ot Janus Pannoniusról nevezték el.⁹

A Janus Pannonius Múzeumnak 1958 óta a Baranya Megyei Tanács, majd a folytonosság révén annak jogutódja, a Baranya Megyei Önkormányzat a fenntartója. A város és a megye területén lévő múzeumok szervezeti irányítója a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága. (*Romváry, 2004*) A 2004-ben megnyitása 100. évfordulóját ünneplő Pécsi Városi Múzeum a mai Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága első, jogelőd intézményének tekinthető.

Felvethető a kérdés, hogy sok vagy kevés száz esztendő egy múzeum történetében. Ha tekintetbe vesszük, hogy a pécsi múzeum alapítása viszonylag késői fejlemény, azt kell mondanunk, hogy nem sok, bár a számvetéshez épp elég. A pécsi múzeum önmagáról alkotott képét tükrözi, hogy: „A Múzeum minden társadalmi rendszerben az enciklopédikus ismeretnyújtás, a történelmi tudatformálás, a nemzeti azonosságtudat elmélyítésének fontos intézménye.” (*B. Horváth – Huszár, 2004. 6. o.*)

„A magyar múzeumügy – ha sommásan akarunk fogalmazni – a reformkor óta virágzik, ill. a reformkor óta válságban van.” (*B. Horváth – Huszár, 2004. 6. o.*) Kétes értékű állandóságot a tervezhetetlenség mutat, amely a szakma története során folyamatosan napirenden lévő probléma, amint *B. Horváth Csilla* és *Huszár Zoltán* jelzi, abból adódóan, hogy több kezdeményezés és próbálkozás után sincs a magyar múzeumoknak hatályos szakmai finanszírozási normatívája. Megítélésük szerint ez a mindenkori fenntartó szándékainak kiszolgáltatott helyzetet eredményez. Tény, hogy az elmúlt évtizedben gyarapodtak a pályázati lehetőségek, növekedtek a források, de a múzeumi feladatellátást ezzel egyelőre nem sikerült stabilizálni. (*B. Horváth – Huszár, 2004*) „A rendszerint szűkös körülmények közepette a normális fejlődés menete is szűkre volt szabva.” (*Romváry, 2004. 86. o.*) Az állandó helyiséggondok, raktározási és restaurálási problémák ellenére a pécsi múzeum az alapítás óta az ország egyik számottevő gyűjteményévé fejlődött. (*Sarkadi, 2004*)

A pécsi múzeum közművelődési tevékenységének vázlatos áttekintése

Már az 1901-ben megalakult Pécs-Baranyai Múzeumi Egyesület alapszabályzatának célkitűzéseiben szerepelt „a múzeum közművelődési hatásának terjesztése” (*Tillai,*

⁸ Vezető a pécsi városi múzeumban. Írta Marosi Arnold ciszt. főgymn. tanár, múzeumi igazgató. Pécs, 1905. Idézi Nagy Erzsébet, 2004. 45. o.

⁹ A szervezeti felépítésről szólva megemlítjük, hogy hazánkban – kísérletképpen – először Baranyában kerültek tanácsi kezelésbe a múzeumok. 1958-tól három vidéki intézmény, a mohácsi Kanizsa Dorottya Múzeum, a szigetvári Zrínyi Miklós Múzeum és a Komlói Múzeum is a Baranya Megyei Tanács általános irányítása alá került. (Tillai, 2004. 254. o.)

2004) A múzeum első igazgatója, *Marosi Arnold* a ciszterci főgimnázium 1904/1905 évi értesítőjében szolt az új intézmény közművelődési és pedagógiai jelentőségéről, s bemutatta az első állandó kiállítás anyagát; leírása különnyomatként múzeumi vezetőként is megjelent.¹⁰ A kezdeti időkben a diákok ingyenesen látogathatták a múzeumot minden nap, a nagyközönség pedig szombat és vasárnap. A múzeumlátogatók száma a múzeum első évtizedében néhány ezres nagyságrendű volt: évente 3-5 ezer között váltakozott. Az első világháború krízisét követően az 1920-as évektől a múzeum élénkülő érdeklődés mellett működött tovább; látogatottsága 1925-ben a 15 ezerhez közelített. Ebben az időszakban a gyűjtemények gyarapításával egyenrangú feladatává vált az időszakos kiállítások rendezése, s a kiállítási koncepció is érzékelhetően változott: „Főként a didaktikai szempontokra kell figyelni. Azt kell kiállítani, ami a városra nézve jellegzetes és a látogatókra nézve tanulságos” – fogalmazta meg 1929-ben a múzeum akkori igazgatója, *Fejes György*.¹¹

A harmincas években, *Török Gyula* régész-igazgató időszakában a módszeres régészeti munka mellett olyannyira megerősödött a képzőművészeti gyűjtés, hogy a 30-as évek végére a képgyűjtemény vonzotta a legtöbb látogatót.¹² Az utóbbi években a múzeum látogatottságának eddigi tetőpontját érte el egymillió feletti látogatószámmal (*Tillai, 2004. 263. o.*)

Az 1960-as évek a fellendülő honismereti mozgalomnak köszönhetően hoztak pozitív fejleményeket. Az iskolai honismereti szakkörök által is folytatott néprajzi gyűjtés nyomán több településen jött létre muzeális iskolai gyűjtemény; ezek némelyike későbbi falumúzeumok alapját képezte.¹³ A hatvanas évek közművelődési munkájából kiemelendők az ún. tablós vándorkiállítások, ezek jártak településről – településre népszerűsítő előadások kíséretében, s az akkori állandó kiállítások iskolai, pedagógiai hasznosíthatóságának lehetőségeiről pedig 1961-ben módszertani anyagot jelentetett meg a múzeum (*Tillai, 2004*). „Az 1961-ben elsőként megrendezett Múzeumi Héten Pécssett 28 000 látogatót regisztráltak.” (*Romváry, 2004. 66. o.*) 1962-ben, az első Múzeumi Hónap alkalmából alakult meg a Pécs-Baranyai Múzeum-és Baráti Kör, és az év végén került nyomdába a múzeum ismeretterjesztő sorozata, a Janus Pannonius Múzeum Füzetei első száma. (*Romváry, 2004*) Az ismeretterjesztés igényének növekedésével járó múzeumi feladatok megszaporodására reagálva 1969-ben nevezték ki a Janus Pannonius Múzeumban az első főállású népművelőt, s ezekben az években vezették be ismét a diákok számára az ingyenességet, a nagyközönség számára pedig a szombati díjmentes látogatási napot.

Az 1970-es évektől a turizmus fellendülése mind a látogatók mind a feladatok számában érezteti hatását. Az 1970-es évektől kezdődően intenzív fejlődés mutatkozott, egymás után nyíltak meg a múzeum új állandó kiállításai,¹⁴ és a Káptalan utcá-

¹⁰ Marosi Arnold: Vezető a Pécsi Városi Múzeumban. Pécs, 1905. Marosi Arnold: A múzeumok és Pécs. In.: A pécsi ciszterci rend főgimnázium értesítője 1904-1905 1-28. o.

¹¹ Fejes György múzeumigazgató 1929. évi jelentéséből, a kiállítás átszervezéséről a Főfelügyelőség számára. Idézi Sarkadi, 2004. 87. o.

¹² Ma az intézmény leglátogatottabb kiállítása évi 70-100 ezer látogatóval a Zsolnay Kerámia Kiállítás, amelyben a százazredik látogatót 1968-ban, a Zsolnay Gyár fennállásának 100. évfordulója évében köszöntötték. (Tillai, 2004. 254. o.)

¹³ Néhány település, ahol – a BMMI által is támogatott – iskolai gyűjtemény alapú falumúzeum jött létre: Egerág, Tormás, Áta.

¹⁴ Reneszánsz Kőtár, 1972, Csontváry Múzeum, 1973, Zsolnay Kerámia Kiállítás (átrendezés) 1974, Vasarely Múzeum, 1976.

ban gyakorlatilag kialakult hazánk egyedülálló múzeum utcája.¹⁵ Ez az időszak figyelemreméltó időszaki kiállításokat¹⁶ hozott különösen a képzőművészet terén, s a kortárs művészet bemutatásának olyan hagyományai teremtődtek meg mint például az Országos Képzőművészeti és Kerámia Biennálé azóta is tartó seregszemléje.

A hetvenes években a munkásművelődés illetve a brigádmozgalom keretei között havonta egy alkalommal nyitott tárlatvezetést szerveztek valamelyik múzeumban. „A brigádnaplót lehet, hogy egy ember pecsételtette le, de mindig volt közönség és mindig volt szakvezetés.”¹⁷ A későbbiekben népszerű programnak bizonyult a Csontváry Matiné is, amely inkább az elit közönséget célozta meg.

A múzeum kiadványozási tevékenységében mindenekelőtt rendszeresen megjelenő évkönyvet említjük: a Janus Pannonius Múzeum Évkönyve először 1956-ban jelent meg elsősorban a múzeum tudományos eredményeinek publikálására. A múzeum által megjelentetett egyéb sorozatok¹⁸ és kiállítási katalógusok a szakmai publikáláson túl fontos közművelődési funkciókat is ellátnak. A múzeumi közönséggel való kapcsolattartás és az ismeretátadás új eszközeként jelent meg 1986-ban a múzeum *Örökség* című kiadványa, amely azonban nem volt hosszú életű. Múzeumpedagógia szempontból a kiállítás-vezető, illetve foglalkoztató füzeteket emeljük ki.¹⁹

1962-től az 1980-as évek végéig kiemelkedő közönségkapcsolati rendezvény volt októberben az Országos Múzeumi és Műemlékvédelmi Hónap. Évről-évre ennek keretében állította ki a múzeum restaurátorainak aktuális munkáit. A múzeumi hónap keretében új típusú programokra is sor került: történelmi játszóházakra vagy a Mecsek természeti és történelmi értékeinek ismertetésére szervezett gyalogtúrákra. Jól integrálható a múzeum közművelődési tevékenysége az 1977 óta létező Tájak Korok Múzeumok civil kezdeményezéshez és helyi csoportjának tevékenységéhez. Bár a civil kezdeményezés és tehervállalás nem mérhető a századelő pécsi múzeumi hőskorának áldozatkészségéhez, a múzeum olykor jelentős társadalmi tényezővé tud válni ma is. Az elmúlt évtizedben arra is volt példa, hogy egy az elnéptelenedés veszélyének kitett falu megújulását segíthették elő a múzeum szakemberei, tájházának működő, élő múzeummá alakításában közreműködve.²⁰ A közművelődési tevékenység kézzelfogható eredménye, hogy az 1990-es évek látogatószám-csökkenése megállt, és 1999/2000-ben jelentős növekedést ért el. Az utóbbi időben a pécsi kiállítóhelyeket több mint 300 ezer, a baranyaiakat közel 200 ezer látogató tekintette meg évente. (B. Horváth – Huszár, 2004)

A legfrissebb fejleményekre utalva elmondjuk, hogy a centenárium alkalmából a helyi sajtóban indult útjára egy tízrészes sorozat 100 év 100 kérdés címmel, és folytatódik az örökségi vetélkedő iskolai csapatokra alapozva. Az előző tanévben 600 gyermek vett részt ebben a helyi kulturális értékekkel kapcsolatos vetélkedésben, idén pedig már 800 általános iskolás korú diák kapcsolódott be. Felkészülésüket a

¹⁵ Bővebben lásd. Romváry Ferenc: Modern Magyar Képtár – Múzeum utca. Pécsi Szemle, 2004 tél, 82-98. o.

¹⁶ pl. Mozgás' 70 kiállítás.

¹⁷ Bükkösi László közművelődési szakember visszaemlékezését idézi Tillai Gábor. Tillai, 2004. 255. o.

¹⁸ Dunántúli Dolgozatok, Természettudományi Sorozat, Történettudományi Sorozat, Néprajzi Sorozat, Művészettörténelmi Sorozat.

¹⁹ Régészeti kincsek Baranyában. Kiállításvezető és foglalkoztató füzet 9-12 éveseknek.

²⁰ Magyarlukafán a BMMI az 1970-es 80-as évek fordulóján újított fel a vidék hagyományos kultúráját bemutatandó két pajtát. Ennek a tájháznak a bázisán működik a Magyarlukafai Néprajzi Műhely, ahol kézműves mesterségek tanítása folyik. Az egyutcás, zselici település elnéptelenedésének megállításában szerepet játszott a tájház működésére épülő közösség-szervező tevékenység, Andrásfalvy Bertalan, Kékes Tóbiás és Lovas Kata és mások igyekezete.

helyi TV speciális ismeretterjesztő és a csapatokat bemutató műsora is segíti, kiszélesítve az érdeklődők rétegét. Rendszeresek a múzeumi órák és tárlatvezetések, folytatódnak a Múzeumi Műhely tematikus programjai a diákokat és a felnőtteket külön-külön is megcélzó foglalkozásokkal.

A centenáriumi erőfeszítésekhez méltó, jelentős elismerés, hogy a Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága 2004-ben múzeumpedagógiai nívódíjat nyert. Az intézmény a nívódíjat a NEKÖM képviselőjének indoklása szerint²¹ a középiskolás korosztályra gyakorolt vonzerejével, illetve közönségkapcsolati, látogatóbarát tevékenységével érdemelte ki az elismerést. A Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága ambíciózus munkával, konferenciákon, nyilvános előadásorozatokkal, műhelyprogramokkal, rendszeres múzeumpedagógiai tevékenységgel éri el a szakmai és laikus közönséget.

Kiállítások időkezelése

A gyűjteményeket a közönség elé bocsátó bemutatás különféle kiállítási elveket követhet. Egy-egy kiállítás koncepciójának fontos eleme a kiállítás „időkezelése”. Megkerülhetetlen ez a szempont az eleve időhöz kötött, jubileumi, centenáriumi, millenniumi stb. bemutatókon. Megkockáztatjuk, hogy van értelme annak az interpretációnak, amely szerint minden kiállítás valamiféle „időutazás”, még ha a lépték jelentős mértékben különböző is. Egy-egy kiállítás idő-léptéke a bemutatott anyag természetéből is adódik. „A jelenlegi múzeumi struktúrában a természettudományos múzeumok anyaga hordozza a legszélesebb időintervallum bemutatásának lehetőségét: egy-egy kiállítással akár több 100 millió évet utazhatunk vissza az időben (...). A régészeti gyűjtemények az egyes régészeti korok, feltárások tematikus bemutatásával már jóval közelebb kerülhetnek a ma emberéhez, a látogatóhoz, de még mindig több ezer, illetve száz években mérhető az időutazás távolsága” (*Balázs, 2000. 450. o.*) „A történeti, néprajzi, iparművészeti gyűjtőkörű múzeumok egyenesen »az emberi ittlét« bizonyítékai. Egy képzőművészeti tárlat nemcsak korszakokra, hanem egyetlen esztendő termésére is koncentrálnak, de bármilyen jellegű is a kiállítás, mindenképpen többé-kevésbé »koncentrált idővel« dolgozik.” – állítja *Balázs Géza (Balázs, 2000)*. A kiállítás sűríti, tömöríti, olykor kimerevíti az időt. Ezért minden esetben fontos döntés a bemutatandó anyag átfogó időtartamának megválasztása, a bemutatott korszak kezdeti és végpontjának kijelölése. Ám nemcsak a bemutató anyag komponálандó meg ebből a szempontból, hanem a látogató ideje is. A látogatás ideje a látogató tevékenységstruktúrája mentén illeszthető ebbe az elrendezésbe – jó esetben – különféle látogatói szokásokhoz, a legkülönbözőbb látogatói magatartásokhoz igazodó módon. „A múzeumi kiállítások időkezelése meglehetősen egyöntetű, didaktikus, a megcélzott bemutatandó téma legkorábbi fellelhető tárgyi és dokumentációs adataiból kiindulva járja be a megismerendő utat a közelmúltig.” (*Balázs, 2000. 451. o.*) Ritkábban előfordul az is, hogy a látogató a jelenből kiindulva visszafelé halad az időben, ily módon fejt fel a szálakat, arra ösztönözve ezáltal, hogy a visszafejtés műveletével próbálja meg felismerni és kézben tartani a kapcsolatot a régmúlt és a jelen formák, a régi életformák és saját életformája között. De lényegét tekintve még ez a fordított időkezelés sem tér el a hagyományos, lineáris időkezelési

²¹ A nívódíj átadására 2004. október 5-én került sor Budapesten, a Természettudományi Múzeumban megrendezett tanévnyitó múzeumpedagógiai konferencián. A másik nívódíjas a Természettudományi Múzeum lett, részben azért, mert stabil közönségként tudja megtartani a fiatalabb, kiskisiskolás korosztályt.

módtól, amely a legtöbb történeti tematikájú múzeumi kiállításra a mai napig jellemző. A történeti kronológia mint a fejlődés ideájának alkalmas váza nem ritkán ideológiai, világmépi tartalmak, sajátos fejlődésképzetek közvetítője. A kiállítások tartalmi megértésében problémát okozhat bizonyos idői léptékek (túl nagy vagy túl kicsi) érzékelhetetlensége, felfoghatatlansága. Más természetű gondot jelenthet bizonyos időkategóriák (pl. földtörténeti korszakok) „üressége”, jelentéstelítetlensége a befogadó szempontjából. A látogató időtudatának a kiállítás koncepciójától eltérő differenciáltsága vagy viszonylagos differenciálatlansága nehezítheti a rendezői szándékok mentén történő befogadást. Zavart okozhat az is, ha egy múzeum kiállításai elbizonytalanító módon kezelik az időt, például úgy, hogy a tematikus bemutatás kedvéért termenként újra meg újra visszaugratják a látogatót egy már elhagyott, „megélt” korszakba.

Bizonyos értelemben a múzeumi gondolat a tárgyasult idő (object-temp) gondolata, s a tárgyi és szellemi örökség értékét a múlttól való szakadás adja meg. Épp ebből a szakadásból származik a tudatos megőrzés és védelem eszméje. (*Fejős, 2005*)

„Emlék-kép” centenáriumi kiállítás

Amint korábban jeleztük, a múzeumi gondolat Európában két párhuzamos irányzat, a klasszicizmus és a romantika szellemében fogant. Klasszikus hagyományra utal maga az elnevezés- *museion* – is, amely az antikvitásban a múzsák csarnoka, az elmélkedés szent helye. Az antik múzsák egyike Mnemoszyné, az emlékezés nimfája. „Az emlék a történeti vonatkozású muzeológiai ágak közös kulcsfogalma úgy is mint tárgyasult emlék és úgy is mint az emlékezés fönntartó folyamata. Az emlékkiállítás intenciója azonos a muzeológiáéval: megőrizni és fenntartani a kollektív emlékezetet.”²² Az emlékezés, az emlékezet intézményesül a múzeumban, és az európai múzeumok 19. századi kialakulása épp a nemzeti emlékezet és az egyetemes emlékezés felerősödő igényét juttatja kifejezésre. Az emlékezés ma is a múzeum alapvető cselekedete. Pécsen a Várostarténeti Múzeum centenáriumi kiállítása címében is jelzi ezt a kötődést.

A Pécsi Várostarténeti Múzeum *Emlék-kép* című kiállítása centenáriumi kiállítás, amelyben a 100 éves pécsi múzeum önmagának is emléket állít. Az emlék mint központi fogalom hangsúlyozott szervező elemmé válik, s az emlékezés tárgyaiban rétegzettségében, rétegződésében mutatkozik meg az ókor, a népvándorlás kora, a középkori és az újkor reprezentációiban a historikus idő, illetve annak a kiállításban nyújtott olvasata. „Az emlékképzés mozzanatának tárgyi és szöveges formái leggyakrabban az élet és a történelem, az egyéni és a historiai idő fordulópontjaihoz kapcsolódnak”²³. A muzeológiai szempontjából ezen fordulópontok legtermékenyebb válfaja az idő múlásától elválaszthatatlan fizikai elmúlás, amely hol a lét és a nemlét, hol a látszat lét és az öröklét közti átmenetként felfogott halál. A temetkezési kultúra, ennek történeti változása, illetve a funerális művészet az Emlék-kép kiállítás témája, s a kiállítás a halottkultuszra mint a mulandóság leküzdésének eszközére tekint. A temetkezési kultúrák a legkorábbi időktől utalnak a testet túlélő emberi minőség föltételezésére. A testet túlélő lélek feltételezése mellett általánosnak te-

²² Részlet a kiállítótér egyik ismertető táblájáról Várkonyi György főmuzeológus tollából.

²³ Részlet a kiállítás kísérő táblájának szövegéből (R. Várkonyi, 2004)

kinthető az az elképzelés is, hogy a holtak, bár utasok egy más világ felé, egy ideig még a földi világhoz is kötődnek.

A harmadik meghatározó elképzelés, hogy az elhunyt lelkének a szellemvilágban az élőkéhez hasonló szükségletei vannak. „A sírmellékletek ennek megfelelően többnyire az elhunyt személyéhez kötődnek, a halott nemének, korának, státuszának megfelelő tárgyakat tartalmaznak. Ezek lehetnek presztízstárgyak, használati tárgyak, munkaeszközök, vagy akár családtagok, szolgák is.” (Főzy, 2000. 300. o.) Az „utazás” (átmenet) megkönnyítése, az utazó felszerelése a szükséges dolgokkal a hátramaradók dolga, olyan rituális közösségi cselekedet, amely élő kapcsolat megélését jelenti a gondoskodásban, és a visszafordíthatatlanság kifejeződését a távollétben. „A temetési rítusok, halotti ünnepek részint az elhunyt lelkének igényeit hivatottak kielégíteni, részint a hátramaradottakat segítik a haláleset érzelmi elfogadásában. (...) A halhatatlan lélek föltételezése segít lelassítani az elválás amúgy drasztikusan hirtelen élményét, a *van* és a *nincs* közti pillanatszerű, durva átmenetet hosszabb folyamattá lágyítva.” (Főzy, 2000. 299. o.)

„Az emlékek tárházaként felfogott múzeum bizonyos fokig az élőlényekkel analóg módon viselkedik, születik, fejlődik, gyarapodik, válságokat él át, de eleve az emlék fogalmára épülő mivoltából adódóan nem vár rá az elhalás legfeljebb az évülés fázisa.”²⁴

A kiállítás rendezői olyan interdiszciplináris kiállítás létrehozására törekedtek, amelyben az intézményben művelt minden muzeológiai ág képviselteti magát. Ebből adódóan a kiállítás diszciplináris bázisát a muzeológia mellett a természettudomány, a régészet a néprajzi és a történettudomány jelenti.²⁵

Várkonyi György főmuzeológus az Emlék-kép című kiállítás koncepciójáról szólva egy szakvezetésen²⁶ elmondta, hogy: „Az emlékezés aktusával nem temetni akarjuk magunkat, hanem reprezentálni azt a folyamatot, amely meggyőződésünk szerint örökkévaló.” A szakvezetés a kiállítótérben elhelyezett konkrét megjelenítésen túl is érzékelhetővé tette az alapítók és az elődök szerepét, fontosságát, akik az emlékezés „tárgyaiként” legalább olyan hangsúllyal, s hivalkodásmentes finomsággal kerültek szóba, mint maguk a bemutatásra kiválogatott reprezentatív tárgyak.

Sarkadi Eszter (Sarkadi, 2004) és Nagy Erzsébet (Nagy, 2004) tanulmányai alapján a nagy elődök között csak néhány nevet emelünk ki: Farkas István ügyvéd, 48-as honvédtiszt nevét, aki a városi múzeum és könyvtár céljára 1871-ben, végrendeletében alapítványt tett. Azután a régészeti kutatás baranyai, és pécsi úttörőjeként Horváth Antal ügyvéd nevét, akinek tanítványa és munkatársa Juhász László. Az 1890-es években ők hozták létre azt a két legjelentősebb régészeti magángyűjteményt, amely azután a múzeum régészeti törzsanyagát alkotta. A múzeum első igazgatója tiszteletbeli megbízatás alapján 1903-tól Marosi Arnold, pécsi ciszterci főgimnáziumi tanár, a gimnázium természetrajzi szertárának öre, majd 1909-től Szőnyi Ottó jogász, liceumi tanár lett. Majorossy István pécsi polgármesterként és a Múzeum Egyesület tagjaként kitartóan munkálkodott a múzeum létrehozásán. 1927-ben

²⁴ Részlet a kiállítás kíséző szövegéből. (R. Várkonyi, 2004)

²⁵ Ezen osztályok történetéről, tevékenységéről lásd: Begovác Rózsa: Adatok a Néprajzi Osztály múltjából. Pécsi Szemle 2004 ősz 56-62. o. Gál Éva: Az Új- és Legújabb kori Történeti Osztály múltjából. Pécsi Szemle 2004 ősz 73-77. o. Nagy Erzsébet: A JPM Régészeti Osztályának története 100 év tükrében. Pécsi Szemle 2004 ősz 44-55. o. Vass Anna (2004): A JPM Természettudományi gyűjteményének története. Pécsi Szemle, 2004. ősz, 28-40.o.

²⁶ Várostörténeti Múzeum, Pécs, 2005. február 23.

róla nevezték el az intézményt. A kiemelkedő elődök egyike *Dombay János* pécsváradí adóhivatalnok, későbbi múzeumigazgató, aki a 30-as években kezdte meg ásatásait, s határozott kutatási program szerint, kutatói alapossággal tevékenykedett mintegy két évtizeden át. „A megyei gyűjtemény régészeti anyaga *Dombay János* rendszeres, a megye egész területére kiterjedő régészeti kutatásainak hozadéka.” (*Nagy, 2004. 48. o.*) *Dombay* mai szemmel nézve is szokatlan nagy alapossággal, publikációs szintű igényességgel dokumentálta leleteit, amint erről a kiállítás egyik vitrinében elhelyezett ásatási naplója is tanúskodik.

Gyűjtők és gyűjteményeik, kutatók és eredményeik, gondolkodásmód és kiállítás, ember és tárgy kapcsolatának szerves, elidegeníthetetlen volta mutatkozik meg, ennek az összefüggésnek az érzékeltetése és hiteles közvetítése az egyik kifejezett erénye a kiállításnak.

Az „Emlék-kép” kiállítás a látogatót egy olyan milióbe vezeti, amely témája ellenére nem nyomasztó komorságával vési bele magát a látogató emlékezetébe. Megtartja a természettudománnyal és a régészettel indító hagyományos időkezelést, s a kisebb idői léptékű szakágakkal – néprajzzal, újkortörténettel -a jelenhez közelítve zár. Indokolt ez az elrendezés annál is inkább, mert bár a *Balázs György* által emlegetett „idősokk” valószínűen akkor éri a látogatót, ha túl nagyot kell az induláskor ugrania visszafelé az időben, s éppen ezt ellensúlyozandó vezetik be néhol a fordított időkezelést (*Balázs, 2000*). Azonban ezen a kiállításon elképzelhetetlen lenne mindjárt az újkor tárgyaival (ravatal, dögcédulák, első világháborús katonai emlékek, korabeli temetések filmrészletei) indítani, hiszen a kiállításra betérőt a temetkezési kultúra témájában vélhetőleg a saját kora sokkolhatja inkább, így saját korának gondolat- és látványvilága még inkább igényli a rávezetést, mint a régmúlt tárgyi emlékeivel való szembesülés.

Már a bejárati pénztárcsarnokban megkezdődik a tárlat a múzeualapító elődök képeinek, jelentőségének bemutatásával és a Természettudományi Osztály egyetlen megmaradt muzeális (1947-ből való) tárolójával, amelyben ásványok, kőzetek és a pécsványatelepi mamutcsontok láthatók. A földszinti kiállítóterben aztán azonos légtérben a régészeti néprajzi és újkortörténeti bemutató épül egymásra a temetkezési szokások bemutatásával és a mögöttük lévő gondolkodásmód változásainak érzékeltetésével. Bronzkori hamvasztásos és vaskori csontvázas temetkezési mód bemutatása mellett a régészeti részben láthatóak *Dombay* zengővárkonyi feltárási anyagából az őskori lengyeli kultúra páratlan leletei *Dombay* erre vonatkozó tanulmányával együtt.²⁷ Ugyancsak látható egy sajátos római temetkezési mód különleges tárgyi emléke, az ún. kozármislenyi kocsi, illetve rekonstrukciója is.²⁸ A kora-árpádkorból köznépi temető feltárási anyagának leletegyüttese tanulmányozható.²⁹

A néprajzi anyag egyaránt utal a nemzetiségek és a felekezetek sajátosságaira; katolikus, református, unitárius szokásokra és a temetésnek olyan pogány eredetű formájára is mint a mohácsi busójárás téltemető hagyománya. A történeti rész az első világháború tömeghalál-élményének kataklizmáját tömegtárgyak (dögcédulák) és személyes dokumentumok (katonai emlékkönyvek) ellentétén keresztül teszi a bemutatáson túl átérezhetővé. A kiállítás érzékelteti azt a fordulatot is, amely a

²⁷ *Dombay János* (1939): A zengővárkonyi őskori telep és temető. *Archeologia Hungarica* XXIII. Magyar Történeti Múzeum, Budapest.

²⁸ Pannónia legépebben megmaradt és legpontosabban dokumentált kocsi-leletei közé tartozik. Földmunka során került elő 1969-ben. Kiss Attila tárta fel és adta közre.

²⁹ Lakatos Pál feltárása, 1954, Sellye.

család intim közösségéből kiemeli, elidegenített aktussá teszi a halált, s az iparszerűvé váló temetkezési kultúrát, barokkos külsőségeiben kompenzálja. Az Emlék-kép kiállítás az emeleti termék egyikében berendezett ún. ritkaság-gyűjteménnyel zárul, de nem a kezdeti gyűjtemények korabeli összevisszaságában, hanem rendezett módon, a múzeum egyes osztályai, a tárgyak régészeti, néprajzi, történeti és természet-tudományi jellege szerint elkülönítve. E tekintetben a tanító múzeum ideájáról vélhetően nem kívántak lemondani a kiállítás alkotói. Az *Emlék-kép* kiállítás létrehozói „a múlt időben felbukkanó tárgyakat, az azokat értő módon vizsgáló nagy elődöket és mindezek kapcsolatát a folyton elmúló, újjászülető, változó világgal együtt szándékoztak megragadni.”³⁰

A magyar múzeumügyben kitüntetett jelentőségűnek véljük a vidéki múzeumok megszületését, közművelődési szerepét, s törekedtünk arra, hogy a pécsi centenárium alkalmából a legfrissebb helyi közlemények feldolgozásával szűkebb pátriánk Pécs-Baranya múzeumügyére irányítsuk a közfigyelmet.

Irodalom

- B. HORVÁTH CSILLA – HUSZÁR ZOLTÁN (2004): A pécsi-baranyai múzeumok egy évszázada. In: Huszár Zoltán (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 48-49. (2003-2004) 5-93. o. BMMI, Pécs.
- BALÁZS GYÖRGY (2000): Tárgyak különös rendben:múzeumi idő. In: Fejős Zoltán (szerk.): A megfoghatatlan idő. 449-459. o. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- BENBASSAT, KAREN (2003): The Lamp or the Mirror: The Corious Position of Education in Museums. [www.hiceducation.org/Edu-proceedings/Karen Benbassat.pdf](http://www.hiceducation.org/Edu-proceedings/Karen%20Benbassat.pdf)
- FEJŐS ZOLTÁN (2005): Néprajz, antropológia – a kulturális örökség és az emlékezet kategóriái. *Iskolakultúra* 2005/3. 41-48. o.
- FÖZY VILMA (2000): Romlás és romolhatatlanság. Küzdelem az elmúlással. In: Fejős Zoltán (szerk.): A megfoghatatlan idő. 299-315. o. Néprajzi Múzeum, Budapest.
- HOFER TAMÁS (1989): Paraszti hagyományokból nemzeti szimbólumok – adalékok a magyar nemzeti műveltség történetéhez az utolsó száz évben. *Janus*, 1989 tél, VI. 1. 59-74. o.
- KÁRPÁTI GÁBOR (2004): Contra damnationem memoriae (Az emlékezet kitörlése ellen). In: A pécsi világörökség. Örökségi Füzetek 2. 34-40. o. Pécs/Sopianae Örökség KhT, Pécs.
- LENGVÁRI ISTVÁN (2004 a): Sopianae kutatásának története. In: A pécsi világörökség. Örökségi füzetek 2. 55-62. o. Pécs/Sopianae Örökség Közhasznú Társaság, Pécs.
- LENGVÁRI ISTVÁN (2004 b): Dombay János és a Pécs-baranyai múzeumügy.1938-1961. Pécsi Szemle 2004 nyár, 88-91. o.
- NAGY ERZSÉBET (2004): A JPM Régészeti Osztályának története 100 év tükrében. Pécsi Szemle, 2004 ősz, 44-55. o.
- R. VÁRKONYI ÁGNES (2003): A múzeum. *Liget*, XVI. évf. 3. sz. 65-82. o.
- ROMVÁRY FERENC (2004): A pécsi múzeum vázlatos története 1945-től napjainkig. Pécsi Szemle, 2004 nyár, 64-87. o.
- SARKADI ÉSZTER (2004):100 éves a pécsi múzeum. Vázlatos történet a kezdetektől 1945-ig. Pécsi Szemle, 2004 tavasz, 72-91. o.
- TILLAI GÁBOR (2004): Tendenciák, jelenségek a 100 éves múzeum ismeretterjesztő és közművelődési tevékenységében. In: Huszár Zoltán (szerk.): A Janus Pannonius Múzeum évkönyve 48-49. (2003-2004) 250-266. o. BMMI, Pécs.
- ÚJVÁRI JENŐ (2004): Nem romok halmaza a múlt. Újvári Jenő pécsi alpolgármesterrel beszélget Ágoston Zoltán. In: A pécsi világörökség. Örökségi füzetek 2. 68-73. o. Pécs/Sopianae Örökség Közhasznú Társaság, Pécs.

³⁰ Részlet a kiállítótérben elhelyezett ismertető tábláról.

ORNA MAGER

Férfi-női szerepek a közigazgatásban

A nők előmenetele és bevonása a közigazgatás döntéshozatali folyamataiba, csakúgy, mint az üzleti élet vérkeringésébe, olyan területnek tekinthető, amely számos változáson és átalakuláson ment át az elmúlt években. A szakirodalom főként a nőknek a társadalomban és a politikában betöltött szerepével foglalkozik, s őket a férfiak által álszent és közvetett, olykor szembetűnő máskor burkolt módon egyaránt irányítottak tünteti fel. A férfiak „célja” a kialakult társadalmi rend és a férfi-női szerepek megőrzése, s többek között ezért is rekesztik ki a nőket a közzféra területeiről.

Napjaink turbulens politikai és társadalmi változásai azonban egyre inkább ellehetetlenítik a hagyományos mechanizmusokat, amelyek éveken át sikeresen zárták ki a női nemet a közigazgatás döntéshozatalából, s a politikai életből. (Herzog, 2000). A CEDAW egyezmény értelmében például „... a női nemmel kapcsolatos mindenemű diszkriminációt el kell törölni”. Az egyezményt az Egyesült Nemzetek Tanácsa fogadta el még 1977-ben, s „átmeneti megoldásnak tekinthető a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségek tényleges kiküszöbölésének felgyorsítására” (Radai, Carmel és Liban-Kobi, 1995). Ezen kívül az egyezmény elkötelezi magát minden olyan szükséges lépés megtétele mellett, amelyek a nők nagyobb fokú egyenlőségéhez vezetnek a politikai és társadalmi életben egyaránt.

A CEDAW által életre hívott szakértői bizottság 1994 óta javasolja az egyezmény mellett elkötelezett országoknak, hogy azt számszerűsíthető célok és mércék alapján vezessék be a férfiak és nők közötti egyenlőség mihamarabbi megteremtése érdekében, a nemzeti és helyi politikában egyaránt. Csak egy ilyen határozott fellépés vezethet a nők előrelépéséhez a helyi és nemzeti döntéshozatalban, annak érdekében, hogy a nemzeti köztudatba is bevonhassák a nők helyzetével kapcsolatos kérdéseket. Ez az elképzelés, amely a szakirodalom bemutatásakor kerül részletezésre, a társadalmi igazságosság elméletei alapján is igazolható. Ezek az elméletek a javító szándékú diszkrimináció számos esetét támogatják. A nőknek a politikai döntéshozatalba való bevonásukkal lehetőségük nyílik majd részt venni az erőforrások elosztásában, a férfiak és nők közötti egyenlőtlenségek kiküszöbölésében, s abban, hogy elősegítsék a női tevékenységek és jogok érvényesülését a társadalmi jólét érdekében.

A nők politikai részvételének elve kulcsfontosságú a női érdekek érvényesüléséhez a gazdasági erőforrások elosztásában és a társadalmi prioritások felállításában. Ezt az elvet egy Izraelben végzett kutatás vizsgálja, amely a Helyhatósági Törvény bevezetését és hatását kíséri figyelemmel (Knesset, 2000). Ez a törvény arra kötelezi minden izraeli hatóság vezetőjét, hogy egy, a nők helyzetével foglalkozó tanácsadót nevezzen ki. A tanácsadó a helyi hatóság alkalmazottjaként a témával kapcsolatos erőforrások megszerzésével és allokálásával foglalkozik, a hatóság vezetőjének felügyelete mellett.

A kutatás eredményeképpen létrejött tanulmány arra a megállapításra jut, hogy a női érdekek csak akkor kerülhetnek kellően előtérbe a közigazgatásban a gazdasági

erőforrásokról és a társadalmi prioritásokról hozott döntéseknél, ha tanácsadókat vonnak be a helyi hatóságok döntéshozatali folyamataiba. Mindamellet fel kell ismerni a döntéshozatali folyamatban azon képességeiket, amelyekkel megváltoztathatják a döntéshozók nézeteit a szóban forgó kérdéstről. A cél, hogy megváltozzon a nőkkel szembeni diszkriminatív beállítódás úgy mikro szinten, vagyis az izraeli nők helyzetét tekintve, mint makroszinten.

A nemek és a férfi-női szerepek közötti különbség megértése kulcsfontosságú a feminista elméletek megértéséhez. A nem egy biológiai, genetikailag és hormonálisan meghatározott kategória; a férfi-női szerepek azonban olyan kategóriák, amelyek azokat a nézeteket és meghatározásokat rejtik magukban, ahogyan az adott nemnek viselkednie kellene. Míg a nemi kategóriák történelmünk során változatlanok maradtak, addig a férfi-női szerepek helytől, kultúrától, társadalomtól és időtől függően változtak. Ezek a szerepek nem csak az emberek gondolatait és magatartását tükrözik, de egyenlőtlen rétegződéshez is vezetnek a hatalom, a jólét és a társadalmi jogok elosztásában.

A férfi-női szerepek kutatása kezdetben egy általános társadalomtudományi kutatás menetét követte. A kutatók azzal a feltételezéssel éltek, hogy a férfi-női szerepek közötti tényleges eltérés mérhető különbségekkel meghatározható (Amir, Fogel-Bijoi, Giora, és Shadmi, 1997). A feminista kutatás önálló és független kutatási területté való kifejlődésével a férfi-női szerepeket a feminista oldal kutatói is vizsgálni kezdték, akik még mélyebbre ástak. A kutatás fókuszába az alapvető társadalmi feltételezések tisztázása és igazságosságuk vizsgálata került, amelyeket addig elfogadott kategóriáknak tekintettünk. A feminista elképzelés azonban talán túl messzire merészkedett akkor, amikor a hangsúlyt minden területen a férfiakról a nőkre kívánta áthelyezni.

A feminista kutatók élesen különböznek a társadalomtudományi kutatóktól. Az utóbbiak ugyanis elfogadják, hogy alapvető feltételezésekre építve szokásos módon kutassanak, s feltételezik, hogy az emberiség már hozzászokott ahhoz, hogy a férfiak szemével lássa a világot. Így a feminista kutatások esetében nem csak a világról alkotott képet kell vizsgálnunk, hanem a módokat is, ahogyan azt eddig elemezték. A 60-as években zajló második feminista mozgalom követően, az elmúlt 30 évben számos tudományágban születtek tanulmányok a férfi-női szerepeket, s hatásaikat illetően.

A férfi-női dihotómia, mint önálló kutatási terület, csak a 90-es években terjedt el. Egyesek szerint az ipari forradalmat követő társadalmi változások vezettek a kisebbségek helyzetét vizsgáló irányzatok felerősödéséhez (Herzog, 1994; Liran-Alper, 1994; Radai et. al., 1995).

A második világháború utáni időszakot jellemző békefolyamat tette aztán lehetővé a társadalmi folyamatok súlypontjainak eltolódását, s azt, hogy a kisebbségek képviselőit igénye mélyebb megértéssel kerüljön elfogadásra. Az említett évtized társadalmi változásai két jelentős fejleményhez vezettek a férfi-női szerepek kutatása és filozófiája terén:

1. A kérdés önálló kutatási területté vált.
2. Tanulmányozásában többnyire nők vettek részt.

A nők különféle élethelyzetekben betöltött helyének és szerepének vizsgálata számos és sokrétű kutatást hívott életre az elmúlt évszázadban. A modern társadalom és politika nagyrészt a kisebbségek, munkások, faji és etnikai csoportok által, emberi egyenlőség nevében vívott küzdelem eredménye, amelynek alapja a társa-

dalmi rendben egyenlő félként való részvétel joga. (Marshall, 1950) A nők politikai, társadalmi és gazdasági egyenlőségének kérdése a modern, demokratikus kor által kialakított normatív vitában gyökerezik. A kérdés már nem az emberiség történelmét átíró általános női diszkriminációról szól, hanem a nyugati forradalmak után kialakult új társadalmi rendről. Egy új politikai és gazdasági rendről, amelyben a nőknek nem jutott hely. A huszadik században jelentős változások következtek be a férfi-női szerepekben, mint például a nők részvételének engedélyezése az oktatásban (ide értve a felsőoktatást is), a nők megjelenése a munkaerőpiacon és a szavazópolgárok között, és néhány helyen a politikai pozíciók megnyílása is. Mindazonáltal, a valóság a huszadik század végén is a nemek közötti tartós egyenlőtlenségekről tesz tanúbizonyságot (Herzog, 1994). Így fontossá válik annak a mechanizmusnak a vizsgálata, amely továbbra is megtartja a kialakult rendet, s elemeznünk kell azokat a társadalmi és politikai hatalmi köröket, amelyek megváltoztathatják a férfi-női szerepeket.

Nagyon fontos szerepet tölt be a feminista gondolatokra építő új tanulmányok között az a koncepció, amely egyértelműen területi oldalról közelíti meg a témát. Számos női kutató tekinti a „nemzeti szint”, vagyis a makró-szervezet és a „hazai szint”, vagyis a mikro-szervezet közötti megkülönböztetést megfelelő kutatási eszköznek. Sok kutatás a folytonos elmozdulásra fókuszál, és az egyes férfi-női csoportok azon képességére, amellyel egyik pólusból a másikba mozdulhatnak el (Rosaldó és Lamphere, 1974). Ez a bináris megközelítés, amely a nemek közti különbségeket eredendőnek, s így természetesnek tekinti, a modern ipari korban gyökerezik, s tulajdonképpen a kapitalizmus növekedése és a burzsoák felemelkedése vezette be, akik megteremtették az új nyugati társadalmi rendet.

A nyugati társadalom városiasodása és bürokratizálódása révén a közigazgatás és a versenyszféra között éles elkülönülés alakult ki, s így az intézmények, szabályozások és normák is hasonlóképpen kerültek kialakításra. A két különböző létezésre vonatkozó megközelítéshez kulturális feltételezések is társultak, amelyek szerint a két területen a társadalmi funkciókat ellátó társadalmi szerveződések eltérő elveken nyugszanak. Más szóval, az eltérés nem csak a funkcionális különbségeket foglalja magába, hanem azok elemzését is (Siltanen és Stanworth, 1984).

A férfi-női szerepek között fennálló dihotómia ezen megkülönböztetés velejárója. A biológiai különbségek jó alapot szolgáltatnak a társadalmi működésbeli eltérésekre, s lehetővé teszik, hogy a férfi-női szerepek szerinti megkülönböztetést természetesnek állítsuk be. Ezek a kulturális feltételezések a hatalom és a társadalmi megbecsülés egyenlőtlen elosztásához is vezetnek. Ezen megkülönböztetés, mivel a politika a férfiak által dominált „világ” része, a nőket visszatartja a társadalmi és politikai szerepvállalástól (Herzog, 1994).

A tanulmányokból kitűnik, hogy a két terület közötti elkülönülés a hierarchiai, politikai és ideológiai mechanizmus része. Az állami és a versenyszféra közti szakadék egy olyan vezérelvvé vált, amely meghatározza mindennapjainkat, s kulcsszerepet játszik identitásunk kialakításában. Ez a kulturális rendszer meghatározza a minket körülölelő világot, s befolyásolja vágyainkat, terveinket, döntéseinket és magatartásunkat (Sacks, 1974; Elstain, 1981; és Price, 1981; Rapaport, 1993; Zemach és Peled, 1983; Herzog, 1994; Liran-Alper, 1994; Siltanen és Stanworth, 1984; Binyamin-Kurtz, 1995; Doron, 1998). Az empirikus adatok alapján úgy tűnik, hogy a férfi-női szerepek dihotómiájára épített valóság tudományos szempontból nem állná ki a próbát.

Ezen elkülönítés, mint magatartási norma elfogadása a férfiakat és a nőket más tevékenységekre ösztönzi, s társadalmi akadályként is szolgál, amely megakadályozza a férfiak világába való belépést. Így a nőket általában alkalmatlannak vélik a társadalmi és politikai szintéren való megfelelő teljesítmény nyújtására. Mindazonáltal a politikai valóság arra enged következtetni, hogy a társadalmi rendet alkotó és kontrolláló mechanizmus mögött meghúzódnó erők egyre inkább kezdenek megkérdőjeleződni.

A népszerű megközelítés olyan strukturális magyarázatokkal szolgál, amelyek központi gondolata, hogy a szervezeti, adminisztratív és politikai rendszert férfiak alakították ki és intézményesítették, férfiak számára. Ezek a magyarázatok, amelyek a politikai tudományok eredményeire támaszkodnak, azokat a jogi akadályokat emelik ki, amelyek annak idején megakadályozták a nőket a választásokon való részvételben; illetve azokat az informális akadályokat, amelyek késleltették a női szerepvállalást az állami szervezetek és a politikai elit hatalmi köreiben (Borque és Grosholtz, 1977).

A huszadik században végbement makró-szintű fejlődés ellenére is úgy tűnik azonban, hogy a nőknek csak nagyon ritkán sikerül kulcsfontosságú döntéshozatali pozíciókba kerülniük, és sok esetben a „valódi” hatalmat még mindig nem tudják megszerezni (Herzog, 2000; Women’s Lobby, 2000; Israeli, 2001). Habár számos tanulmány mutat rá arra, hogy az állami- és a versenyszféra közti különbségek több tekintetben is elhalványultak, a közöttük húzódnó éles határ azonban továbbra is kézzelfogható (Elstain, 1981; Siltanen és Stanworth, 1984; Nicholson, 1992; Herzog, 2000; Israeli, 2001). Ezen megközelítések a társadalmi férfi-női szerepek jellegét éppúgy alakítják, mint a férfi-női öntudatot. Mindamellet ezek a nézőpontok is fontos szerepet játszanak a nők előmeneteli lehetőségeiben, a közigazgatásban éppúgy, mint a politika terén, s nagymértékben befolyásolják a nők tárgyalási pozícióit a közigazgatási és állami szektorban (Herzog, 1994, 1996).

A férfi-női szerepeket vizsgáló tanulmányok rámutatnak a közzsféra azon területeire is, amelyekben a nők válhatnak a hatalom birtokosaivá. Ezek azok a területek, amelyek a férfiakat kevésbé érdeklik, itt nincs közvetlen verseny az erőforrások elosztása feletti hatalomért és a döntéshozatalban való részvételért. Talán a legjellegzetesebb terület az önkéntes-karitatív tevékenység, amelyet a politika egy sajátos területként foghatunk fel. Ez a tevékenység tulajdonképpen az otthoni, háztartási teendők kiterjesztésének tekinthető, tényleges és relatív minőségében egyaránt (Israeli, 1984; Bernstein, 1987; Fogel-Bijoi, 1992b; Cherny, 1998; Herzog, 2000; Israeli, 2001). Az önkéntes-karitatív tevékenység terén végzett feminista kutatások szerint, a nyugati kultúrákban a nők alakították ki a jóléti-állam intézményrendszerét ezekkel a tevékenységeikkel. Habár a karitatív mozgalmak önálló szabályokat alkottak, s önkéntesen toborozták női tagjaikat, nem tekintették politikai tevékenységnek, szemben a férfiak toborzásával és szervezési tevékenységével a politikai pártokban, amelyet egyértelműen politikai természetűnek minősítettek.

Ahogy a huszadik század elején a nők politikai-társadalmi szerepvállalása a jótékonyági szervezetekre korlátozódott, napjainkban úgy fókuszálnak a jólét, az oktatás és újabban a gazdaság és a politika területeire is. A hagyományos női szerepektől a liberálisabb modell felé való elmozdulás a társadalom tényleges változásaihoz és a feminista forradalom hatásaihoz köthető. A nők képvisellete a politikai kérdésekben akkor tekinthető társadalmilag igazságosnak, ha a lakosság minden egyes szektorának lehetőséget biztosítunk a képviseltetésre és a társadalmi és gazda-

sági javak elnyerésére. Hasonló intézkedések figyelhetők meg a feminista mozgalom folyamányaként is (Sapiro, 1981; Koren, 1998; Herzog, 1994; Liran-Alper, 1994; Gidron, Katz és Bar, 2001).

Habár a nők számszakilag nem tekinthetők kisebbségnek, helyzetük az elemzés és a változáshoz szükséges stratégiák tekintetében is nagyon hasonló a kisebbségkéhez. A múltban a férfi-női szerepek közötti funkcionális és szervezeti elkülönülés számos tehetséges nőt gátolt meg a központi döntéshozatalban való részvételben. Így hát nagyon fontos azon fáradoznunk, hogy integráljuk a női nézőpontot a politikai és társadalmi élet minden területén, a főirányzat elveihez igazodva.

A nők előmenetelét segítő stratégiák kifejlesztéséhez, integrált taktikai fejlesztési tervekre van szükség az egyén, a szervezet, és a rendszer szintjén egyaránt. Széleskörű együttműködés alakítható ki a törvénykezési szinten, például a választási rendszerek kialakításánál, vagy női jelölteket támogató alapok létrehozásával. Mindazonáltal, olyan kulcsfontosságú területekkel is foglalkoznunk kell, mint a nők közötti versengés visszaszorítása, a férfiak megnyerése a nők kulcspozíciókba kerülésének támogatásához, vagy a női jogok elválaszthatatlan integrálása az emberi jogok fejlesztéséért folytatott küzdelembe.

Az egyenlőség mítosza Izraelben

A férfiak és nők közötti egyenlőség mítosza Izraelben számos forrásból fakad, mint például az izraeli letelepedés, a női szervezetek, a kibutz ideológia, a Függetlenségi Nyilatkozat vagy a katonai toborzás. Ezen mítosz közvetlen eredménye, hogy a nők csoportja nem érezte úgy, hogy elnyomná őket a rendszer, nem érezték úgy, hogy más politikai nézeteket kéne vallaniuk, s nem fejlesztettek ki a férfiakétól eltérő politikai magatartásformákat (Israeli, 1984; Bernstein, 1987; Fogel-Bijoi, 1992a, 1997; Herzog, 2000).

A „feminista” kérdések csak akkor kerültek be a köztudatba, amikor az általános társadalmi problémák új keretrendszerébe foglalták őket, s legitim problémaként kerültek elismerésre (Israeli és Tabory, 1988; Azmon, 1990; Yishai, 1995). Az a hegemónikus nézet, amely Izraelt egy liberális nyugati demokráciához hasonlítja, minden olyan nemzeti szintű társadalmi vita útjában állt, amely a férfiak és a nők helyzetének megítélését célozta meg. Így a viták középpontjába az izraeli strukturális mítosz került, amely szerint az izraeli nők épp olyanok, mint nyugati társaik, s a társadalmi helyzetüket érintő problémákat olyan jelentéktelen problémának fogták fel, amelyeket csak azok a nők szítanak, akik nem tartoznak az izraeli társadalmi egyetértéshez. A nők politikai egyenlőségének ellenzése nagyrészt vallási körökből eredeztethető (Herzog, 1994). A nők ugyanis nem tekinthetők meghatározó tényezőnek sem legitimitási kérdésekben, sem politikai erőként. A nőket nem tartották a társadalom szerves részének, nem tekintették őket jogokkal és kötelezettségekkel bíró autonóm egyéneknek. Létük pusztán abból állt, hogy a férfiak anyjai, feleségei, leányai lehettek.

Az elmúlt években azonban egyre nyilvánvalóbbá vált a férfi-női szerepek közötti egyenlőtlenség az izraeli társadalomban, s így egyre nagyobb az igény a dolgok megváltoztatására, kijavítására. A folyamat eredményeként, amelyet még a nem-intézményesített feminista szervezetek indítottak útjára a 70-es években, az izraeli nők szabadságának mítosza szertefoszlott, s minden nő társadalmi és magánéleti szerepvállalását hosszú évekre összezavarta (Fogel-Bijoi, 1992b; Shlaski, 2000).

Az izraeli úgynevezett patriarchális stílust híven tükrözi a jogi és politikai rendszer is, amely nem tesz különbséget állam és vallás között. Ennek eredményeként a nők e patriarchális elrendezés rabjai, s az állami törvények nevében el vannak határolva mindennemű állami és vallási szerepvállalástól.

A nőkre a társadalom kollektívájának megtestesítőiként, és a társadalmi folytonosság felelőseiként tekintenek. A nők politikai esélyeit nagyban befolyásolja az izraeli hadsereg társadalomban betöltött szerepe is. A hadsereg az egyike azon intézményeknek, amelyek újra és újra megerősítik a férfi-női szerepeket az izraeli társadalomban. Ez egy olyan közösség, amely az élet minden területén jelen van, s részt vesz a társadalom összetartásában. A katonai nézőpont és gondolkodásmód, mint az ország irányításának legmegfelelőbb módja van számon tartva. Ez a politikai döntéseket is befolyásolja, s az élet minden területén meghatározza a prioritások sorrendjét. A tény, hogy a nők nem kamatoztathatják katonai tapasztalataikat politikai erőforrásként, számos problémának a forrása. Az izraeli élet egyik legfontosabb jellemzője, hogy számtalan kérdést a katonai gondolkodásmód alá rendelnek. Emellett számos probléma rendezésére is ezt a módszert tartják legalkalmasabbnak, s itt is a nők általában a peremre szorulnak.

A békére és biztonságra törekvő izraeli politika, ahogy az egész társadalmat, éppúgy a nőket is megosztja (Kimmerling, 1993; Herzog, 1994; Azmon, 1997; Gidron et. al., 2001). A nők mindig is jelképes képviseletet kaptak az izraeli politikában. Egyrésztől Izrael elismeri a nőket, mint társadalmi kategóriát, de ezen felfogás nagyrészt nem a társadalmi egyenlőség gondolatából ered, hanem a nők hagyományos anyai, feleségi szerepéből. A nőket általánosságban kisebbségként fogták fel, akik képviseletét biztosítani kellett. Azonban mint minden kisebbség esetében, a képviselet itt is jelképes volt. A nőkről alkotott hagyományos kép messze elmarad bármilyen politikai vagy társadalmi szerepvállalástól (Constantini és Craig, 1972; Sharfman, 1988; Constantini, 1990; Binyamin-Kurtz, 1995).

A feminista gondolatok a 70-es évek elején érték el Izraelt (Shelef, 1975; Aloni, 1976; Israeli, 1982), amikor a tudományos világ elkezdte támogatni a feminista kezdeményezéseket. Az izraeli nők helyzetéről végzett kutatások a nőkkal szembeni diszkriminációról tudósítottak. A feminista liberális (Israeli, 1984, 1990), társadalmi (Bernstein, 1987) és radikális (Swirsky, 1984) megközelítések fejlődésével egyetemben komoly viták robbantak ki a tudományos életben és más körökben egyaránt (Fogel-Bijoi, 1997), ahol a feminista politika támogatásra talált. A 21-dik század elejére aztán a feminista kutatás virágkorát élte, számos más kutatási területbe is bevonták, s egy teljes kutatási terület fejlődött ki a kérdések megválaszolására.

Az elmúlt években megfigyelhettük, hogy egyre több nő kezdi megérteni, hogy „az üveg falat” csak úgy törhetik át, ha megváltoztatják a gondolkodásmódot, s szélesítik a nők előtt álló lehetőségeket. A politikai játszmák szabályainak elsajátítása segítségükre lesz a politikai gépezet hatalmi pozícióinak elérésében (Israeli, 2000; Women's Lobby, 2000; Gidron et. al., 2001).

Egyre inkább a nők státuszát és jogait kellene a köztudat középpontjába állítanunk, és olyan választási rendszereket kellene kialakítanunk, amelyek ezeket figyelembe is veszik. A nők előmenetelét két fő cselekvési területen kellene kiaknázunk:

1. A politikai-társadalmi tudatosság erősítése és a politikai struktúra általános elismerése.
2. Az állami intézményekben nyújtott teljesítmény; olyan hatalmi és döntéshozatali körökben, amelyek meghatározzák az ország társadalmi kérdéseit.

A nőknek át kell látniuk és meg kell érteniük a szervezetekben rejlő hatalom forrásait ahhoz, hogy integrálódhassanak a döntéshozatali rendszerekbe. Minél több a nő a kulcsfontosságú pozíciókban, annál jobban tudatosíthatják sajátos problémáikat, s annál több gyakorlati megoldást eszközölhetnek ki.

A retorikára építő stratégia középpontjába állítja, hogy a nők alul-képviselését folyamatosan be kell emelni a köztudatba. Olykor a tudatosság maga is egy mechanizmusként működik, mint ahogyan azt a nők helyzetével foglalkozó polgármesteri tanácsadók esetében is megfigyelték. A gyakorlat arra hívja fel a figyelmet, hogy ha több nő kap helyet a döntéshozatali pozíciókban, az közvetlenül hozzájárul a nagyobb nyilvánosság kivívásához. A nők különleges problémáit a társadalmi-politikai életben részletekbe menően tisztázni kell, emellett meg kell találni azokat a módokat, ahogyan a nőket ösztönözni lehet és egyben segíteni előmenetelüket is. Emellett növelni kell képviselőtüket, és fejleszteni kell képességeiket is, hogy eredményesebben befolyásolhassák az állami szektor kulcsfontosságú mechanizmusait. A kérdést széles körben kell megvitatni az általános és felelősségteljes társadalmi rend részeként, amelynek eredményeként aztán olyan döntések meghozatalára kerül majd sor, amelyekért a meglévő rendszernek komoly árat kell fizetnie.

Az Izraeli Helyhatósági Törvény bevezetése

A gyakorlati megvalósítást vizsgáló elméletek egyik központi kérdése, hogy milyen mértékben nyújt az adott intézkedés hatékony megoldást az orvosolni kívánt problémára. A „felülről kezdeményezett” megközelítés alapján ezen tanulmány kiindulási pontja a Helyhatósági Törvény kell legyen (Knesset, 2000). Az említett szemléletmód sajátjai az olyan „szimbolikus” intézkedések, amelyek a kutatók nézőpontját olyan kérdésekre is kiterjesztik, mint például az intézkedések megvalósításához szükséges erőforrások allokálása; vagyis azon tényezők feletti hatalom gyakorlása, amelyek előre viszik a változást, s amelyek megerősítik a törvényben foglalt célokhoz kötődő intézkedéseket és kommunikációt.

A törvényalkotók olykor nagyon vonzó intézkedéscsomagokat alkotnak meg, mintegy demonstrálva az ügy melletti elkötelezettségüket. Azonban ha közelebbről megnézzük ezeket a célkitűzéseket, a magával ragadó felszín alatt két jellegzetességet fedezhetünk fel: kétértelmű célokat és az intézkedések megvalósításához szükséges erőforrások hiányát.

Az említett tanácsadók tevékenységét megvizsgálva például rögtön szembe tűnik, hogy legtöbbjük komoly problémákkal küzd az ügyek továbbvitelében, illetve a döntéshozók hozzáállásának megváltoztatásában. A jog érvényesítéséből eredő nehézségeket, illetve a valós intézkedések fogantatásának visszaságait vizsgálva úgy tűnhet, hogy a nők helyzetét polgármesteri tanácsadók egyfajta hibrid intézkedésnek tekinthetjük. A törvénykezés és a megvalósítás közötti eltérést célzó tanulmányok (Smith, 1973; Van Meter és Van Horn, 1975) rámutatnak arra, hogy a törvények fogantatása szorosan összefügg az intézkedések céljaiban való egyetértés fokával, a bevezetést végzők rendelkezésére álló erőforrások mértékével és a bevezetést felügyelő folyamatok hatékonysági fokával. A társadalmi prioritások felállítását nagymértékben befolyásolja, hogy a törvényalkotók milyen mértékben ismernek fel egy társadalmi problémát. Ennek orvoslásához két alapvető feltételnek kell teljesülnie:

1. A helyzetet a döntéshozók vagy más testületek társadalmi megoldásra szorulóknak ítélik meg.

2. A döntéshozóknak a problémát fel kell tüntetniük a figyelemre érdemes kérdéskörök között, hogy az bekerüljön a köztudatba. Ez aztán változást eredményezhet a törvényalkotók hozzáállásában.

A felülről kezdeményezett elemzés szerint a Helyhatósági Törvény (Knesset, 2000) abból eredeztethető, hogy a döntéshozók végre felismerték a nők helyzetéből fakadó probléma fontosságát. Kétségtelen, hogy a törvénykezés szimbolikus elemei, s a polgármesteri tanácsadók kinevezésére vonatkozó szabályozások egyben katalizátorként is hatnak a téma köztudatba való bevezetéséhez. Emellett rendelkeznek azzal a motiválási potenciállal, amely megindíthatja a döntéshozatali körökben a változást. Ugyanakkor azonban úgy tűnik, hogy a törvényhozók egy fokozatosan végbemenő változást részesítenének előnyben, a közigazgatási döntéshozatali folyamataiban. Ezen megközelítés előnye, hogy olyan megoldások érhetőek el általa, amelyekkel számos érdekcsoport egyetért. Ezáltal megelőzhető a széleskörű elégedetlenség, és ez további támogatást adhat egy visszafogottabb, ám folytonos társadalmi változásnak.

Az erőforrásokat és a hatalommegosztást érintő kétértelmű megfogalmazásokból eredő visszasságok ellenére is a törvény egy jelentős áttérésnek tekinthető. Felismeri ugyanis a nők közigazgatási döntéshozatalba való bevonásának szükségességét, amelynek célja a helyi hatóságok prioritásainak megváltoztatása. Ennek fényében úgy tűnhet, hogy az intézkedés kidolgozása és foganatosítása nem csak egy jogi, törvénykezési, hanem egyben egy magatartástudományi folyamat is, amely azoknak a szükségleteit és nézeteit tükrözi, akiknek ki kellene alakítaniuk és be kellene vezetniük az intézkedéseket. Az izraeli kutatások eredményei a nők helyzetét vizsgáló polgármesteri tanácsadók kinevezését a téma megítélésének és a közigazgatási döntéshozatalban való kezelésének megváltoztatásához elengedhetetlen fontos mechanizmusként mutatják be. A törvényből eredő szimbolikus intézkedések ellenére, a tanácsadók politikai mozgásterének kiszélesítése és a szervezetben betöltött szakértői pozíciójuk megerősítése, fontos szerepet játszik a kérdéskör előremozdításában, és idővel jelentős változások prognosztizálhatók általa.

Irodalomjegyzék

- ALONI, S. (1976), *Women as people*. Jerusalem: Keter. (Hebrew)
- AMIR, D., FOGEL-BIJOI, S., GIORA, R. AND SHADMI, E. (Eds.) (1997), "Feminist theory and research: Israeli institutions and society". *ISSR: Israel Social Science Research*, 12: 1-12.
- AZMON, Y. (1990), "Women and politics: The case of Israel". *Women and Politics*, 10(1): 36-42.
- AZMON, Y. (1997), "War, mothers and a girl with braids: Involvement of mothers peace movements in the national discourse in Israel". *ISSR: Israel Social Science Research*, 12(1): 109-129.
- BERNSTEIN, D. (1987), *Women in Israel: The struggle for equality in the period of the Yishuv*. Tel Aviv: Hakibutz Hameuchad. (Hebrew)
- BINYAMIN-KURTZ, G. (1995), *Attitudes, assessment and types of male and female activity at political party centers in Israel*. Ph.D. thesis. Ramat Gan: Bar Ilan University, Dept. of Political Science. (Hebrew)
- BOURQUE, S.C. AND GROSHOLZ, J. (1977), "Politics, an unnatural practice. Political science looks at female participation". *Politics and Society*, 7: 166-225.
- CHERNY, C. (1998), *Empowering women in Israel: Differences between men and women, issues important to women and patterns of voting in elections*. Jerusalem: Shdulat Hanashim BeYisrael. (Hebrew)
- CONSTANTINI E. & CRAIG, K.H. (1972), "Women as politicians: The social background, personality and political careers of female party leaders". *Journal for Social Issues*, 14: 134-143.

- DORON, A. (1998), "Welfare services in the seam between central and national government", in, Gonen, A. (Ed.), *Government and local development*. Jerusalem: Floersheimer Institute for Policy Research. (Hebrew)
- ELSTAIN, J. (1981), *Public man private women: Women in social and political thought*. Princeton: Princeton University Press.
- FOGEL-BIJOI, S. (1992b), "Women's organizations in Israel – a scenario". *Baayot Benleumiyyot Chevra Umedina*, 31 (58): 65-76. (Hebrew)
- FOGEL-BIJOI, S. (1997), "Women in Israel: The politics of citizenship as a non-issue". *ISSR: Israel Social Science Research*, 12(1): 34-39.
- GIDRON, B., KATZ, H. and BAR, M. (2001), *An outline of the image of civil society in Israel*. Beer Sheva: Israel Center for the Study of the Third Sector. (Hebrew)
- HERZOG, H. (1994), *Research as communications act: A study of Israeli women in local politics*. Forthcoming.
- HERZOG, H. (1996), "Gender blindness: Women at work and in society", in, M. Elkana, (Ed.), *Israel of the 21st century – an initiative for social justice*. Givat Haviva: Yad Yaari. (Hebrew)
- ISRAELI, D. (1984), "The female workers movements in Eretz Israel from their inception till 1927". *Katedra*, 32: 109-140. (Hebrew)
- ISRAELI, D. (1990), "To be a women in a male organization". *Kesher* 4: 55-63. (Hebrew)
- ISRAELI, D. (2001), "Work and family relations", in, Israeli, D. (Ed.) *On women and careers*. Tel Aviv: Ramot. (Hebrew)
- KIMMERLING, B. (1993), "Yes back to the family". *Politika*, 48: 40-45. (Hebrew)
- KNESSET (2000), *Local Authorities Law*. Jerusalem: Government Publishing Service, 1751: 278. (Hebrew)
- KOREN, D. (1998), *The end to parties: Israeli democracy in distress*. Tel Aviv: Hakibutz Hameuchad. (Hebrew)
- LIRAN-ALPER, D. (1994), *The media image of political women*. M.A. dissertation. Jerusalem: Hebrew University. (Hebrew)
- MARSHALL, T.H. (1950), *Citizenship, social class and other essays*. Cambridge: Cambridge University Press.
- NICHOLSON, L.J. (1992), "Feminist theory: The private and the public", in, L. McDowell and R. Pringle (Eds.), *Defining women*. Cambridge: Polity Press/Open University.
- RADAI, F., CARMEL, S. and LIBAN-KOBI, M. (1995), *The status of women in society and law*. Jerusalem: Schocken. (Hebrew)
- RAPAPORT, G. (1993), *On feminism and its opponents*. Tel Aviv: Dvir. (Hebrew)
- ROSALDO, M.Z. and LAMPHERE, L. (1974), *Women, culture and society*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
- SACKS, K. (1974), "Engels revisited: Women, The organization of production and private property", in, M. Rosaldo and L. Lamphere (Eds.), *Women, culture and society*. Stanford, Ca.: Stanford University Press.
- SAPIRO, V. (1981), "Research frontier essay: When are interests interesting? The problem of political representation of women". *American Political Science Review*, 75: 701-716.
- SHARFMAN, D. (1988), *Women and politics*. Haifa: Tamar. (Hebrew)
- SHELEF, R. (1975), *Women and feminism*. Tel Aviv: Hatnuah Hafeministit beYisrael. (Hebrew)
- SHLASKI, S. (2000), *Sex and gender in education*. Tel Aviv: Ramot. (Hebrew)
- SILTANEN, J. and STANWORTH, M. (1984), "The politics of private woman and public man". *Theory and Society* 13: 91-118.
- SMITH, T.B. (1973), "The policy implementation process". *Policy Sciences*, 4: 197-209.
- STACY, M. and PRICE, M. (1981), *Women, power and politics*. London: Tavistock.
- SWIRSKY, B. (1984), *Daughters of Eve, daughters of Lilith: On the life of women in Israel*. Tel Aviv: Cherikover. (Hebrew)
- VAN METER, S. and VAN HORN, C.E. (1975), "The implementation process: A conceptual framework". *Administration and Society*, 6:445-488.
- YISHAI, Y. (1995), "Equal but different? The gender gap in Israel's 1992 elections", in, A. Arian and M. Shamir (Eds.), *The elections in Israel 1992*. Albany, N.Y.: State University of N.Y.

MAZZAG ÉVA

Esély az egyenlőségre

A képzés és a kultúra mint a mozgássérült emberek társadalmi integrációjának eszközei*

Magyarországon több mint félmillió fogyatékos él. Ebből kb. 250 ezer főre tehető a testi fogyatékosok és mozgássérültek száma. Az össznépeség csaknem 2,5%-a valamilyen módon és arányban korlátozott a mozgásban, ez azonban nemcsak fogyatékoságukból, rokkantságukból adódik, hanem életkörülményeik, környezetük, lehetőségeik korlátozottságaiból is. Az esélyegyenlőségnek elméletileg az élet minden területén érvényesülnie kell, gyakorlatilag ez nem így van. A mozgássérültek – és más fogyatékkal élők is – komplex szociális hátrányban vannak a társadalom ép tagjaival szemben. Számukra már a lakásból való kijutás is – ha van egyáltalán lakásuk, mely elemi létbiztonságot nyújthatna – gyakran akadályokba ütközik. Gondok merülnek fel a tömegközlekedés, a közintézményekbe való bejutás, az oktatásban való részvétel, a művelődés, kultúra és szórakoztatás esetén is: az intézmények fizikailag megközelíthetetlen „vátrak”, sok-sok lépcsővel.

A foglalkoztatás területén sem érvényesül az esélyegyenlőség, valamint egészségügyi ellátásuk is kívánni valót hagy maga után, hiszen a különféle protézisek, kerekesszékek, gyógyászati segédeszközök megvásárlása – a támogatottság ellenére is – jelentős anyagi terhet ró rájuk. Egy-egy ilyen eszközhöz való hozzájutás lehetetlen, mivel az eszközök ára és a szociális segélyek, nyugdíjak, járadékok összege között óriási eltérés mutatkozik.

Az esélyegyenlőséggel kapcsolatos problémák tehát összetettek: elsősorban anyagi természetűek – vagyis egyszerűen nem áll rendelkezésre kellő mennyiségű pénz – másodsorban pedig szemlélet- és hozzáállásbeli kérdéseken múlnak.

A mozgássérültek mindennapjai igen nehezek. Az élet hétköznapi, egyszerű szegmenseiben is óriási a lemaradás az ún. ép társakkal szemben. Amellett, hogy nap mint nap fizikai akadályokat kell leküzdeniük, még a társadalom tehetetlenségével, negatív hozzáállásával, valamint az élet számos területéről való kirekesztettséggel is szembe kell nézniük. Napjainkban általános jelenség, hogy egy kerekesszékes nem tud bejutni egy közintézménybe, nem tudja használni a tömegközlekedési eszközöket, nem tud vásárolni a kisebb üzletekben vagy éppen a számára kijelölt parkolóhelyek mindegyike foglalt. Így aztán a társadalom – talán a rohanó világ, a felgyorsult életmód miatt - már észre sem vesz olyan problémákat, hogy ma Magyarországon a felsőoktatásban kb. 150 főre tehető a mozgássérült hallgatók száma – holott az össznépeséghez viszonyított arányuk alapján számuk akár 1500 is lehetne – hogy a színházak, múzeumok, közművelődési intézmények többsége egyszerűen megkö-

* A XXVII. Országos Tudományos Diákköri Konferencián 2005 márciusában kiemelt első díjazásban részesült dolgozat szerkesztett változata. Az OTDK-előadásért a szerző megkapta a Magyar Zoltán Felsőoktatási Közalapítvány különdíját is.

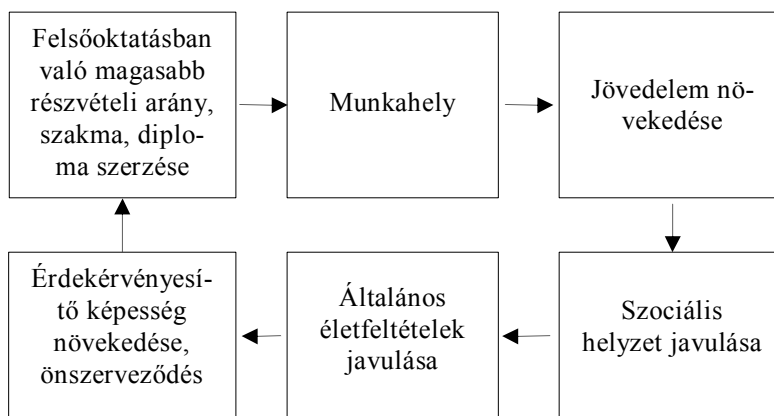
zelíthetetlen a mozgássérültek számára, illetve hogy a fogyatékkal élők körében 85%-os a munkanélküliség, szemben az Európai Unió 40%-os átlagával.

Nyilvánvaló, hogy ezeknek a problémáknak a felszámolását elemi szinten kell kezdeni. Először a közlekedési, a parkolási és a lakhatási gondokat kell megoldani, és csak ezeket követően lehet foglalkozni a képzésben és a művelődésben megvalósuló esélyegyenlőséggel. A legégetőbb probléma azonban az, hogy az élet még ilyen alapvető területein is igen jelentős lemaradások jelentkeznek.

A mozgássérültek esélyegyenlőségének megteremtése a mai magyar társadalom egyik alapvető feladata. Ez a feladat igen sokrétű, és a mindennapi élet valamennyi területére kiterjed. A problémák megoldásához az állami, a magán és a civil szféra minél szorosabb együttműködésére lenne szükség. A tévhitiek eloszlatása, az előítéletek felszámolása, a lakosság minél szélesebb körű tájékoztatása egy jól átgondolt, közös cselekvési program mentén valósulhatna meg, így a mozgássérültek – és valamennyi fogyatékkal élő ember – integrálódása a társadalomba gördülékenyebben menne.

1. Kutatásom során az oktatás, képzés, valamint az iskolán kívüli művelődés „esélyegyenlősítő” szerepének vizsgálatát állítom a középpontba (1. ábra).

1. ábra: Az oktatás, képzés integráló, esélyegyenlősítő szerepe

2. Mindehhez természetesen az oktatásban, a képzésben és a kultúrafogyasztásban általában is esélyegyenlőségre van szükség (vizsgálataim az ezeken a területeken megvalósuló – vagy hiányzó – esélyegyenlőségre is kiterjednek).

Feltevéseim szerint az oktatási és képzési rendszer nyújtotta lehetőségek minél szélesebb körű kiaknázása, a fogyatékos, mozgássérült személyek magasabb iskolai végzettséghez való hozzájutása, piacképes szakmák megszerzése nagyban elősegítheti társadalmi integrációjukat. A művelődésben, közösségi életben való részvétel hozzájárulhatna a mozgássérültek teljes életéhez. Mind a hazai, mind pedig a nemzetközi kulturális életbe való bekapcsolódással a mozgássérültek is nyitottabbá, felszabadultabbá, míg ép társaik a velük való minél gyakoribb találkozások következtében toleránsabbá, megértőbbé és segítőkészebbé válhatnak.

A mozgássérültek általános helyzete

A fogyatékkal élők társadalmi helyzetéről igen kevés adat áll rendelkezésre. A különféle fogyatékoságok és mértékük meghatározása igen összetett probléma. Nincs egységes és megbízható mérési módszer, melynek segítségével pontosan feltérképezhető lenne a fogyatékosok száma és helyzete. Az egészségügy fejlődése, a betegségek, károsodások pontosabb leírása, valamint a jogi és társadalombiztosítási rendszerek átalakulása következtében a fogyatékoság fogalma is változott és egyre szélesebb csoportokra terjedt ki.

A rendelkezésünkre álló, fogyatékkal élőkkel kapcsolatos adatbázisok közül a 2001. évi népszámlálás adatai szolgáltatják a legpontosabb információkat. Ezen adatok szerint 2001-ben 577 ezer fogyatékos élt Magyarországon, vagyis a népesség 5,7 százaléka. Az 1990. évi népszámláláshoz képest jelentősen emelkedett a számuk. Ez a növekedés azonban a jól előkészített és végrehajtott kommunikáció eredménye is lehet, melynek következtében többen vállalták fogyatékoságukat. Ugyanakkor a különböző fogyatékoságok egyre pontosabb meghatározása is ehhez az eredményhez vezethetett.

A népszámlálások során az iskolai végzettség tekintetében is végeztek felméréseket. Az 1990-es adatok alapján egyértelműen javult a helyzet, ám még így is jóval alacsonyabb a fogyatékkal élők iskolai végzettsége ép társaikéhoz képest. A korcsoportok vizsgálata alapján a fiatalabb fogyatékosok iskolai végzettsége magasabb, mint az idősebbeké (kivéve az értelmi fogyatékos embereket).

A lakóhely és az iskolai végzettség alapján is különbségek mutatkoznak. Valamennyi településtípus esetében a fogyatékos népesség iskolai végzettsége alacsonyabb a nem fogyatékosokhoz képest, ám a községekben élő fogyatékos emberek iskolázottsága a városban élő fogyatékosokhoz viszonyítva is alacsonyabb szintű. Különösen magas az eltérés az érettségivel, valamint diplomával rendelkezők aránya között.

A fogyatékoság jelentősen befolyásolja a munkavállalási lehetőségeket is. A 2001-es népszámlálás adatai szerint 1990 óta jelentősen csökkent a foglalkoztatott fogyatékosok aránya, ugyanakkor megnőtt a munkanélküliek és inaktív keresők száma. Ez a változás azonban a teljes népesség körében is bekövetkezett, hiszen a rendszerváltást követően drasztikusan megnőtt a munkanélküliség az egész ország területén. A gazdasági váltást követően a szociális foglalkoztatók, védett munkahelyek nem tudtak megfelelni a piacgazdaság feltételeinek, így az ott dolgozó mozgássérültek, fogyatékkal élők az „utcára kerültek”. Nem meglepő az sem, hogy a váltás első áldozatai a megváltozott munkaképességűek lettek, hiszen ők kevésbé tudták felvenni a versenyt az épekkel és kevésbé tudtak eleget tenni az állandóan változó munkaerőpiaci igényeknek.

A foglalkoztatási adatok alapján úgy tűnik, a mozgássérülteknek – és valamilyen fogyatékkal élőknek – nem nagyon van lehetőségük magasabbban kvalifikált munkavégzésre. Legtöbbjük könnyű fizikai munkát, ipari összeszerelést, esetleg mezőgazdasági munkát végez, amennyiben állapota engedi. Pedig a mozgássérültség és a rokkantság csak az esetek igen kis hányadában jár szellemi sérültséggel, tehát a többség képes lenne komolyabb szellemi munka elvégzésére. Ám a magasabb pozíciók betöltéséhez magasabb iskolai végzettség és megfelelő szakképesítés szükséges.

A népszámlálás adatai alapján is nyilvánvaló, hogy a mozgássérültek és más fogyatékosok körében jóval alacsonyabb a felsőfokú iskolai végzettséggel, diplomával, de akár érettségivel rendelkezők aránya a nem fogyatékosokhoz képest. Ez a tény

azonban nem a mozgássérültek gyenge szellemi képességeit, csekély mértékű tanulási kedvüket vagy nem létező motivációjukat, közömbös jövőképüket jelenti, hanem az oktatási, képzési rendszerek hiányosságaira utal.

Oktatás: esélyegyenlőség-növelés vagy szelekció?

Az Oktatási Minisztérium felmérése szerint napjainkban mintegy 400 fogyatékos hallgató tanul az ország felsőoktatási intézményeiben. Ezen belül 37%-ra tehető a mozgássérültek aránya. Tehát megközelítőleg 150 mozgáskorlátozott folytat felsőfokú tanulmányokat hazánk egyetemén és főiskoláin. Ez azonban rendkívül alacsony létszám mind az összes hallgató létszámához, mind pedig a fogyatékkal élő lakosság számához képest. Az alacsony részvételi arány azonban nem azt jelenti, hogy képességeik alapján ők nem felelnek meg a felvételi követelményeknek; egyszerűen csak lehet, hogy már a felvételi vizsga termébe sem tudnak bejutni. A legtöbb felsőoktatási intézmény – és sajnos nagyon sok más intézmény is – megközelíthetetlen kerek székes vagy bottal járó embereknek. Egy-egy lépcső vagy szűkebb ajtó óriási akadállyal tűnhet számukra, így ahhoz, hogy egy mozgássérült egyetemi vagy főiskolai hallgató lehessen, rendkívüli elszántságra, mások részéről pedig rendkívüli segítőkészségre és szervezetségre van szükség.

Mindez sajnos már a középiskolák esetében is felmerül. A legtöbb mozgássérült gyermek nem aszerint választ gimnáziumot vagy szakközépiskolát, hogy mit szeretne tanulni, hanem aszerint, hogy melyikbe tud bejutni; ha mégis az előbbi valósul meg (ez lenne a normális), akkor az általában a szülők, tanárok és osztálytársak együttműködésének, segítőkészségének köszönhető.

A mozgássérültek helyzete a közoktatásban

Magyarországon a fogyatékkal élő gyermekek oktatásáról és neveléséről a közoktatás rendszerén belül egy önálló alrendszer gondoskodik (speciális iskolák, speciális szakiskolák, korai fejlesztők). Ugyanakkor egyre gyakoribb, hogy ezek a gyermekek integrált oktatás keretében folytathatják tanulmányaikat. Az, hogy a mozgássérült gyermekeknek – valamint más fogyatékkal élő gyermekeknek – az integrált vagy a szegregált (elkülönített) oktatás és nevelés a hatékonyabb, igen vitatott kérdés napjainkban. Az integrált oktatás előnye nem kérdéses: a mozgássérült gyermek így könnyebben beilleszkedhet az épek által alkotott többségi társadalomba, későbbi élete során pedig valószínűleg nyitottabb, és elszántabb lesz. Az ép gyermekekből álló osztály húzóerőként is működhet: a mozgássérült tanuló nem akar lemaradni társaitól, így felnőttként is jobban tudja majd érvényesíteni az érdekeit.

A szegregált oktatás hátránya, hogy nem mozdítja elő a fogyatékkal élő gyermekek társadalmi integrációját, hanem inkább oktatási parkoló-pályaként működik. Óriási előnye azonban, hogy igen magas szakmai színvonalon, a speciális igényeknek megfelelően látja el a mozgássérült és más fogyatékos gyermekek oktatását.

Abban mindkét oktatási forma támogatói egyet értenek, hogy minden esetben a gyermek egyéni adottságait és érdekeit kell előtérbe helyezni, melyek alapján eldönthető, hogy az integrált vagy a szegregált oktatás a megfelelőbb számára.

Az 1993. évi LXXIX. törvény, vagyis a közoktatási törvény alapján, ha egy többségi iskola vállalja a fogyatékos tanuló nevelését, biztosítania kell a fogyatékos gyermekek sajátos neveléséhez, oktatásához szükséges személyi és tárgyi feltételeket. A probléma azonban az, hogy csak igen kevés általános iskola – valamint gimnázium és szakközépiskola – vállalja fel fogyatékos, mozgássérült gyermekek okta-

tását. A MEOSZ becslései alapján a magyar közoktatási intézményeknek mindössze 15%-a alkalmas az integrált oktatásra, vagyis az iskolák 85%-a nem akadálymentes, és nem rendelkezik a speciális feltételekkel. Pedig az integrált oktatás egyik hatalmas előnye, hogy az ép gyermekek megszokják a mozgássérültek mindennapos jelenlétét, így felnőttkorukban is megértőbbek, segítőkészebbek lesznek a mozgássérültekkel és valamennyi fogyatékkal szemben. Így a közoktatásban megvalósuló esélyegyenlőség az élet későbbi szakaszaiban és más területein is esélyegyenlőséget biztosítana. Igazolódik a feltevés, mely szerint az oktatásnak van esélyegyenlősítő, integráló szerepe.

Különösen nehéz helyzetben vannak a kisebb településeken élő mozgássérültek. A legtöbb speciális igényeket kielégítő, mozgássérültek számára is megfelelő iskola csak nagyobb településeken, megyeszékhelyeken működik. A mozgássérültek számára azonban igen nagy próbatételt jelent a közlekedés is, így az elköltözés vagy a bentlakásos intézet lehet a megoldás. Ez azonban nem jelent esélyegyenlőséget. A mozgássérültek sokkal kevesebb iskola közül válogathatnak, mint az ép tanulók. Ezen kívül az otthon elhagyása vagy a lakóhely megváltoztatása sem jelenthet igazi megoldást a problémára.

A középiskolák, gimnáziumok esetében talán még rosszabb a helyzet. Igen kevés középfokú oktatási intézmény van, mely alkalmas mozgássérült tanulók oktatására. A középiskolák – és „természetesen” az általános iskolák – többsége nem akadálymentes. A mozgássérült diákok ezekben az iskolákban csak az osztálytársak és pedagógusok együttműködő segítségével tanulhatnak. Az esélyegyenlőség megvalósulása esetében azonban ezeknek a diákoknak nem kellene állandó segítségnyújtásra szorulniuk.

A legtöbb mozgássérült fiatal az általános iskola befejezése után csak speciális szakiskolákban folytathatja tanulmányait. A közoktatási törvény értelmében speciális szakiskola az a szakiskola, „amely a többi tanulóval fogyatékosága miatt együtt haladásra képteleneket készíti fel szakmai vizsgára, vagy nyújt részükre munkába álláshoz és életkezdéshez szükséges ismereteket”.

A mozgássérült tanulók azonban – az esetek többségében – nem fogyatékoságuk miatt, hanem az oktatási rendszer „hiányzó láncszemei” miatt nem tudnak együtt haladni a többiekkel. Értelmi képességeik alapján bármilyen iskolában – akár elit-gimnáziumban is – folytathatnák tanulmányaikat, ám a speciális igényeik miatt csak speciális szakiskolákba iratkozhatnak be. Szakiskolában a tanulók csak szakmai vizsgát tehetnek, szakmát szerezhhetnek, ám érettségi vizsgát nem. Az érettségi vizsga azonban a felsőoktatási intézményekbe való bekerülés legfontosabb feltétele. Ez is az egyik oka lehet annak, hogy a magyar felsőoktatásban igen kevés a mozgássérült hallgató.

A mozgássérültek helyzete a felsőoktatásban

A magyarországi egyetemeknek és főiskoláknak igen kevés fogyatékos hallgatója van. A hallgatói összlétszám jelenleg 300 000 fő körül mozog. Ebből a 300 000 főből mindössze 400 a fogyatékkal élő (azon belül mintegy 150 a mozgássérült) hallgatók száma. A teljes népességen belüli arányukhoz képest lehetnének akár 3000-en is. Úgy tűnik, a fogyatékosok esélye a felsőoktatásban való részvételre ezreléknyi az épek esélyéhez képest.

Felvetődik a kérdés: Mi lehet az oka annak, hogy a mozgássérültek ilyen kis arányban képviseltetik magukat a magyar felsőoktatásban, annak ellenére, hogy a

többség értelmi, szellemi képességeit illetően azonos szinten áll nem mozgássérült társaival?

A kérdésre 3 válasz van, vagyis háromféle akadály merül fel a felsőoktatásba való bejutás esetén.

Az első akadály *egyéni* eredetű: a mozgássérültek többsége nem rendelkezik érettségi bizonyítvánnyal (mely a felvétel alapvető feltétele).

A második akadály *fizikai* természetű: az intézmények egyszerűen megközelíthetetlenek a mozgássérültek számára. Amennyiben valaki mégis hallgató lesz, tanulmányai során olyan akadályokkal és feladatokkal kell szembe néznie, melyekkel ép társaiknak nem. A termekbe való bejutás, a bútorzat használata sok esetben rendkívüli megpróbáltatást jelent számukra. A legtöbb oktatási intézményben nincs mozgássérültek számára kialakított mellékhelyiség sem, ami súlyosan sérti az esélyegyenlőség elvét.

A mozgássérült hallgatók többsége nem tudja a közlekedésben biztosított diák kedvezményeket sem kihasználni, hiszen a közlekedési eszközöket sem tudják igénybe venni. Ezért kénytelenek az utazást egyénileg megoldani, ami további anyagi terhet ró rájuk. Jelentős probléma a szegregált kollégiumi elhelyezés is, mely szintén ellenkezik az esélyegyenlőség elveivel.

Az egyetemeknek és főiskoláknak bizonyos feltételeket kötelezően kell biztosítaniuk. Ezekről a feltételekről *a fogyatékkal élő hallgatók tanulmányainak folytatásához szükséges esélyegyenlőséget biztosító feltételekről szóló 29/2002. (V.17.) OM rendelet* rendelkezik. A rendelet elsődleges célja, hogy a különböző intézkedések segítségével a fogyatékos hallgatók könnyebben leküzdjék az eléjük tornyosuló akadályokat. Úgy tűnik tehát, hogy nincs különösebb akadálya annak, hogy a mozgássérültek is részt vehessenek a magyar felsőoktatásban. A tények azonban nem igazolják ezt a feltevést.

A mozgássérültek – valamint más fogyatékkal élők – sok esetben akkor sem tanulnak tovább, ha középiskolai tanulmányaikat igen jó eredménnyel végezték el, és akkor sem, ha a felsőoktatási intézmény akadálymentes és általuk is biztonságosan használható.

Ennek oka *az egyéni motiváció hiánya*, mely a felsőoktatásba való bejutás harmadik akadálya. Sokan úgy vélik, nem érdemes időt, energiát és pénzt fektetni egy diploma megszerzésébe, hiszen felsőfokú végzettségüket valószínűleg nem tudják hasznosítani a munkaerő-piacon. Napjainkban a nem mozgássérült egyetemistáknak és főiskolásoknak is igen nehéz a pályakezdés: rengeteg a diplomás, jó képességekkel, akár több nyelvvizsgával rendelkező, ambiciózus fiatal, ugyanakkor egyre kisebb a munkahelyi kínálat. Éppen ezért igen éles verseny alakult ki a munkaerő-piacon, ahol talán nem meglepő, hogy a mozgássérültek, fogyatékosok sokkal kisebb eséllyel indulnak, nehezebben tudják felvenni a „harcot” ép társaikkal.

A fentiekből jól látszik, hogy a mozgássérültek helyzete a magyar felsőoktatás területén is igen rossz. A közeljövő elengedhetetlen feladata azonban, hogy a fogyatékkal élő hallgatók száma növekedjen a felsőoktatásban, hiszen az az egyéni és társadalmi felemelkedés eszköze lehet.

Szakképzés, felnőttoktatás, foglalkoztatás

A fogyatékkal élők társadalmi beilleszkedését, a többség által történő elfogadását az oktatás mellett a foglalkoztatás is nagyban elősegítheti. Természetesen a fogyatékoság súlyossága, típusa erősen befolyásolja a fogyatékkal élők munkaerő-piaci lehe-

tősegeit, ezen kívül a gazdasági helyzet, a munkaerő-piaci kereslet és kínálat, a munkanélküliek és a foglalkoztatottak aránya is meghatározó tényező.

Napjainkban igen kevés munkaadó alkalmaz mozgássérülteket, még akkor is, ha kiváló eredménnyel végezték el egyetemi, főiskolai tanulmányaikat. A téves beidegződések, a negatív társadalmi szemlélet és az előítéletek következtében azt gondolják, egy fogyatékkal élő nem képes olyan mértékben ellátni a munkáját, mint egy egészséges ember. Emellett pedig a legtöbb munkahely akkor sem tudna mozgássérülteket alkalmazni, ha akarna, hiszen többségük nem akadálymentes. Az akadálymentesség pedig a hatékony munkavégzés elengedhetetlen feltétele.

A munkaadók többsége nincs tisztában azzal a ténnyel sem, hogy a mozgássérült alkalmazottak sokkal lojálisabbak, többet dolgoznak, hiszen számukra sokkal nagyobb öröm, hogy van munkahelyük, mint egy nem fogyatékos embernek. Ők sokkal nehezebben tudnak munkahelyet váltani, máshol elhelyezkedni, éppen ezért sokkal jobban megbecsülik az állásukat. Ráadásul a fogyatékosok számára a munkahely nemcsak jövedelmet, megélhetést jelent, hanem társadalmi megbecsülést, jobb életminőséget, „tartást” is.

A közoktatás és a felsőoktatás vizsgálatából jól látszik, hogy a fogyatékkal élők teljes esélyegyenlőségének megvalósulása igen csak gyerekcipőben jár. Ebből „egyenesen következik”, hogy ez a munkaerő-piaci lehetőségeket tekintve sincs másképp.

A fogyatékkal élők körében jelentkező igen magas munkanélküliség elsősorban állapotukra, fogyatékoságukra vezethető vissza, ám a fogyatékoság mellett igen jelentős probléma a szakképzettség vagy az iskolai végzettség hiánya. Ez az esetek többségében a képzési, oktatási rendszerek rugalmatlanságából, hiányosságából adódik. A helyzet pozitív irányú megváltozása – vagyis a fogyatékkal élő diplomások, érettségizettek, szakmával rendelkezők számának növekedése – azonban hosszú távon valósulhat csak meg, ám addig is „kezdeni kell valamit” a képzetlen, fogyatékkal élő munkanélküliekkel.

Erre a problémára a szakképzés és a felnőttoktatás jelentheti a megoldást. Napjainkban a mozgássérültek szakképzése az ún. szakmai rehabilitációs képzésekkel oldható meg. Ezeket a képzéseket a regionális munkaerő-fejlesztő és –képző központok vállalják fel, melyeknek mára országos hálózata alakult ki. A szakmai rehabilitációs képzések abból indulnak ki, hogy ha valakit sérülés ér, még mindig vannak olyan adottságai és képességei, melyekkel alkalmas bizonyos munkakörök betöltésére. Valójában nem a hiányosságokra, hanem a meglévő adottságokra koncentrálnak.

Tapasztalataim szerint a szakképzés és a felnőttoktatás területén sokkal inkább megvalósul az esélyegyenlőség, mint a közoktatás vagy a felsőoktatás területén, valamint a mozgássérültek is ezeken a területeken a legaktívabbak. Ez valószínűleg azért is van, mert ennek látják leginkább „értelmét”, hiszen ezek a képzések rövid távon járnak eredménnyel, illetve ezek biztosítják számukra leginkább a munkába állás lehetőségét.

A mozgássérültek egy része sajnos akkor sem tud bekapcsolódni a képzésekbe, részt venni a különböző tanfolyamokon, ha megvan a kellő motivációja, elszántsága. Ez a sérültség súlyossága miatt van, vagyis olyan mértékben korlátozott a mozgásuk, hogy nem, vagy csak nagyon nehezen tudják elhagyni otthonukat. *Erre a problémára a távoktatás jelenthet megoldást.* A távoktatás formájában történő képzés előnye, hogy a súlyos mozgássérültek otthon, saját környezetükben – mely biztonságos, hiszen az ő speciális igényeikhez van kialakítva – sajátíthatják el a tananyagot. Prob-

léma esetén felvehetik a kapcsolatot az oktatási központtal, és választ kaphatnak kérdéseikre. A távoktatás hátránya lehet, hogy a mozgássérültek továbbra sem integrálódnak a társadalomba, hiszen még a képzés során sem, vagy csak ritkán hagyják el otthonukat. Továbbra is elszeparáltak, a többségi társadalomtól „távol” tevékenykednek, ami tovább erősítheti zárkózottságukat. Ugyanakkor a távoktatás még mindig jobb megoldás, mint a képzésből való teljes kiszorulás.

A szakmai rehabilitációs képzések, szakképzések és a távoktatás képzései akkor eredményesek igazán, ha a megszerzett képesítéssel a mozgássérültek el is tudnak helyezkedni. Legtöbbjüknek azonban még szakmával a kezében sem sikerül. Ennek oka a már említett előítéletesség, a profitorientáltság (egy fogyatékkal élő nem tudja azt a teljesítményt nyújtani, mint egészséges kollégája), a munkaerő-piaci kínálat hiánya és az egyébként is magas munkanélküliség.

A fogyatékkal élők foglalkoztatására a távmunka jelenti a megoldást, mely napjainkban még nem igazán elterjedt Magyarországon. „A távmunka személyi számítógépen végzett olyan szellemi tevékenység, amelyben a munkavállaló otthon, vagy egy közelében kihelyezett munkahelyen, önállóan old meg feladatokat a távolban lévő munkáltató megbízásából.” A meghatározásból látszik, hogy a távmunka szempontjából potenciális munkaerőt jelenthetnek a mozgássérültek. A mozgássérült munkavállalók az otthon végzett munka során jobban odafigyelhetnek egészségük védelmére, illetve saját igényeiknek megfelelően alakíthatják ki a hatékony munkavégzéshez szükséges környezetet.

A távmunkával mindenki „jól jár”. Viszonylag kis társadalmi, gazdasági ráfordítással csökkenti a munkanélküliséget, ösztönzi a munkaerő át- és továbbképzését, valamint javítja a hátrányos helyzetű régiók és társadalmi rétegek munkához jutási esélyét. A távmunka alacsonyabb költségekkel jár, hiszen nem kell rezsiköltséget fizetni, és nem kell a munkavállalók esetleges utazási költségeit megtéríteni. A legfontosabb szempont azonban, hogy egy mozgássérült is munkához juthat.

A mozgássérültek kultúrafogyasztása

A mozgássérültek – és más fogyatékkal élők – művelődésben, kultúrafogyasztásban való részvétele talán még az oktatásban és képzésben való részvételüknél is alacsonyabb. A magyar jogszabályok – az Alkotmány, az esélyegyenlőségi törvény, a közművelődési törvény, a médiatörvény és a sporttörvény – mind-mind az esélyegyenlőséget, a mindenki által való hozzáférhetőséget hangsúlyozzák. A gyakorlatban ez nem mindig valósul meg.

Az Alkotmány 70/F §. (1) bekezdése szerint „A Magyar Köztársaság biztosítja az állampolgárok számára a művelődéshez való jogot”. Ennek a jognak a gyakorlását a magyar állam különböző kulturális intézmények fenntartásával, azok használatával, hozzáférhetőségével biztosítja.

Az 1997. évi CXL. törvény, ismertebb nevén a közművelődési törvény kimondja: „Mindenkinek joga, hogy megismerhesse a kulturális örökség javait és ezek jelentőségét a történelem alakulásában, a nemzeti, nemzetiségi és etnikai kisebbségi önismeret formálásában, valamint ezek védelmével kapcsolatos ismereteket a muzeális intézmények tevékenysége, a könyvtári szolgáltatások, az oktatás, a közművelődés, az ismeretterjesztés, a sajtó és a tömegtájékoztatás útján; igénybe vegye a nyilvános könyvtári ellátás rendszerét, a muzeális és közművelődési intézmények szolgáltatásait; műveltségét, készségeit életének minden szakaszában gyarapítsa, közművelődési jogai érvényesítése céljából közösséget hozzon létre, s külön jogszabályban megha-

tározottak szerint szervezetet alapítson, működtessen; e törvény szerint művelődési céljai megvalósításához közművelődési színteret, szervező, szervezeti és tartalmi segítséget kapjon.”

A leírtakhoz képest ma Magyarországon igen kevés olyan muzeális intézmény, könyvtár és művelődési ház van, mely eleget tenne a törvényben előírtaknak, vagyis biztosítaná a *mindenki* által való hozzáférhetőséget.

A muzeális intézményeknek csak töredéke látogatható a mozgássérültek által. Kevés az olyan könyvtár, melyet bárki könnyen és biztonságosan látogathat. Ugyanez elmondható a közművelődési intézményekről is, pedig a közművelődési intézmények szolgáltatásainak igénybevételét, hozzáférhetőségét szintén mindenki számára biztosítani kell.

Az elemi hiányosságok, vagyis az akadálymentesség hiánya miatt a mozgássérültek nehezen tudnak bekapcsolódni a kulturális életbe. Emellett igen nagy problémát jelent számukra a többségi társadalommal való kapcsolattartás. Igen sok mozgássérült ember nem képes önmagát elfogadni; tele van önértékelési problémákkal, kisebbségi érzéssel, egyéb gátlásokkal. Az épekkel való érintkezés óriási próbatételt jelent számukra, mivel attól félnek, az egészséges emberek sem fogadják el őket. (Sok esetben sajnos ez így is van.) A megaláztatástól, elfordulástól, az esetleges kigúnyolástól való félelmük miatt inkább ki sem mozdulnak otthonról. A mozgássérültek többsége igen zárkózott, néhányan még sorstársaikkal sem hajlandóak kapcsolatot tartani. Nem akarják elfogadni, hogy a sérült emberek csoportjához tartoznak, és a mozgáskorlátozottakkal való találkozás erre emlékeztetné őket.

A zárkózottság feloldására, az épek előítéleteinek lebontására és a mozgássérültek életének színesebbé tételére a közösségi, egyesületi tevékenység jelenthetné a megoldást. Ez a művelődési forma a kulturális élet egyik igen érdekes és fontos szelete, mely egyben a mozgássérült emberek társadalmi integrációjának eszköze. A mozgássérült emberek közösségi életben való részvétele „hozzászoktatná” az épeket, hogy ők is közöttük, velük élnek. A mozgássérültek gyakrabban találkozhatnak az egészséges emberekkel, mely az utóbbiak toleranciáját, elfogadását erősítené. Emellett a mozgáskorlátozott emberek művelődése is biztosított lenne, ha már egyszer – szégyenletes módon - a kultúra más területeiről kiszorulnak. Az e fajta kulturálódás tehát igen nagy jelentőséggel bír a mozgássérültek szempontjából.

A fentiek alapján nyilvánvaló, hogy a művelődésnek is megvan az esélyegyenlősítő szerepe, hiszen nagyban elősegíti a mozgássérültek társadalmi integrációját. Emellett pedig mindannyiunk érdeke, hogy kulturált, művelt társadalomban éljünk, melyhez hozzátartozik valamennyi állampolgár művelődése, vagyis a mozgássérült állampolgárok művelődése is.

Konklúzió

Egy társadalom, egy közösség fejlettsége, civilizáltsága abban is mérhető, hogy hogyan bánik elesett, gyámolítandó, segítségre szoruló tagjaival, milyen rendszereket épít ki gondozásukhoz, támogatásukhoz. A XXI. században ehhez természetesen az is hozzátartozik, hogy az adott társadalom, közösség mennyire kezeli a segítségre szoruló – jelen esetben a mozgássérült – tagjait egyenrangú félként. Az egyenrangú felek pedig egyenlő esélyekkel indulnak az élet valamennyi területén.

Ma Magyarországon az oktatásra, képzésre, foglalkoztatásra és kultúrára vonatkozó teljes esélyegyenlőség még várat magára, annak ellenére, hogy pozitív irányú változások tapasztalhatóak ezeken a területeken. A megvalósuló esélyegyenlő-

ség nemcsak a fogyatékkal élők, mozgássérültek érdeke, hanem az egész társadalom, sőt, az egész emberiség érdeke.

Napjainkban a fejlett országokban – így az Európai Unió országaiban is – jellemző az ún. előregedés. Ez azt jelenti, hogy ezen országok népessége egyre idősebb átlag életkorú, vagyis sokkal több idősebb, mint fiatalabb lakója van. Ezekben az országokban az élve születések száma is évről évre csökken. Idővel tehát az aktív népesség fogyni kezd, egyre több inaktív, nyugdíjas állampolgár lesz, a fiatal és középkorú munkavállalóknak pedig egyre több idős emberről kell gondoskodnia, egyre szélesebb szociális hálót kell fenntartania. A szociális támogató rendszerek azonban nemcsak a nyugdíjasok, hanem a fogyatékkal élők ellátására is szolgálnak. A fogyatékosok foglalkoztatása könnyítene az aktív népességre háruló terheken. Munkába állásuk nemcsak az ő érdekük, hanem a gazdaság és a többségi társadalom érdeke is, hiszen a foglalkoztatás által értéktermelővé és közteherviselővé válhatnak.

A színvonalas és hatékony munkavégzéshez azonban a fogyatékkal élő munkavállalóknak is szakmával, diplomával, jól hasznosítható képességekkel kell rendelkezniük. Ehhez pedig a képzésben, oktatásban való teljes részvételre és egyenlő bánásmódra van szükség.

Ugyanígy a kulturális életben való részvételt is biztosítani kell a fogyatékkal élők számára. Ez mindannyiunk érdeke, hiszen *a művelt, kulturált, nyitott, képezhető, új ismeretek befogadására kész és széles látókörű állampolgárok a társadalom és a gazdaság fejlődésének alapját szolgáltatják. A társadalmi fejlődés soha nem képzelhető e egyéni fejlődés nélkül, és az egyéni fejlődésnek lehet a biztosítéka a képzésben és a kultúrafogyasztásban megvalósuló esélyegyenlőség és teljes körű részvétel.*

Mindezek megvalósítását elemi szinten kell kezdeni. *Elsőként az élet legalapvetőbb területein kell biztosítani az esélyegyenlőséget, úgy mint akadálymentes környezet és közlekedés, civilizált, „emberi” életkörülmények, biztos és rendszeres jövedelem vagy az általános életfeltételek javulása. Az első lépések után következhetnek a nagyobb horderejű, több pénzt, időt és energiát igénylő lépések, úgy mint integrált oktatás az óvodától az egyetemig, magasabban kvalifikált, szellemi munkavégzés lehetősége vagy mindenki számára elérhető kulturális élet.*

Ezen lépések megtételéhez igen széles körű társadalmi összefogásra van szükség. Az Országgyűlés és a minisztériumok legmagasabb szinten hozott intézkedései, jogszabályai ne csak elméletben létezzenek! Ellenőrizni kellene az előírások megvalósulását, és ha szükséges, szankcionálni kell azok elmulasztását. A törvényben (korábban) előírt 2005. január 1-i határidőre a közintézménynek mindössze 20%-a tett eleget az akadálymentesség feltételeinek. A problémát a szőnyeg alá söpörték: a jelenlegi határidő 2010. január 1-e. A kormányzati szervezetek, állami hatóságoknak különböző akcióprogramokat kellene szervezniük – a magán és civil szektorral, valamint az állampolgárokkal összefogva – a másság elfogadása, az előítéletek felszámolása és a segítőkészség növelése érdekében. A mozgássérültek érdekképviselői szerveinek nagyobb hatáskört kellene biztosítani, hiszen maguk az érintettek tudják legjobban, mire is van szükségük. Elengedhetetlen a megfelelő társadalmi párbeszéd is, vagyis a különböző, fogyatékkal élőket érintő kérdésekben ne hozzanak döntést a megkérdezésük nélkül.

Talán furcsán hangzik, de lényeges: tanulhatnánk a gyerekektől is. Bennük még nem élnek negatív sztereotípiák, előítéletek, mindenkire egyformán viszonyulnak. Éppen ezért az integrált nevelés, oktatás igen hangsúlyos eleme a teljes esélyegyenlőség megvalósulásának. Amennyiben az egészséges emberek életük korai szakaszá-

ban – óvodában, általános iskola alsó tagozatában - naponta találkoznak mozgássérültekkel, további életük során is toleránsabbak, megértőbbek és segítőkészebbek lesznek velük.

A probléma tehát igen összetett. *A felvetett kérdés, mely szerint megvalósul-e az esélyegyenlőség az oktatás, képzés és kultúra terén, a válasz: a teljes esélyegyenlőség megvalósulásának feltétele az esélyegyenlőség. Az oktatás és művelődés csak akkor töltheti be esélyegyenlősítő szerepét, ha ezeken a területeken már létezik a teljes esélyegyenlőség.*

A felhasznált irodalom jegyzéke

- A fogyatékos emberek Európába mennek. Szerk.: Ignác Beáta, MEOSZ, Bp., 2003.
- A jövő útja – Távmunka. A MEOSZ OTTI kiadványa, Bp., 2002.
- A munka biztonsága a rehabilitációs foglalkoztatásban: A fogyatékos személyek foglalkoztatási körülményeiről. Szerk.: Kanyik Csaba – Némethy Szabolcs – Szikali István. Új Mandátum Magyarországi Krízis Intervenciók Központ Egyesület, Bp., 2000.
- Az emberi jogok a mindennapokban – Az Európa Tanács Emberi jogi területen kifejtett tevékenységének jelentősége. Európa Tanács információs és Dokumentációs Központ, Bp., 1998.
- Beszámoló a 2002/2003-as tanévről. Mozgáskorlátozottak Egyesületeinek Országos Szövetsége Oktatási, Továbbképző és Távmunka Intézet
- SCHWARZBACH, BRIGITTE – WALTER, URSULA: Mozgássérült gyermek a családban. Medicina Kiadó, Bp., 1987.
- CHIKÁN CSABA: Esélyegyenlőség fogyatékosok számára. MEOSZ, Bp., 2001.
- HÁRI MÁRIA: A konduktív pedagógia története. MPANNI, Bp., 1997.
- Esélyt teremtő iskolák – Iskolai törekvések a hátrányos helyzetűek tanulási kudarcainak leküzdésére. Országos Közoktatási Intézet Felnőttoktatási és Kisebbségi Központ, Bp., 2003.
- Illyés Sándor: Az eszmény, a törvény, a tradíció és a feltételek a közoktatás megújulásában – Különös tekintettel az ép és a fogyatékos gyermekek együttnevelésére. In: Új Pedagógiai Szemle, 2004. július-augusztus. 3.-7. o.
- KÁLMÁN ZSÓFIA – KÖNCZEI GYÖRGY: A Taigetosztól az esélyegyenlőségig. Osiris, Bp., 2002.
- Szakmai rehabilitációs képzési lehetőségek a képző központok hálózatában. Készült a Szociális és Családügyi Minisztérium támogatásával, a Székesfehérvári Regionális Munkaerő-fejlesztő és Képző Központ gondozásában, 2001.
- Társadalom és személyiség. Gondolatok a rokkant emberek életéről. Szerk.: Fekete Árpád, MEOSZ, Bp., 1995.
- Utak és lehetőségek az egyenlő esélyek megteremtésére: Szociális párbeszéd az ezredforduló Magyarországon. Szerk.: Németh György. Szociális és Családügyi Minisztérium, Bp., 2001.
- 200 kérdés – 200 válasz az Európai Unióról - EU csatlakozás 2004. A Magyar Köztársaság Külügyminisztériumának tájékoztató kiadványa, 2003. március
2001. évi népszámlálás. 12. A fogyatékos emberek helyzete. KSH, Bp., 2003.

Internetes források:

- <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=hirek-kopataki-beszamolo.html> 2004.11.17.
- <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=befogado-02-Kopatakine-Felno.html> 2004.11.17.
- <http://www.oki.hu/cikk.php?kod=2004-02-be-halasz-sajatos.html> 2004.03.19.
- <http://www.fogyatekos.lap.hu>

ADORJÁN TÍMEA

A magyar filmművészet 1990 és 2004 között*

A magyar filmművészet az 1990 és 2004 közötti időszakát vizsgálom. Arra voltam kíváncsi, hogyan látják a világot a magyar filmrendezők, mi az, amit fontosnak tartanak elmondani, üzeni a kép segítségével. Érdekesnek tartottam megvizsgálni, milyennek látjuk magunkat mi, magyarok. Hogyan, milyennek látják az embert a magyar rendezők? Milyen az arca, ennek a lénynek? Milyenek a mozdulatai? Mi rejtőzik benne? Mi az, amit gondol, önmagáról és a világról? Mi az, amiben hisz? Képes, tud-e hinni valamiben? Mi az, amit megvet, gyűlöl? És mit akar ez a lény? Akar-e valamit? Merre tart az útján? Hova viszi az út? Milyen utat/utakat választ? Lehet-e, tud-e választani? Milyen az az út, amelyen mozog vagy áll? Milyennek látja az „utat”? Az út mozog vagy ő? Egyáltalán van-e út?

Kb. 4,5 milliárd éves a Föld nevű bolygó. A baktériumok, moszatok kb. 3700 millió éve itt laknak. Kb. 570 millió évvel ezelőtt jelentek meg az első szilárd vázú állatok, a gerincesek kb. 400 millió éve jelentek meg. Az emberfélék megjelenése kb. 5 millió évvel ezelőttre tehető. A Homo sapiens sapiens körülbelül 40000 éve lakik itt. A Nap még megközelítőleg 5 milliárd évig „él”. És ameddig még a Nap „ragyog”, addig még a Föld is ragyoghat/na.

Merre tart? Milyen irányban halad, szalad, rohan vagy csoszog, kullog, ballag 6 milliárd furcsa, szeszélyes, akaratos, gögös, narcisztikus lény? Mi az, amit akar? Akar-e továbbfejlődni a Homo sapiens sapiens? Vagy beleunt mindebbe, és úgy gondolta, hogy megáll? Akarja-e az elkövetkezendő 40000 vagy 500000 vagy 1 millió vagy 5000 millió évet? Akar-e a Föld nevű bolygón élni?

Egyre több építmény, technikai eszköz, tárgy és történet veszi körül ezt a büszke lényt. Kiépíti személyi kultuszát és ünnepli magát. Egyre inkább úgy érzi, győzelmet aratott. Tetszik, tetszeleg önmagának. Épít és rombol. Terjeszkedik. Trónszékében ül. Rajongással nézi arcát, erejét, mozdulatait. Soha nem látott még ennél szebbet. És újra meg újra látni akarja magát. Milliónyi variációban.

A film: szalagon rögzítve arcunk, mozdulataink – s mi lenyűgözve nézzük magunkat ebben a furcsa, sima és görbe tükörben. Nézzük, csodáljuk és szörnyülködünk, a lény akit ábrázol egyszerre vonz és taszít minket, amennyire lenyűgöző, káprázatos és annyira hátborzongató is, angyali és ördögi, gyönyörű és elrettentő, erős és erőtlens.

A 90-es évek magyar mozgóképe a 80-as, sőt a 70-es években indul útjára, de a századvég nem hozott stílusforradalmat, az előző két évtized esztétikáját és témaköreit viszi tovább. 1989-90 nagy történelmi törésvonal, ennek ellenére a 90-es évek magyar filmjeiből nem egy új korszak atmoszférája árad. A rendszerváltás egy új, egy másfajta világ felé nyitott utat. A századvég magyar filmjeiben úgy tűnik, mintha a múlt nem tudna vagy nem akarna véget érni. A jövő csak nem akar elkezdődni. Nem tud? Vagy nem is akar?! A kor szelleme meglapul. Hallgat. Úgy látszik, a

* A szerző szakdolgozatának szerkesztett változata.

mélyben minden változatlan. A stílus nem változott. A képek, a mondatok, a hősök valójában nem változtak. Úgy tűnik, a lerombolt falak helyébe máris újak épültek. Nézzük például Jancsó, a kilencvenes évek elején készített filmjeit (pl. a Kék Duna keringő), Tarr Béla (Sátántangó; Werckmeister harmóniák), Fehér György (Szürküllet; Szenvedély), Szomjas György (Roncsfilm), Szász János (Woyzeck), Grunwalsky Ferenc (Visszatérés), Sopsits Árpád (Céllövölde), Szabó Ildikó (Gyerekgyilkosságok) stb. alkotásait.

A kilencvenes évek fordulóján a hazai filmművészetnek szüksége van a titkokra, az irracionálisra, a mágiára és a misztikumra is ahhoz, hogy megtalálja és megmagyarázza helyét a világban. Felértékelődik a romantika. Igaz, minden művészeti ág kiindulási pontja a mesék, az álmok, a mitológia. A magyar filmesek ezt fedezik fel újra. A történetek egy látomásos álomvilágban játszódnak. A mikrokozmosz összekapcsolódik a makrokozmoszsal. Megjelenik bennük a transzcendencia, a természetfeletti, földöntúli. Az érvényes válaszok nélküli, széttöredezett, atomjaira hullott világot csak valamiféle természetfeletti hatalom képes összetartani. A transzcendencia megjelenik a földön, és végzetszerűen alakítja a történeteket. A történelem világa megpróbál az absztrakcióba, a teljes megkérdőjelezésbe menekülni. Nézzük például Enyedi Ildikó (Simon mágus), Kamondi Zoltán (Halálutak és angyalok, Az alkímista és a szűz), Szaladják István (Aranymadár), stb. filmjeit.

És a fiatal filmesek? Az „új raj”(Grunwalsky szavai)?

Az új filmes generáció alkotásaiban ellenszegülésnek, rebelliónak nyoma sincs. Nem dühöngő ifjúság. Nem haragosak. Nem látható valamiféle radikalizmus. Nem látható újszerű alkotói hozzáállás. Óvatosak. Hiányoznak a személyes élmények.

Az emberi konfliktusok, életérzések. Az őszinteség. Az őszinteség másokhoz és önmagukhoz. Önmaguk és tetteik végiggondolása. Hol a kockázat? A kiállítás? Mintha még mindig Jancsó Mikós lenne a legfiatalabb magyar filmes. A kivételek közé: Mundruczó Kornél, Dyga Zsombor, Hajdú Szabolcs, Török Ferenc, Mispál Attila, a Buharovok,... tartoznak. Hát, mit mondjak...nem túl sok...

Balázs Béla szerint a film minden más művészetnél szorosabban függ össze a társadalommal, hiszen bizonyos szempontból a közönség teremti a filmet. A döntő pont az ő tehetsége és ízlése. A film korlátlan lehetőségeket rejt magában, s ennek a sorsát tartja a kezében a közönség.

„És számomra ez az egyetlen aktus, amire a mozi képes: fenntartani a változás eszméjét. A tulajdonképpeni politikai aktus, amire a mozi képes, az a változás latens lehetővé tétele azáltal, hogy nem tapasztjuk be az emberek agyát és szemét.” – írja Wim Wenders.

Hát nézzük, miféle utakat választunk. Milyen a rendszerváltozás utáni Magyarország Jancsó szerint? És milyennek ábrázolja az ott élőket a Kék Duna keringőben (1991)?

Jancsó balett forgatagában a régi-új Magyarország fondorlatos, gyilkos, bár kiszérszerű politikai cselszövései bonyolódnak. Egy letűnt világ keveredik egy új leplezetlen barbarizmussal. A homályosság még sűrűbb, mint valaha.

A figurák maszkváltó figurák. Úgy változnak, alakulnak, transzformálódnak, ahogy a pillanatnyi érdek megkívánja. A maszk alatt újabb maszkok lapulnak. Mindenki gyanús, bármikor szerepet válthat: hízelegethet, udvarolhat, majd lecsaphat, hirtelen fegyvert foghat.

A film végén a merényletet tervező lesz az áldozat. Az üzenet: a hatalom mindig erősebb, mint azok, akik ellene láznak. Jancsónál az ember manipuláló vagy a

hatalom által manipulált lény. A mechanikus eszközök ennek az alattomos fortélyos játéknak a szolgálatában állnak. A videokamera is tulajdonképpen fegyver, a csatater gyilkos fegyvere. Ugyanúgy funkcionál mint a pisztoly. Minden és mindenki az ellenőrzésnek és az információknak van kiszolgáltatva. Bármikor bármikor bűnnek minősülhet. Az ellenségek egymást tételező, egymástól függő, egymással mégis cimboráló partnerek. Ugyanabban a hajóban eveznek. A tét: ki győz le kicsodát? De a birkózás ugyanabban az arénában folyik.

Egy kibogozhatatlanul sűrű, kaotikus világ jelenik meg előttünk, mely egyszerre nyitott és zárt, jelen és jövőbeli, lehetséges és valós. Rendezett és rendezhetetlen, valós és képzeletbeli, objektív és szubjektív természetű. Azt hiszem mondhatjuk, A JÁTSZMÁK ÚTJÁN vagy A MASZKOK ÚTJÁN vagyunk.

És a Játzmák útja egyben a BŰN ÚTJA is.

No, és mit lát Fehér György? Mit akar mondani nekünk?

A Szürkület (1990) című filmben a föld felszíne furcsa textúrájú, olyannak tűnik, mintha valamilyen anatómiai térkép lenne. Vonz, de taszít is, elrettent, de magába is szív, rútság és szépség egybegyúrva, titokzatos szövevény. A legkisebb rezdülésnek is üzenete, jelentősége van. A nagy dráma belesüpped a hétköznapi egyformaságába, ismétlődésébe.

A némaság szinte ugyanaz, mint az üvöltés. Az is felforgató erejű. A hallgatások még azt a kevés beszédet is elnyelik, ami elhangzik. A beszéd különös masszává, egyfajta zörejjé, hatássá, zenévé változik.

A szereplők mintegy hasonulni kezdenek a bűn elkövetőjéhez. A bűnöst megtalálni lehetetlenség, bárki lehetett a gyilkos. Mert a bűn mintha itt született volna, nem lehet leválasztani rólunk. A „jó” és a „rossz” egymással szimbiózisban él. Nincs egy bizonyos forrása ahonnan származtatható, hanem szétterjedő, mindent átszövő. Nem lehet kivágni, mint egy férges almából a rossz részt. Nem lehet hálóba fogni, és azt mondani, no most megvagy, elkaptalak te „rossz”! Nincs kit elkapni! A „rossz” nem egy személyben van. Bennünk van, mindannyiunkban.

A BŰN ÚTJÁN járunk.

És Tarr Béla mit gondol ? Hol járunk?

A Sátántangóban (1991–1993) riasztó víziót fest az emberi létezés csödjéről, a szétesettség, a leépülés, az atomokra hullás utolsó stációjáról. És az univerzum tétlen közönyéről, csendjéről. A díszlet egy meghatározhatatlan, faluszerű település, „telep”. Isten háta mögötti, sárba ragadt hely, melynek rozoga épületeiben élnek vegetáló, vergődő, megváltásra váró hősei. Ez a hely főként a lélek börtöne, ahol az alkohol, az önbecsapás, önámítás, a tehetetlenség pusztít.

Mindenki mindenkit átver, becsap, kihasznál, miközben a szereplők valami nagyról, nemesről álmodnak. Mindig meg tudják indokolni, hogy éppen miért használják ki és verik át a másikat. Talán őszintén gondolják, hogy most sikerülni fog rendes emberré válni, annak ellenére, hogy a körülmények most éppen olyanok, hogy épp ezt az embert el kell taposni. És mivel mindegyikük így érvel és cselekszik, az eredmény a testi-lelki tönkremenés végtelen körforgása.

Irimiás igazi hamis próféta. A legkétségbeesettebb, a legkiszolgáltatottabb embereken élősködik, akiknek még van vesztenivalójuk, még vannak álmaik, és akik éppen ezért kapva kapnak minden felcsillantott lehetőségen, amely a felemelkedés ígéretével kecsegtet. Ez a figura csak saját személyiségének szuggesztív erejére támaszkodik, attól olyan ördögi. Nem próbálja meggyőzni az embereket, hanem

megjelenésével, titokzatosságával és elvont, filozófikus és költői beszédeivel elhitheti magáról, hogy ő nem ebből a világból való.

Az ember legsárbaragadtabb kiszolgáltatottságában is képes keresni valamit önmaga fölött, ami nagyobbak látszik mint ő, amiben bízni tudhat. És kiszolgáltatottsága épp emiatt válik végképp reménytelenné. Minél valószínűtlenebbnek látszik valami, annál valószínűbben képes irányítani a hitükben kiszolgáltatott embereket az üres látszat. Az érzékfeletti Tarr számára semmi más, mint a végső emberi kiszolgáltatottság mentsvára, a belé vetett bizalom az emberi kiszolgáltatottság legvégső bizonyítéka. Tarr szerint a végzet nem drámai. Nem fatális, vagy kimódolt események következménye. Nem azért elkerülhetetlen, mert egyszer megesett valami, aminek a következményei megkerülhetetlenek. Ez a végzet a változatlan, az örök visszatérés végzete. Nem kell hozzá sem bűn, sem sorscsapás. Érvényes mindenkire, függetlenül attól, hogy hol helyezkedik el egy hierarchiában.

Tarr világában a leépülés szép lassan, de megállíthatatlanul mindenhova elér. És a kérdés csupán az: mit csinálunk eközben? A jelen pillanat túlélésében nincs mentesség: az idő üres. Végtelen, tagolatlan dimenzió, amelyben minden ugyanúgy ismétlődik.

Minden figurát titok övez. Nem lehet tudni, hogy kicsodák. Végtelenül nyomoronc kinézetűek egy nyomoronc környezetben, mégis látszik rajtuk valami finomság, az intellektusnak valami nyoma. Olyanok, mintha valahonnan idekerültek volna, és most nem tudnának innen kiszabadulni. Van bennük valamiféle nem evilági. Arcuk még arról vall, hogy vannak álmaik.

Ez bizony a CSALÓK ÚTJA és AZ ÖNÁMÍTÁS ÚTJA.

És ha eddig még nem is lettek volna bűneid, akkor most majd elköveted őket.

Sugallja Janisch Attila Árnyék a havon című filmje. Mintha azért lennél még életben, hogy segíts bűneidnek kitölteni a rendelkezésre álló teret. Az utad kijelölve, bűntől bűnig.

Mert hát, ugyan ki az, aki nemet mondana az elé hulló zsákmányra?

Főképpen, ha olyan mint a sült galamb, amire mindig is vártunk és most hirtelen egyenesen felénk repül, a szájunk fele tart, miközben mi egy silány beton tájban állunk. És ha már a szájunkban landolt, lenne olyan, aki kiköpi? Csak azért, mert az történetesen egy lopott, féltve őrzött kincsekkel teli sült galamb? Most valljuk be, lenne olyan, akiben nem fordulna meg az ötlet, hogy eltegye önmagának? És máris itt vagyunk, A BŰN ÚTJÁRA LÉPVE.

És máris itt állunk, kétszeresen is a halál torkába lökve mi, az akárkik. A Josef K.-k. Egy málló-pusztuló, kopár, vigasztalan, végítélet hangulatú tájban, késő őszszél, tél elején, amikor még ködösen, füstösen szürke, fagyott, dermedt, halott, félhalott minden. A bűnbeesés véletlenszerű. No de hát, nem mindegy? A bűnt elkövetük. A kezünk már véres. Ezért lakolnunk kell.

Már nincs menekvés. Nincs megváltás, nincs kiút. Itt vagyunk, az egérfogóban. A kör bezárult. A civilizációból kivetettünk. Valóság és vízió összemosódik. S mi mintegy ráfagyunk a celluloidra, kétdimenzióssá válunk, képpé dermedünk, belefagyunk gondolattalan meditációinkba.

És mi az, amit Szász János sugall? TOVÁBB AZ ÚTON, A BŰN FELÉ.

Szász Büchner drámáját a mai Magyarországra helyezte. Vasúti sínek közé, vilanyoszlopok, hangszórók ütött-kopott, beszürkült térbe.

A kérdés: mit visel el az ember? hol a határ, amin túl már cselekedni kell? lehet-e cselekedni?

Magába zár fojtogató ölelésével a tér. Belédkapaszkodik és nem enged el. Csak önmagad tengelye körül foroghatsz, mint egy ringlispíl. Nincsenek színek. Csak a mindent befedő sár. Buckák. Füst. Sínek, melyek nem vezetnek sehová sem.

Persze te csak mész. Valami hajt, üz. Előre. Vagy inkább csak körbe-körbe. Nem állhatsz meg félúton. Vonszolod magad nagy testeddel előre. Pedig elfáradtál. Vastag bőrödön verejték csillog. Már kopaszodsz. Csak nézel értetlenül. Arcodra telepedik riadtságod. Magadban hordozod, cipeled bűneid, melyek mindig is benned voltak. És terebélyesednek, mint robosztus alakod. Egy fekete varjúhoz hasonlítasz. Párod is. Gyönyörű nő van az oldaladon, de ő mégsincs ott. Írisze gomolygó füst. Korhadt. Megvet. Gyűlöl. Azt hiszi, legyőzött. A te szemedből is mérhetetlen sötétség árad, s üzött alakodat egészen befedi. Tetőtől- talpig. Előbb vagy utóbb felszínre tör ez a vasoxidfekete elemi erő. Csak idő kérdése. Izzadt vagy. Lassan mozogsz. Nehézkesen. Végül is hova sietnél? De hatalmas testeden, mozdulataidon áttűnik valamiféle ősi ártatlanság is. Valaki folyton-folyvást a saját lépteihez akar igazítani. Hálóba fogni mozdulataid. Valaki folyton- folyvást figyel. Arcod folytonos premier plánban. Benne vagy a nagy kísérletben, melyet végül is te magad vállaltál. De te a saját törvényeid szerint mozogsz, forogsz.

Némaságba burkolóztál. Isten magadra hagyott bűneiddel. De már nincs szükség semmire sem. Árad belőled a pusztulás. Kezedbe adják a pengét. Te magad vagy a penge. Nincs semmi, amibe megkapaszkodhatnál, semmi, ami visszafogná bűneid. A Nap csak egy elszáradt napraforgó. Nem tart vissza semmi, neked menned kell, előre. Meg kell tenned. Ölnöd kell, kíméletlenül.

Van-e ÚT A BÜNENBEN? – kérdezi Fehér György.

Szenvedély című filmje haláltánc. A film nyitójelenete a két figura körtánca, ez a körmozgás később visszatér, mintegy keretbe fogja a történetet. A halál keretébe.

A szereplőket egy démoni vágó, erő, a szenvedély elemi ereje hajtja, üzi. A mindent elfojtó szürkületbe, esőbe és sárba ragadt, ott vergődő alakok egyetlen kiugrási lehetősége szenvedélyük, de végül az is belesüpped a csendbe, a sötétségbe.

A gyilkossági kísérlet és a végső gyilkosság gépiesen zajlik, hidegvérrel. Derzsi a helyrehozhatatlant akarja helyrehozni. De mindhiába. Valami beléjük szövődött. Egyszerre foglyai és börtönőrei, barátai és leggyűlöltebb ellenségei önmaguknak. Hova is menekülhetnének? Ez a pusztulás szagát árasztó közeg belőlük fakad, áramlik, ha színhelyet is változtatnának, világukat vinnék magukkal. Abban a szürke, olajos, élettelen maszatban, abban a bugyorban léteznek, forognak tovább, melyet ők maguk ástak önmaguknak. Az ördögi körből mindig csak ugyanoda van kijutás.

A jogrendszer felmentést ad a feleségnek és a szeretőnek. A harc látszólag elül kettejük között is. Talán már újra élők. Végső táncuk is valódi már, mechanizmusnak nyoma sincs, szeretetről árulkodó. De mindez hiába, a magasabb rendű, az isteni ítélőszék nem viselheti el a történeteket. A tettesek csak sodródnak az eseményekkel, valamiféle erő fújja ide-oda őket ezen a kifeszített hálón. Még akkor sem ők irányítanak mikor saját kezüleg hajtanak végre valamit. Úgy tűnik, az események ugyanaz a felsőbb akarat, erő vagy sors hatására következnek be, mint ami végül azt a bizonyos ítéletet is kimondja.

Sopsits Árpád fejtegeti (Céllövölde), hogy mi történik/ történhet, ha nem óhajtjuk az elénk göngyölített utat? Ha nem akarunk azon végigmenni? És inkább letérünk az útról? Választhatunk- e más utat, mint amit nekünk szántak, amelyet már kiegyengettek előttünk? Ha arra nincs szükségünk? Ha a már kitapasztalt út nekünk nem kell? Ha nem tudunk hozzáigazodni a kitaposott úthoz? Ha számunkra ez nem

járható? Mert telítve van abnormitással, gátlástalansággal, valamiféle ősi vadállatisággal?

A helyszín egy igen szomorú hely. Ha létezne is ufo, ide, erre a helyre még az sem jönne el. Miért pont ide jönne? A mosoly nem létezik errefelé, és az embereknek mintha bedeszkták volna az arcát. A figurákat átjárja a fásultság, kiábrándultság, nyúzottak, megtépázott külsejűek, kiégett szemükkel állnak vagy mozognak. Mintha már meghaltak volna valamikor, réges régen, most kényszerűségből itt vergődnek. Ugyanakkor a látszólag statikus figurákat mély erők feszítik belülről. Ha elmozdulnak is egymástól, tettük romboló a másokra nézve: megcsalás, hűtlenség. Időzített bombaként ketyegnek a falak között.

A figurák elgördülnek egymás mellett. Egy helyen élnek, de mégis mindenki külön-külön, a maga kis odújába zártan, vagy valamiféle burában. És csakis a saját kis animális és vegetatív érdekeiknek, szükségleteik mentén mozognak.

Ezen a helyen az egyén vágyai nem teljesülnek. Felmerül a csoda igénye. Hol a csoda? A megmagyarázhatatlan? A lehetetlen? De a csoda nem lakozik itt. Nem alszanak ki a fények, csak úgy egy szempillantásra. Ezt mesterségesen kell pótolni valamivel. Például ha lehunyom a szemem, akkor nem látom a fényeket. Vagy egy ütött-kopott deszkával. A csodát csak silány dolgokkal pótolhatom. Csak így verhetem át a valóságot. De ez ócska trükk.

A szereplők valamiféle űrben vegetálnak. Információk között és mégis hiányában. Mi a valóság, hogyan tájékozódhatom? Minek hihetek? Azért létezik, mert olvastam valahol, valamikor? Vagy mert láttam, hallottam a televízióban? Vagy már nem is tudom hol hallottam, talán valaki mondta, vagy talán olvastam, vagy az is lehet hogy a rádióban vagy a televízióból tudom. Az információk összemosódnak és hitelüket is veszítik.

A bűn elkövetése szándékos, nem véletlenszerű. A nyomozó szeretne hinni az elkövetés véletlenszerűségében, de erre nincs lehetőség, a fiú tette szándékolt. A bűnhődés be sem következik, a bűn mintegy visszapattan a világba belévetett emberrel. Ez a BŰNHÖDÉS NÉLKÜL A BŰNBEN.

Szász János AZ ELIDEGENEDÉS ÚTJÁT jeleníti meg Witman fiúk című alkotásában. – A BŰN ÚTJÁN BŰNTUDAT NÉLKÜL.

Az elidegenedett világ jelenik meg. A külső terek fogcsikorgató hidegsége a benne ide-oda szaladgáló, kóborló, üvöltő kutyákkal a belső terek fagyával párosul: kocsmák züllött világával, vöröslámpás negyedekkel, az iskola dermesztő szigorával, jéghideg szobákkal. A fiúkban benne él a gyilkolás ösztöne, de a szeretetre, melegségre való éhség ösztöne is. De érzéseiket, érzelmeiket olyan személynek próbálják nyújtani, aki nem kér belőle.

Mennyit látunk a világból? Mi az, amit tudunk? Tudunk-e valamit?

Tarr Béla keserű képet vázol A KÖRFORGÁS ÚTJÁRÓL a Werkmeister harmóniákban (2001). Ez a VILÁGTENGELYEK KÖRÜLI ÚT.

Csak annyit tudunk, amennyit a főhős Valuska, az egész várost magához ölelni vágyó mindenki bolondja. A külvilágról csak beszélnek, alig láthatunk belőle valamit. Csak pletykák vannak, hírek, melyekből próbáljuk összeállítani, hogy mi is történik tulajdonképpen.

Tarr filmjében a világ a halál torkában van, de még ebben a reménytelenségben is küszködni és remélni kell. Még a szörnyű, pusztuló kisvárosban is mindenki teszi a dolgát, végzi a mindennapi kis rituáléit. A hétköznapi monotónia válik ritussá. Ezek a szokások, rituálék önazonosságunk alapjai. Végérvényesen a sajátunknak

tudjuk. De ugyanakkor a rutinszerű, egyre nagyobb panelekből összerakott létezés az akció- és reakcióképesség teljes hiányát képviseli. A lét legegyszerűbb, legolcsóbb, legkönnyebben hozzáférhető módja.

Mindenki valamilyen félig vagy rosszul ismert vagy megismerhetetlen rendnek engedelmeskedik. Pedig ebben a világban soha többé nem kel fel a nap. A Nagy Hal halott. Az egész ördögi cselekmény az ő teteme köré szerveződik. Ez a furcsa, hatalmas állat csel, olyan mint a trójai faló. Csodát, titkot ígérő, sejtelmes totem.

De a bálna szeme üveges, halott szem. Hír és rémhír egybemosódik. A téren gyülekező tömeget félelmetes, pusztító csőcselékként ábrázolja Tarr. Ezen a pokoli tájon a győzelem vereség, és a vereség győzelem. Ahogy egyre gyakrabban ismételtetik a híreket, úgy növekszik a félelem. „Azért gondolkodnak, mert félnek. Aki fél, nem tud semmit.” – olvassa Valuska a film vége felé, valamilyen üzenet töredékékként. A fojtogató, lappangó nyomás pokoli mézszárlásban tör ki. Végül a tomboló csőcselék kifulladás, a leállíthatatlannak tűnő forgás megáll, de csak hogy irányt váltson. A világ megpróbálja feldolgozni, magába olvasztani, vagy lerázni a történeteket, majd újra visszaáll a rend. Lényegében nincs felelőssé tehető, megítélhető összeesküvés. Az emberi leépülés nem konkrét emberek aljassága és egy beszorított léthelyzet eredménye. És közvetlenül összekapcsolódik a szellemiség illúziójával is.

Valuska személyes sorsa végéhez közeledik, de a világ távolról sem. Az megy tovább, nem szűnik meg a legkülönfélébb tevékenységeknek helyet adni az ottmaradók számára. A világ több, mint az egyes ember sorsa. Nem mozdult előre semmi sem. Olyan, mintha minden önmaga körül forogna. A saját tengelye körül. A film végén tulajdonképpen minden kezdődhetne előlről. A film elején a kocsmában eljátszott napfogyatkozás – rítusban megjelenő kozmikus rend éppoly gépies, monoton mint a bolygón levő élet, mozgás. A káosz és a rend éjszakája váltja egymást. A vak erő csak működik tovább a maga mozgásviszonylatai és egyensúlyi szerkezetei mentén.

BŰN – BŰNELKÖVETŐ NÉLKÜL? A SZENZÁCIÓ ÚTJA Dyga Zsombor Gyilkosok című filmjében körképet ad a mesterségesen gerjesztett erőszak útjáról. Ha nincs miről írni, beszélni, akkor mi majd csinálunk magunknak. Erőszakot teremtünk. Elvégre a rossz hír jól fizet.

A bűnelkövetés előre eltervezett, kimódolt. A bűnhődésnek még a nyoma sem jelenik meg. A teljes érzéketlenség, érdekkapcsolatok világa áll vagy forog előttünk. Gyilkosaink hallgatnak a halál előtt, alatt s azután is.

AZ ERŐSZAK ÚTJA A Ponyvaregény, Trainspotting, Született gyilkosok, Mátrix, vagyis Tarantino, Scorsese stb. filmek mítoszán, látványvilágán szocializálódott generációt jeleníti meg Mundruczó. Akció, horror és pornófilmekben nevelkedett fiatalok könnyörtelen világába lépünk. A szereplők King Kong, Frankenstein, Drakula, a terminátorok, Godzilla „gyermekai”. A világ prostitualizálódott. Egoizmus, nárcizmus, felszabadított ösztönvilág tombol. Vadság, agresszió, vér, fegyverek, erőszak. Nincs könyörület, szánalom, megbocsátás. Mire is irányulhatna a vágyp? „Nincsen nekem vágyp semmi” mondja a cím is.

KÍGYÓUTAK Egy olyan közegbe helyezi Mundruczó a szereplőit, ahol a bűn, a deviancia, az abnormitás megszokott, mindennapos dolog, és ahol az egyén – szinte akaratán kívül – nem, vagy alig képes normális értelemben vett lelki, nyelvi kommunikációra. Az emberi kapcsolatok széttöredeztek, eltorzultak, kicsavarodtak. Az ember mint valamiféle gép, növény és állat keveréke jelenik meg. A létezés animális-növényi és mechanikus.

A figurák, mint a halak, ide-oda siklanak, jönnek – mennek, járkálnak, megfoghatatlanok, mindig kicsúsznak a kezünk közül. Megrázzák magukat és továbbállnak. Minden leperreg róluk. Enni inni, berúgni és ürülni, okádni vagy maszturbálni, szexuális vágyakat kielégíteni így vagy amúgy, félig, majdnem, mintegy helyettesítve, futólag ugyanolyan természetes dolog mint motorozni, videójátékok feszültségébe feledkezni. Ez a vizelés, gyors habzsolás, villámgyors közösülés szférája. Az úgynevezett „drámai” pillanat gyors, és hirtelen lezáruló. Vizelni, fogat mosni, zuhanyozni hosszabb ideig tart vagy mondjuk ugyanannyi ideig tart mint egy szexuális együttlét, vagy egy gyerekszülés, vagy a gyerek eladása.

Ha akad is még szándék bennük a jóságra, a kedveskedést széttöri faragatlanságuk, durvaságuk. Arcukon, mozdulataikban ott a bármikor robbanásra kész indulat, melyet bárhol, bármikor pozitív, vagy negatív irányba fordíthatnak. Szemükben valami állatias sötétség lakozik. Nem látunk beléjük. Azt látjuk, hogy makacsok, akaratosak. Haladnak pályájukon, mintegy súrolva egymást, a saját kis elképzeléseik irányába, befolyásolhatatlanul, öntörvényűen. Mozdulataik csupán rángások.

A VÉR ÚTJA Napjaink embere a kivégzéseket, a vért, drámát nem nyilvános helyeken, tereken szemléli, hanem kényelmes otthonában, puha foteljából.

Mundruczó A 78-as Szent Johannájában a felfokozódott erőszak, a mindent elárasztó vér látványvilágán nevelkedő társadalmat leplezi le.

Azért az agresszió, a vér útján kívül vannak más utak is.

SZENVEDÉLYEK ÚTJA Makk hősei mindig szenvedélyesen képviselnek valamit: szerencsejátékot, várakozást, szerelmet, politikai meggyőződést... Mint például A játékos (1997) című filmjében. A végletekről úgy beszél, mintha a világ legtermészetesebb dolga lenne.

PÓTSZEREK ÚTJA Az űrt valamivel pótolni kell – mondja a Cukorkétség című Hazai Attila- Pohárnok Gergely film. A világ édes ízét mesterségesen pótolni kell, pótszerekkel, például mesterségesen előállított cukorral. Cukorkákkal, csokival, süteményekkel, bon-bonnal, fagyalattal,... Vagy ott a cigaretta, hogy füstje kitöltse a belőlünk kiáramló ürességet.

„És el kell mozogni. És mindig kell valami pótszer. Nemcsak a konkrét drogok, kábítószer. Minden pótcselekvés, a teljes, tiszta és igaz szeretettől eltérő gondolat és szó kábítószer: mindaz, ami épp azért nincs, mert kizártam életemből, mert bezártam magamat előtte.” (Pasolini)

ÖSSZETARTÓ UTAK/ ÚT A SZERELEMBE Fésős András Balra a nap nyugszik(1999-2000) című filmjének története bűn és szenvedély köré szövődik. Szétváló és összetartó utak rendszerére épül, a bűn és a magány útja a szerelemben találkozik és ezáltal mintha megtisztulna.

Janisch Attila: Hosszú alkony (1997) – ÚT ÁLOM ÉS VALÓSÁG KÖZÖTT / ÚT A VÉG FELÉ / KÖRKÖRÖS UTAK Ez most kezdődik vagy véget ér ? „(Pessoa) Ez az álom most kezdődik vagy véget ér? Meddig álom és mikor kezdődik a valóság ? Egyáltalán, létezik ilyen határ? És ha valóság, csupán azért az, mert én látom, hallom, tapasztalom ? És mi van akkor, ha ő/ ők nem látja/ ák ? Akkor már fikció ?

A valóság lehet rém/álomszerű, megdöbentő, hihetetlen, abszurd, groteszk, irracionális... És egy álom pedig nagyon is valóságosnak tűnhet fel. Az álom ott lebeg élet és halál között. Mi történik, ha ez a kettő – valóság és álom – összekeveredik?

És egyáltalán, mi az a valóság? Van-e, létezik-e olyan? Mi az, amiben megkapasz? Van-e olyan fix pont? És mikor történik mindez? Amikor már majdnem elhitted, hogy megálltál az időben, mint egy festmény vagy szobor.

Előfordulhat, hogy a nagy erőfeszítésekkel felállított és immár megszokott rend egyszerűen felborul vagy megcsúszik. És te is csúszol vele. Mindaz amit keserves munkával létrehoztál, összeraktál, hirtelen nyelvet ölt neked. A tény, hogy láthatsz nap mint nap és még hozzá is érhetsz tárgyakhoz, növényekhez, emberekhez, azzal az illúzióval kecsegtet, hogy talán már ismered is őket. Hazudsz magadnak. Másként nem is tehetnél. Körülbástyázhatod magad szerepekkel. De a halál veled jött. Mindig is itt volt. A nyomokban. Csak lehet hogy nem vetted észre, mert olyan mint az árnyékd. De ott van. És vár rád, csendben, magabiztosan, nyugodtan. A halál megkérdőjelezi mindazt, amit addig felépítettél. Kinevet. Játsszik veled. Megtréfál. És kényszerít, hogy te is beszállj játékába.

A főszereplőről nem sokat tudunk, de nem is szükséges, mert a múltját elveszti. Valami olyannal szembesül, ahonnan visszatekintve a régi érvényét veszti. Azzal az önmagával szembesül ebben a tájban, amelyben már nem érvényesek az előző dimenziók. Ez a hely, éppúgy, mint a korábbiak, nem létezik az akarata számára. Elveszett a térben. Sem előre, sem visszafelé nem menekülhet.

A szereplő egyfolytában vándorol, úton van. De merre tart valójában?

És mi történt valójában? Elaludt, és azt álmodta hogy leszáll a buszról? Vagy csak később aludt el? Vagy még előbb aludt el és azt álmodta, hogy elalszik és mind a két előbbi álmot csak álmodta? „Mint a kínai dobozok, amelyek mindegyikében egy kisebb van, úgy tűnt, a valóság egy álmot tartalmaz, az meg egy valóságot rejteget és az is egy újabb álmot, és így tovább a végtelenségig.” (Alberto Moravia: A megvetés)

Az élet és halál közti átmenet hallucinatív látomássá válik. Valóság és álmok határvonalai egybemosódnak. Nincs valóság és nincs álmok.

Most te ágazol, válsz ketté vagy az út? Nézzük Altorjay Gábor Punta Grande című filmjét. Mi van az út végén? Van-e ott valami? Vagy csak te vagy ott? Az ott nem a tükörképed? KETTÉHASADT UTAK.

Hova vezet ez az út? Hogyan alakítanak, befolyásolnak utadon a váratlan, külső események? Meddig tolod/ tolhatod a határvonalakat? Hol végződik az utad?

Egy család kirándulni indul. Látszólag idilli a kép. Akár egy reggeliző boldog család egy reklámfilmről. Vagy egy autóreklám, benne a „tökéletes családdal”. Úgy tűnik minden tökéletes. Vagy mégsem? Ez a boldogság megkarcolódnak látszik, ezt sejtetjük már a film elején, hiszen a család eltéved az útján. Fogalmuk sincs, hol vannak. Valahol vannak, ezen a bolygón.

Mondhatjuk, mindenki anyagi biztonságra, családi harmóniára vágyik. Kell enél több? Kell... A kirándulás: a váratlan csábítása. A vonzó benne az idegenség. Az idegen csábítása. Ha tetszik neked az idegen, miért tetszik? A csábítás szabálya: a titok. Vonz, mert ő egy másik. És csakis a Másik az, aki lehetővé teszi a számomra, hogy ne ismétljem magam a végtelenségig. Egyfajta csalétek. Mit tudsz kiragadni belőle? Ebből a másféléből? És mi az, amit hazavinnél? Mit vinnél magaddal? És mi alapján hozod meg döntésed? Hogyan választasz? Tudsz-e választani? Tudsz-e dönteni? Kell-e választani? Lehet-e választani? Mi vár az utazás végén? A kaland? Ez a megfoghatóbb valami. Ha nem vár az utazás végén semmi sem? Akkor nem voltam sehol? Ha nincs kaland? Akkor hol jártam? Csak akkor érzem, hogy jártam valahol? Mi az, amit keresek? Az út végén vár valami rám? Az új? Miért utazom?

Hogy végül is szembesüljem a ténnyel, hogy meglessem azt, hogy más, aki az Idegen, hogy teszi, hogy csinálja ugyanazt, amit én?

Az utazással, ahogy nőnek a kilométerszámok, úgy az eddigi életem is mögém kerül, kissé mintha zárójelbe is kerülne, más szögből nézek rá. Zárójelbe is tehetem, hisz ott az újdonság ígérete. Eldobhatom-e azt ami mögöttem van? Választhatok-e egy új életet, ha a régi már nem kell nekem? Talán csak azért nem kell, mert már meguntam, mert nem elég izgalmas, eseménydús... Miért ragaszkodom a régihez, ha egyszerűen csak itt áll előttem a vadonatúj?... Az is ugyanaz, a régi mása, de én ezt akkor talán nem veszem észre. Talán mert nem akarom. Mert az még jobban csillog. És mi van akkor, ha az újat is és a régit is meg akarom ragadni? Ha én mindkettőt akarom egyszerre? Ha nem tudok dönteni? Ha az új ugyanúgy csillog, mint a régi és én akkor mindenesetre azt is akarom. Hát ha lehet, akkor miért is ne? Miért hagynám ki? Itt áll előttem... Az enyém... Megérintetem... Még akkor is ragaszkodom hozzá, ha az pontosan a tükörképe a régiem. Vagy majdhogynem.

A szereplők messzire indulnak, de végül mégis mintha ugyanoda érkeznének, mint ahonnan elindultak. Nem mennek tovább. Nagyon úgy tűnik, a választás csak illuzórikus. Tulajdonképpen a tükör meghosszabbítását választottam. A változás nem valóságos változás. Ugyanazt ugyanazzal- idem per idem. Elutaztak „a világ végére”, a világ végéig, hogy ugyanoda jussanak, ahonnan elindultak. Valójában sehol sincsenek. A szereplők mintha saját tudatalattijukba szálltak volna alá. Önmagukkal találkoznak ezen az úton. Saját perverziójukkal, mazohizmusukkal, elfojtott szexualitásukkal, agressziójukkal. A boldogságmitosz széthull, lelepleződik. Ha a felkínált áldozat ugyanolyan lényegű (lényegtelen) mint az elérni kívánt cél? Akkor hogyan döntök? Ha mindkettőt szeretnéd egyszerre, hát válaszd mind a kettőt!- mondják a film szereplői. Nem kell döntened. Egyszerre vagy itt is meg ott is. El-mehetsz is, meg itt is maradhatsz, ugyanabban a pillanatban.

ÚT ONNAN IDE – INNEN ODA Bollók Csaba: Észak, észak (1999) című alkotása itt játszódik Magyarországon, talán valahol északon, valamikor mostanában, ennél többet nem tudunk meg.

Az égtájak között elakadt hősök ide-oda vergődnek. Ezen a vidéken az ottlakók éppoly idegenek mint az utazók. A figurák tulajdonképpen meghatározott úti cél nélkül egyfolytában vándorolnak, úton vannak. Úgy gondolom, számukra nem különösebben fontos, hogy egy konkrét helyre megérkezzenek. A lényeg az állandó mozgás. Szinte minden szereplőhöz tartozik valami jármű: kisvasút, bukósisak, bicikli, kocsí. Mind a mozgás, a tovamozdulás, a száguldás szimbólumai. Eszközök a mozgáshoz, s melyek a mozgás illúziójával ámítanak.

A táj nyugodt biciklizéssel, az alig sietős biciklizés sebességével gördül elénk, úgy, ahogy a szereplők is mozognak ebben a térben. Valójában senki sem siet. Bennünk él a vágy a változtatás, az új iránt, de mégsem elég erős. Valahogy túlságosan ráérős. Már egy rablótámadás sem vehető komolyan. Túlságosan emberközeli, ebben sincs semmi meglepő. És nem is félelmetes. Egyik figura sem az. Inkább groteszk, parodisztikus a szituáció. A moccsatlan táj is elringatja a benne élő figurákat.

CSODÁK ÚTJA /BUKOTT ANGYALOK ÚTJA Kamondi tája a Halálutak és angyalokban holdbéli, sivár, olyan, mint egy apokalipszis utáni színtér, amely halálútjain, csigavonalai mentén bukott angyalok járnak körbe-körbe.

MISZTIKUSOK ÚTJA/ CSODABOGARAK ÚTJA A transzcendencia még itt van: körülöttünk, bennünk – üzeni Enyedi Ildikó filmje, a Simon mágus. A csoda közöttünk és bennünk jár-ke. Itt tanyázik. Itt szuszog. Itt lapul és lófrál. Sír és nevet. Settenkedik. És ordít. És visít is... hangtalanul. Előtted. Mögötted. És benned.

A csoda csendet kíván. Csend övezi. A lélegzet is megáll egy pillanatra, hogy a szuszogás se zavarja. És a mozgás, a mozdulat egy szempillantásnyi időcskére, egy iciri- piciri időszeltekére megáll. A száj, mely ha beszédre nyílt, félúton megdermed. Még a légy se zümmög. A szemek kinyílnak, mint valamiféle tavirózsák.

Péter és Simon. Két különböző figura. Egymás ellenpólusai.

CSALÓK ÚTJA/ SZEMFÉNYVESZTŐK ÚTJA Kamondi Zoltán Az alkimista és a szűz című filmjében a misztikum az olcsó szemfényvesztés szolgálatába szegődik.

Az értelmiségi itt egy közönséges csalóként jelenik meg. A figurák nem tudnak mit kezdeni a bennük rejlő tudással, erővel. A véletlent, és az emberek csodaváró hajlamát kihasználva él az elé táruló lehetőségekkel. Ugyanakkor ez a hamisság vagy ál-mágusi szerep nem lepleződhet le, mert az egyénre bízott, hogy ki miben hisz. „Jogunkban áll”, hogy higgyünk benne.

MESÉK ÚTJA Pálos György- Czabán György alkotópáros Országalma című filmje a mesék birodalmába kalauzol. A realitás és a mese elemei keverednek. Találkozunk különféle csodás elemekkel, aranyhállal, ördöggel. Mátyás király pedig telefonál. A cigány folklór posztmodern gesztusokkal keveredik.

KESERŰ VIGYOR/ PÓZOK ÚTJA Vigyázz, egy életre arcodra fagy, rád dermed a szereped. Pózodba merevedsz. Figyelmeztet Bodó Viktor Citromfeje (2001).

Egész életedben erre a pillanatra vártál, tíz év után végre előléptetnek, megkaphatod az esti híradó műsorvezetői posztját. Ezért gyakoroltad annyit a fapofát reggelente a tükör előtt. Mert nem vághatsz ugyebár akármilyen képet. Ezért igazgatod a frizurád. Tökéletesnek kell tűnnöd. Hogy kifogásolhatatlan legyél. Hogy megfelelj a szabványnak. Nem grimaszolhatsz az utcán, a munkahelyeden. Vigyáznod kell az arckifejezéseidre. Kontrollálni minden erőfeszítéssel. Minden mozdulatod ellenőrzés alatt áll. A nagy gépezet már azt is meghatározza, hogyan gondolkodj önmagadról. Hogy ki vagy. De ki az az „én”? Nem csupán egy felmutatható, esetleges vázlat? Nyilvánvaló, hogy a nevem nem én vagyok, az csak egy azonosító címke. A szokások is eldobhatók kicserélhetőek. Az elvek szintén. Erről nem feledkezhetsz meg. Nem mutathatod ki, hogy mit gondolsz. Érzéseidet, gondolataid arcod felülete nem tükrözheti vissza. Akkor sem, ha a legnagyobb katasztrófa következik be életedben.

Az egyetlen stabil pont mégiscsak az „én vagyok”, ha még ez is megdől, elveszítjük a talajt a lábunk alól. A társadalom csak a személyiség végletekig szűkített részét tűri meg. Mindaz, ami kívül esik ezen, arra nincs szükség, az zavaró, súlyos illetlenség. Takargatnivaló. Kívülálló. Örült. Aki nem tud szembenézni a civilizáció elvárásaival, az végül maga is beleőrül. Ez a civilizált ember végzete.

És ez a te végzeted is. A grimasz rád dermed. Egy reggel úgy ébredsz, hogy vi-csorgó citromfejjé változtál. Nem éppen főreggé, mint Gregor Samsa, már ez is valami, úgyhogy még mindig szerencsésebb vagy, de hát ez is elviselhetetlen. Nem tudsz szabadulni tőle, bár minden igyekezeteddel ezt teszed. Minden vágyad, erőfeszítésed arra irányul, hogy ugyanolyan lehess, mint azelőtt. Nem bujkálhatsz örökké. Mert látnak. Látnak, és az emberek a fejüket csóválják, ha szembe jönnek veled. Tágra nyílt szemekkel, óriásivá dermedt pupillákkal bámulnak rád. És összesúgnak mögötted. Vagy megvernek. Nincs más választásod, be kell illeszkedned. Mindenképp helyre kell hoznod az arcodat. Ilyen pofával, ábrázattal nem mászkálhatsz az utcákon.

Baudrillard írja, hogy manapság már nem érünk rá, hogy identitásunkat levéltárakban, emlékiratokban, valamilyen tervben vagy jövőben keressük. Pillanatnyi

emlékezetre van szükségünk, azonnali kapcsolásra, valamiféle reklám-identitásra, amely azon nyomban igazolható. Az igyekezet célja már nem annyira a szépség vagy a hódítás, hanem a kinézet, a look. Mindenki a kinézetét keresi. Minthogy ma már nem indulhatunk ki a saját létezésünkől, csak egyet tehetünk: látszatot teremtünk. Nem azt mondjuk: létezem, itt vagyok, hanem: látható, kép vagyok – look, look! Ez felszínes extrovertáltság, reklámnak szánt nyíltság, ahol mindenki a maga kinézetének impresszáriója. A look csekély felbontású, minimális kép, akárcsak a videókép, a tapintható kép. A különbözőségekre játszik, anélkül, hogy hinne benne. Nem tesz különbséget. Önmagunknak lenni múltó teljesítmény lesz, folytatás és következmények nélkül, kiábrándult manír.

FECSEGŐK ÚTJA A „Rengeteg” fecsegő emberi arcok közelről, folytonos premier plánban most, a trágár beszéd virágkorában. Sötét vallomás Fliegaufl Benedektől.

Fecsegjünk. Minél többet, minél gyakrabban. És minél hangosabban, hogy lehetőleg mindenki hallja és mindenki minket nézzen és figyeljen. Beszéljünk sokat, de ne mondjunk semmit. Tupírozzuk fel a nagy semmit, hátha majdcsak hatalmasabbnak látszik. És beszéljünk, üvöltsünk úgy, hogy lehetőleg minden mondatunkba szójuk bele legalább kétszer a „bazdmeg” szóösszetételt. Szedd szét, roncsold ízeire a nyelvet. Attól lesz csak igazán vagány, pikáns, valódi. És attól leszünk mi nagyszerű figurák és persze hatalmasak, legyőzhetetlenek, divatos arcok. Mondjunk ki mindent, hadd lássa mindenki a bátorságunkat, mondjuk ki a legocsmányabb, legundorítóbb szavakat, elvégre mi alkottuk őket, nemde? Senkitől és semmitől nem fogunk elpirulni. Hol van már az, amikor is belepirultunk valamibe?! Volt egyáltalán ilyen? Dehogyan volt ilyen. Mi mindig is itt álltunk gátlástalanul. Akár a ruháimat is leveszem a nyilvánosság előtt. Mondjuk a téren. Legyen akár a Nyugati Pályaudvar, mit számít! Hát kit érdekel?! Vegyük fel a maszkot, és mutogassuk magunkat. Pózolj. Rejtőzz álarcod burka mögé. Hátha végül te magad válsz a maszkká, amit hordasz. Elvégre mindig is ezt akartad. A maszkot magadnak készítetted, ezért büszkén viseled. Vagy az is elképzelhető, hogy rádfagyott álarcod alatt nincs semmi más, mint egy következő álarc. Tagadjunk le minden félelmünket, minden kétségünket, még önmagunk előtt is. Nehogy valaki is észrevegye. Leplessük félelmeink, frusztrációnk, bizonytalanságunk, tökéletes árvaságunk a legbrutálisabb, legkönyörtelebbs agresszióval. Sztorizzunk. Találjunk ki történeteket, melyeknek se eleje, se vége, se közepe, de lényeges, hogy minél hangzatosabb legyen és minél magabiztosabban adjuk elő. Magabiztosan játssz, csak úgy nyerhetsz. És mindenkit harsogj túl. Élj a pillanatnak, ne gondolkozz, arra most itt nincs idő, feküdj le korán, holnap dolgozni kell menned, erősnek kell látszanod, kikezdhethetetlennek. Ne hagyj egy rizsszemnyi támadási felületet sem. Támadj, így könnyebben győzol a csatában. Csak a te akaratod számít. Burkolj be mindent úgy, hogy minden a te, csakis a te arcodat tükrözze vissza.

Csakis így zárulhatsz tökéletesen önmagadba. Irtsd ki a gyengédség és intimitás írmagját is magadból, nehogy gyengének látszódj és még a végén nevetségessé válj. És még meglátnád magad a tükör előtt sírni. És ha valamit elrontottál vagy tönkretettél, hát csak lépj tovább, rúgj bele, köpj egyet felette, és vedd le magadról a felelősségérzet, lelkiismeret furdalás terhét az „ennek így kellett történnie”, „nem is történhetett volna másképp” közhelyek figyelembevételével, alkalmazásával.

SZEREPEK ÚTJA – Pater Sparrow: T?ick Fiú és lány. Lány és fiú. Zuhanás, szerepekbe. Most éppen ki az, aki játszik? Most te játszol vagy én játszom? Azt hittem, csak ő játszik. Azt hittem csak én játszom vele.

Vagy mindketten játszunk?

Ez most akkor csak egy fortély, tréfa volt? Egy blöff? Akkor most ki ugrat be kicsodát? Ő ver át engem, vagy én verem át őt? Ki nyert? És egyáltalán ki kezdte? Biz Nappal és éjszaka. Éjszaka és nappal. Fény és sötétség. Ébrenlét. Álom. És ami történik az álom vagy valóság? Mikor is ébredtem? Mi a kettő között a határ? Létezik-e ilyen határvonal? Mi a valóság? Az, amit én érzékelek, látok, hallok, tapintok? De hát álmomban is látok. És mindaz, amit láttam, valóban ott volt, vagy csupán én képzeltem oda?

A történet egyre inkább a bizonytalanságba tekeredik, csavarodik. Amikor felborul a rend, a te rended és visszahull rád, rádzuhan, és minden megkérdőjeleződik, még a te valóságod, identitásod is. És az a kérdőjel, amit rúzzsal írtak fel a fürdőszoba tükreire te leszel.

VALLOMÁSOK ÚTJA A film az egyén széthullása egy elidegenedett társadalomban. Mispál arról beszél, ami ma nagyon nem divat: az érzelmekről. Mert ezekről mintha megfeledkeztünk volna a nagy jövés-menésben. A főhős álmaiba menekül. Rajzokba. Ábrákba. Történetekbe. A képzelet tartományába. A beszürkült monotóniából próbál egy pillanatra kitörni, és egy szempillantásnyira talán sikerül is megszakitania, megállítania a mindent elsöpítő hömpölygést. Egy sikolynyi időszületre az individuuum hallatja hangját. De ennek a pillanatnak ára van.

AZ ÚTBA RAGADVA – Ujj Mészáros Károly: A ház A ház misztikus hangokat hallat, az ottlakók nap mint nap fültanúi lehetnek egy furcsa, erős, dübörgésszerű zajnak. A zaj egy pillanatra kizökkenti mindennapi jövés-menésükből, rutinszerűen végzett cselekvéseikből a figurákat, ekkor egy pillanatra megállnak, fülelnek, de megfajtenni semmit sem tudnak, ezért csupán annyit tehetnek, hogy hozzászoknak. A megszokás semlegesíti a félelmet, így a ház lakói gömbformájukkal nyugodtan, komótosan kanalizhatják tovább levesüket, majszolhatják tovább kezükből a csirkecombot, csoszoghatnak innen oda, onnan ide a térben. A szűk, labirintusszerű térbe még a félelem sem fér be. A transzcendens nem kelt döbbenetet, riadalmat, hiszen elképzelhetetlen számukra. A figurák szinte beleolvadtak, belegömbölyödtek a térbe.

Fekete-fehér képsorok a kis rituáléiba fulladt (öltözés-vetkőzés, táplálkozás...), saját lakásába, saját arcába, önmagába temetett lény szuszogásáról.

ORDÍTÓZÁSOK ÉS KÁROMKODÁSOK ÚTJA/ TRÁGÁR ÚT Jancsó filmjei (Nekem lámpást adott kezembe az Úr Pesten, Anyád!... A szűnyogok...) metszetek világunkból, mely annyira darabjaira törött, összegubancolódott, hogy abszurdáá vált. Zúrzavar, rohanás, ordítózás. Ez AZ ORDÍTÓZÁSOK ÚTJA. Ki és kit öl? Most akkor ki parancsol és kinek? Most éppen melyik szereped játszod? Mi a valóság? Mintha minden kifordult volna a sarkaiból. És leginkább az vált elviselhetetlenné, hogy semmi sem elviselhetetlen. Elvesztettük a fonalat. Mindazt végigkövetni, ami körülöttünk szalad és lappang, öngyilkosság. De kóborolunk vagy téblábolunk itt továbbra is. Igaz, hogy már csak a nevetés maradt. A rendező is erre bízta. Távolságtartásra, iróniára, öniróniára. Önmagunk vizsgálatára alul-, felül és oldalnézetből is.

Ha mindazt felfognám, ami körbevesz, egy széttaposott rongyszőnyeghez hasonlítanék. Hát csak tessék nevetgélni! De ez csupán sötét vígalom. Nem ártatlan, önfeléd. Vidor haláltánc ez. Jancsó ragaszkodik az iróniához, mert „nincs más lehetőség. Azonkívül, hogy hányingerem van, csak röhögni tudok.” – mondja. Ez a film egy fricska mindenkire. És hozzáteszi, hogy ez azoknak a társadalmaknak a története, akik azt játsszák, hogy szabadok, holott nem azok.

Bolygónk taszít, de ugyanakkor vonz is. Egyszerre rút és gyönyörű, lenyűgöző. Egy pompázatos szinkavalkád, amit nem söpörhet el az egyformaság. A világ igenis érdekes.

Kapa és Pepe mindig is itt voltak ezen a bolygón valamilyen alakban. Mint Don Quiote és Sancho Panza, vagy Stan és Pan, vagy Dr. Jekyll és Mr. Hyde, vagy Tom és Jerry. Élő szobrokhoz hasonlítanak, akik mindig párosával állítják ki magukat. Az emberben rejlő kettősséget mutatják be úgy, hogy két személyre is bontják. Sohasem köthetnek békét. Sohasem válhatnak egyformává. Örök viszály, civakodás az életük. De nem is válhatnak el egymástól. Külön-külön értelmetlen az életük. Az egymástól elválaszthatatlanság a biztonság illúziójával kecsegtet, olyan, mintha a haláltól is megvédene. Az élet önellentmondás, folyamatos harc. Ha ez megszűnik, az életnek is vége. Bármilyen szebb, mint a halál.

Kapa és Pepe valójában bohócok. A bohócarc pedig tragikus maszk. A nevetésbe merevedett arc is a halál maszkja. Élet csak addig van, ameddig nevetés van. A páros bohóctréfa modellje úgy értelmezhető, mint az élethez való alkalmazkodás kényszerének, és az ellene folytatott szüntelen ellenszegülés drámája. A színes és a fehér bohóc kettőse a lét polaritását, az életet és a halált is modellálja. A fehér bohóc arca is maszk. Lisztes, sápadt, síri, kísérteties, merev, mozdulatlan, halott. A halál maszkja. A színes bohócé az arca merevedett élet halott maszkja.

Ahol az egyik fél fehér bohóc szerepet játszik, ott a másik színes szerepre kényszerül. Ahol megjelenik a hatalom, ott megjelenik a szolga, és fordítva. Ha a felettes én eluralkodik, akkor az ösztön-én kezd lázadni. Ha az érzelmek kerülnek túlsúlyba, akkor felbukkan az ész, ami megpróbálja visszafogni. És fordítva. Néha az egyik, néha a másik tűnik okosabbnak. Az adott szituációban néha az egyik, néha a másik személyisége látszik megfelelőbbnek. Amit az egyik felépítene, azt a másik lerombolná.

A valóság befoghatatlan, erre már rég rájöttünk, de éppoly nehéz, vagy még nehezebb ezt tudomásul vennünk, szembenéznünk vele. Versengünk vele. Megkettőzünk. Próbáljuk manipulálni, átszabni (mint valami ruhát), lerombolni és újjáépíteni (mint valami játékvárat), kicserélni, helyettesíteni eseményeit és rendjét, egy másik világot emelni fölé. De persze még mindig minden igyekezetünk ellenére, bizony kilátszik az a másik világ. Az, amelyik még nálunk is makacsabb. Amelyik még a mi agyafúrt gondolatainkon, találmányainkon is túlesz. Be kell látnunk még mindig nem mi vagyunk a legerősebbek. De még mindig nem jöttünk rá arra, hogy a hátunk mögött senki sincs. Nem üldöz senki sem. Nincs ellenség. Csak mi vagyunk itt és a bolygó, amin persze mi állunk, bámészkodunk, csoszogunk itt álmosan pizsamánkban és papucsunkban, és szaladunk, rohangálunk, veszekedünk és kiabálunk. És a bolygóval szimbiózisban élünk – vagy talán csak élősködünk rajta... Ha ő nincs, mi nem létezőnk. Még mindig nem sikerült tisztáznunk, hogy még mindig mi vagyunk azok, akik jobban jártunk, hiszen mi szívjuk a vérét. Még mindig mi vagyunk éheesebbek. És hiába tiporjuk el egymást botokkal, ő még akkor is forog tovább a tengelye körül, ha mi már nem.

Hát..., ha áttekintjük a rendezők munkáit, láthatjuk, az eredmény nem túl biztató. A rendezők meglehetősen sötétre festették képeiket. De azért itt vagyunk még... Kapaszkodunk. Mert a világ igenis érdekes. És mi szeretünk nevetni és sírni, ülni és szaladni, civakodni és kibékülni... Berendeztük ezt a kis bolygót kényelmes pamlagokkal, televízió készülékekkel, konyhaasztalokkal, puha fotelekkel... Azért szere-

tünk itt lenni. Jó ücsörögni és báméskodni, szaladgálni innen oda és onnan ide, s úgy tenni, mintha még sok fontos dolog várna ránk.

Valljuk be, azért a sok keserűség ellenére megéri nekünk itt lenni...

Bibliográfia:

- ÁGFALVI ATTILA: Téli táj, bicikli=Filmvilág, 1999.12.sz
BAKÁCS TIBOR SETTENKEDŐ: A csajom, a pasim...=Filmvilág, 2000.9.sz.; A tét nélküli játék képe=Filmvilág, 2001.7.sz.; Filmszeletek a pizza korából=Filmvilág, 2001.9.sz.
BAKONYI-GRUNWALSKY-SCHUBERT-VARGA: Kétezeregről kettőre=Filmvilág, 2002.2.sz.
BALASSA PÉTER: Zöngéetlen tombolás=Filmvilág, 2001.
BALÁZS BÉLA: A látható ember
BÁRON GYÖRGY: Tiszavirág-filmek=Filmvilág, 2001.9.sz.; Umcá, umcá, umcáccá...=Filmvilág, 2001.7.sz.; Káromkodások kora=Filmvilág, 2000.3.sz.
BAUDRILLARD: A rossz transzparenciája. Balassi, Bp. 1997.
BAUDRILLARD: Az utolsó pillanat. Magvető, Bp. 2000.
BAZIN, ANDRÉ: Mi a film? Osiris, Bp. 1999
BEKE LÁSZLÓ: Médium/ elmélet. Balassi Kiadó, Bp. 1997.
BÉRCZES LÁSZLÓ: Hetet-havat=Filmvilág, 2000.10.sz.
Bikácsy Gergely: Kamasz-Budától kamasz-Debrecenig=Filmvilág, 2001.4.sz.
BÍRÓ IVETTE: A hetedik művészet. Osiris, Bp. 1998; Egy akt felöltöztetése. Osiris Kiadó, Bp. 1996; Nem tiltott határátlépések. Osiris, Bp. 2003; Profán mitológia. Osiris, Bp. 1999.
BODÓ LÁSZLÓ: A film mondattana. FEEFI, Pécs, 1998.
BORI ERZSÉBET: Csak lazán=Filmvilág, 2000.9.sz.; Szegény ember nem hazudik=Filmvilág, 2002.2.sz.; Bori Erzsébet:Félkegyelem=Filmvilág,2000.6.sz.
CASETTI: Filmelméletek. Osiris, Bp. 1998.
CHANDLER, CHARLOTT: Én, Fellini. Magvető, Bp. 1998.
CIORAN: A bomlás kézikönyve. Atlantisz, Bp. 1999.
CSEJDY ANDRÁS:Tartós hullám=Filmvilág, 1998.7.sz.
DOBAI PÉTER: Angyali agresszió, Nagyvilág, 2002.
DÖMÖTÖR PÉTER: Márpedig független film nincsen=Szellem Kép, 1997/4.
ENYEDI ILDIKÓ: A misztika vége=Filmvilág, 1998.12.sz.
ERDÉLY MIKLÓS: A filmről. Balassi Kiadó, Bp. 1995.
F.I.L.M. (A magyar avant- garde film története és dokumentumai) Szerk. Peternák Miklós. Képzőművészeti Kiadó, Bp. 1991.
FELLINI: Mesterségem, a film
Film enciklopédia. Szerk. Török Zsuzs, Balázs Éva. Glória, 2003, Bp.
FORGÁCH ANDRÁS. A megtalált színész=Filmvilág, 2000. 4. sz; Könyörtelenül szelíd szenvedély=FILMVILÁG, 2002.2.sz.
FORGÁCH ANDRÁS-KOVÁCS ANDRÁS B.-SZILÁGYI ÁKOS: A rend éjszakája=Filmvilág, 2001. 2.sz.
GELENCSÉR GÁBOR.A szabadság létező fantomja= Filmvilág, 2002.3.sz.; A Titanic zenekara. Osiris, Bp. 2002; Költött valóság =Filmvilág, 2001.4.sz.
GERVAI ANDRÁS: Mozi az alagútban. Pelikán Kiadó, Bp. 1995.
GRUNWALSKY FERENC: Három szputnyikok=Filmvilág, 1998.8.sz.; Senki sem dadog=Filmvilág, 2000.5.sz.
GYÖRFFY IVÁN: Csodák vására=Filmvilág, 1998.12.sz.; Elvarázsolt kastély=Filmvilág, 1998.12.sz.
GYÖRFFY MIKLÓS: A tizedik évtized. Palatinus, 2001.
HANKISS ELEMÉR: Az emberi kaland. Helikon, Bp. 1999.
HIRSCH TIBOR: Bölcsészek köve=Filmvilág, 1999.11.sz.; Keresd a nőt, aki keres!=Filmvilág, 2000.3. sz; Mátyás király falvédője=Filmvilág, 1998.8.sz.; Semmi sem az, ami=Filmvilág, 1999.1.sz
HORVÁTH ORSOLYA: Kihagyott helyek. Kortárs Kiadó, Bp.1999
JANCSÓ MIKLÓS. Levél H.Gy.-hez=Filmvilág, 1999.9.sz.
JELES ANDRÁS: Büntető-század-napló=Filmvilág, 2000. 3. sz; Régi és új=Filmvilág,1999.12.sz; Teremtés, lidércnyomás=Filmvilág, 2000.6.sz.

- KERTÉSZ BALÁZS: Goljadkin, a civilizált ember=Dosztojevszkij.A hasonmás. Édesvíz, Bp. 1997.
KORNIS MIHÁLY: Pont éppen soha=Filmvilág,
KOVÁCS ANDRÁS BÁLINT: A film szerint a világ. Palatinus, Bp. 2002.
KÖVESDY GÁBOR: A magyar ugaron=Filmvilág, 1998.7.sz.; És mégszem forog=Filmvilág, 1999. 5. sz.
LENGYEL LÁSZLÓ-SZILÁGYI ÁKOS: A globalizáció nyomain=Filmvilág, 1999.9.sz.
MAGÓCSY ISTVÁN: A kép-mutogató=Filmvilág, 2000.3.sz.
MARX JÓZSEF: Jancsó Miklós két és több élete. Vince Kiadó, Bp. 2000.
Mihancsik Zsófia: A bűn iskolái=Filmvilág, 2000.6.sz.
MUHI KLÁRA: A törvény kapujában (Beszélgetés a filmszakmáról)=Filmvilág, 2000.8.sz.; Yuppie-k
legyünk vagy szabadok?=Filmvilág, 1999.5.sz.; A képernyő gyermekei=Filmvilág, 2001.
7.sz.; Kézigránát, levélbomba, szelíd Apokalipszis=Filmvilág, 2001.4.sz.
MÜLLNER DÓRA: Megfelelő emberek=Filmvilág, 2000.5.sz.
NEMES KÁROLY: A magyar film útja. Uránusz Kiadó, Bp. 1990.
NEMESKÜRTY ISTVÁN: A képpé varázsolt idő. Magvető, Bp. 1983.
ORBÁN OTTÓ: Hallod-e te sötét árnyék. Magvető, Bp.1996.
ORMOS MÁRIA: Hú filmemlékezet=Filmvilág, 2001.4.sz.
PACZ FERENC: Mindenszentek és Halottak között. Pier Paolo Pasolini
PÁLOS GYÖRGY: Országalma=Szellem Kép, 1997/4.
PÁPAI ZSOLT: Jövő idő=Filmvilág, 2002.3.sz.
PAQUET: René Magritte. Taschen/Vince Kiadó, Bp.1992
SCHUBERT GUSZTÁV: Eltékozolt fiúk=Filmvilág, 2000.2.sz.; Gengszerek és angyalok (Játékfilmek)
=Filmvilág, 2001.4.sz.; Történelem a föld alatt=Filmvilág, 2000.3.sz.; A rejtőzködő évtized=
Filmvilág, 2002.3.sz.
SÍPOS JÚLIA: Menekülés a rövidfilmbe=Filmvilág, 2001.7.sz.
Somogyi Marcell: Elvonó= Filmvilág, 1999.6.sz.
Stóhr Lóránt: Mélyebb értelem?=Filmvilág, 1999.12.sz.; Vigyori=Filmvilág, 2001.7.sz
SZABÓ GÁBOR: Filmes könyv. Ab Ovo, 2002.
SZÉKELY GABRIELLA: Nagyjuli=Filmvilág, 2000.5.sz.
Tamás Amaryllis: Nem kor-szerű történet=Filmvilág, 2000.6.sz.
TARKOVSKIJ: A megörökített idő. Osiris, Bp. 2002.
VARGA BALÁZS: A másik ország=Filmvilág,2000.5.sz.; Entrópia=Filmvilág, 2002.2.sz.; Külön
utakon =Filmvilág, 1999.5.sz.
VASÁK BENEDEK BALÁZS: Egy a sok közül=Filmvilág, 2000.5.sz.
VÉGSŐ ZOLTÁN: Hurrá, nyaralunk!=Szellem-Kép, 1997/4.
<http://emc.elte.hu/>
<http://www.filmkultura.iif.hu>

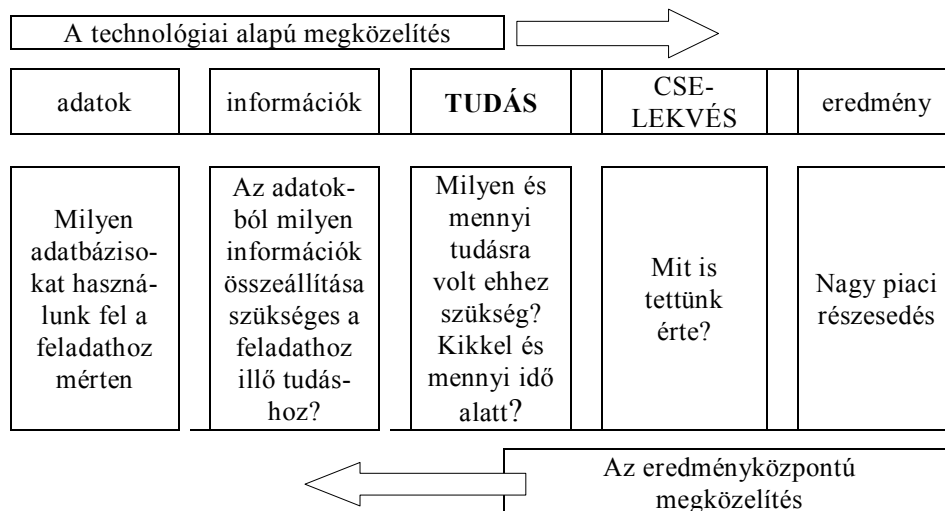

KRISZTIÁN BÉLA

A tudásmenedzsment gyakorlata

A MTA Vezetés és Szervezéstudományi Bizottság Tudásmenedzsment Albizottsága nagy érdeklődés mellett 2005 február 16-án tartotta meg ez évi első workshopját. A tudásmenedzsment, mint elmélet és gyakorlat közfigyelem tárgya. Noszkay Erzsébet, az Albizottság elnöke lényegre törő bevezetőjében azokra a kívánalmakra és teljesíthetőségekre koncentrált, ami ma meghatározó az egyre szélesedő munkában. A találkozó alapgondolata és irányított tárgyalási folyamata gyakorlati célt tűzött ki „Hogyan és milyen módszerek felhasználásával építhető ki egy valódi tudásmegosztó team?” A PhD folyamatban résztvevő Tomka János, a KPMG-BME Akadémia, KBA Oktatási Kft. ügyvezető igazgatója elemző előadásában rendszerelvű megközelítésben tekintette át a szervezeti tudásmenedzsment kérdéseit. Több vállalatnál (AMRO, TEXACO, Johnson and Johnson, stb.) végzett kutatásai nyomán a szakmai közösségek (communities practice) szerepét és hatékonyságát elemezte. Fókuszába a megoldásmódokat tette. Kifejtette a team és projektmunkán túlmutató szakmai közösségek szerepét. Ezzel a tudásmegosztásban bizonyítottnak látja a szakmai közösségek meghatározó szerepét. A workshop, amelyet Bögel György irányított sokféle oldalról eredményes felvetésekhez vezetett, de a lényegi megoldást a tudás feltárhatósága és alkalmazása tekintetében nem véglegesített.

A tudásmenedzsment – folyamat

1. ábra: A tudás információs értéklánc-alapú megközelítése

Az információs értéklánc-alapú tudás megközelítésben (1. ábra) a tudásmenedzsment a szervezetben felhalmozott/felhalmozódó tudások tudatos kezelésével igyekszik azokat az eredményesség érdekében összehangolni. A megközelítések

sokasága mentén eddig elsődlegesen az informatikai oldalú igyekezet szembetűnő, ténylegesen itt mutatható ki valamiféle eredmény. A kérdés változatlan, a tudás miképpen szervezhető és tárható fel minél eredményesebben, adott helyzetekben hogyan mozgósítható hatásosan, a személy miképpen adja át tudását a kölcsönös érdekek (vagy azok nélkül) kapcsolatában folyamatosan vagy időlegesen? Mi az az identifikációs szint, amiben, és amikor a személy tudása szükségszerűen rendelkezésre áll, és a sort még folytathatnánk. A kérdések önmagukban és a szervezeti folyamatokban nem egy feltétellel kapcsolódnak. Az egyes részletek feltárása (pl. az információs rendszerek, a virtuális tanulás, a távmunka vagy távoktatás) mind a tudás célorientált felhasználásának jobbá tételére irányul.

2. ábra A szervezeti tanulás kognitív és tanulási oldala¹

	Nincs kognitív változás	Érvényesül a kognitív változás
Nincs magatartási változás	1. Nincs szervezeti tanulás	3. Új felismerés, az értelmezésekben bekövetkező változás, szemléletváltás, amelynek nincs közvetlen magatartási vonzata. Lehetőség a magatartás-változásra.
Van magatartási változás	2. Másként alkalmazott megoldások sematikus átvétele, minták nyomán történő tanulás. Magatartás változás vagy kényszer hatására vagy (egyhurkos) tanulás eredményeképpen.	4. Új felismerések, értelmezések. A szemléletváltás eredményeképpen újszerű szervezeti döntések, a szervezeti magatartás tartós megváltozása (kéthurkos) tanulás eredményeképpen.

Korábbi, a tudástranszferrel összefüggő kutatásaink során kirajzolódott a tudás (a szellemi tőke) komplex, adaptív rendszer jellege,² továbbá, hogy a tudástranszferben a konceptuális (gondolati) és az operációs (működési) tanulás folyamat valósul meg (2. ábra). Ennek alapján a tudástranszfer folyamatában a/a személyes tudás

szervezeti tudássá alakul, b/ a személyek rejtett (tacit) tudása kifejezhető, nyílt (explicit) tudásként jelenik meg. A rejtett tudás felszínre hozására Nonaka és Takeuchi a tudástípusok lehetséges átalakítását követi (3. ábra), amely a szocializáció, externalizáció, kombináció és internalizáció folyamatában történhet.³ Ismert az egy- és kéthurkos tanulási elmélet is.⁴ A tudást felhasználók hatékonyságra törekvése újjólag felveti hogyan és milyen módszerek felhasználásával építhető ki egy valódi tudásmegosztó team?

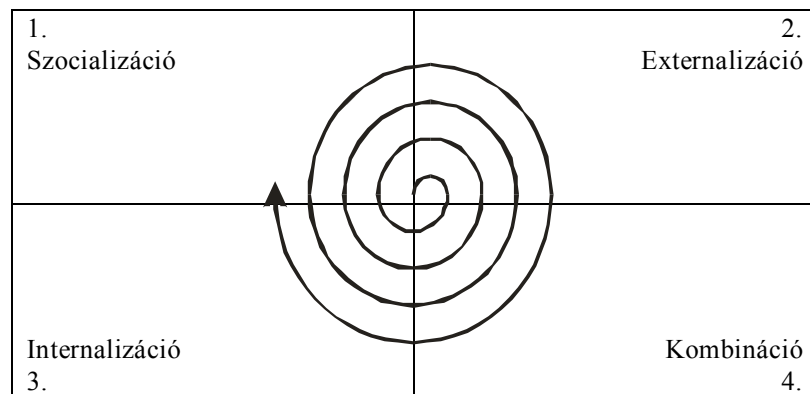
¹ Többek nyomán: Bakacsi (és trs): Stratégiai emberi erőforrás menedzsment. KJK. Budapest. 2000. p.321.

² Krisztián Béla: Tudástranszfer az emberi erőforrásokkal összefüggő feladatok eredményes megoldásáért. Humánpolitikai Szemle. 2000. 6. p. 29-42.

³ Csath Magdolna: Stratégiai tervezés és szervezés a XXI. században. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest. 2004. p.239-241.

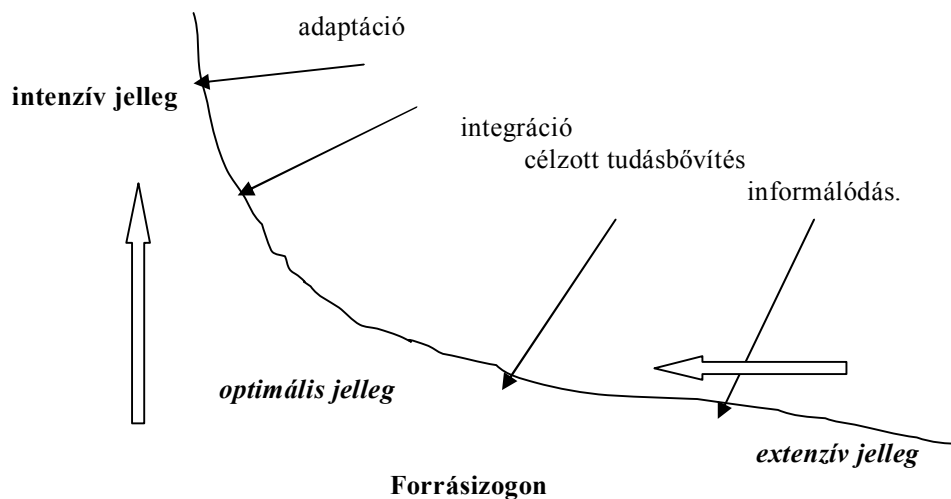
⁴ Stratégiai emberi erőforrás menedzsment. Bakacsi Gyula és társai. KJK. Budapest. 2000. p.323-324.

3. ábra: A tudáspirál (Nonaka–Takeuchi)

A tudás az emberi természetben gyökeredzik, így a cselekvésre készség a világgal a személyiség sajátja –írja Popper.⁵ Hasonlóan foglal állást Polányi is a személy tudását elemezve.⁶ A tudásmegosztó szervezet általános és speciális létrehozására a menedzsment kétféle módon válaszolhat (gyakran egyidőben). Egyrészt fejleszti a szervezet tagjainak magatartási rutinjait és cselekvési mintáit a feladatok jobb és mérhető megoldása érdekében.

4. ábra: A tudáshasznosítás jellege

Másrészt szemléleti és a gondolkodásmódi változtatást kísérel meg. Közhelyként hangzik, de a tudásalapú folyamatokat csak magasan és jól képzett, érdeklődő és munkájáért elkötelezett szakemberek és vezetés képes működtetni. E követelmények korábban is elvártak voltak, de ma fokozott elvárásként vannak jelen. A megfelelő technikai hátterek nélkül a tudáshasznosítás egyenetlen, de valójában ez csak szükséges de nem elégséges tényező. A tudásmenedzsment stratégiai eleme az ember, aki

⁵ Popper, K. D. *The Logic of Scientific Discovery*. Hutchinson, London. 1959.

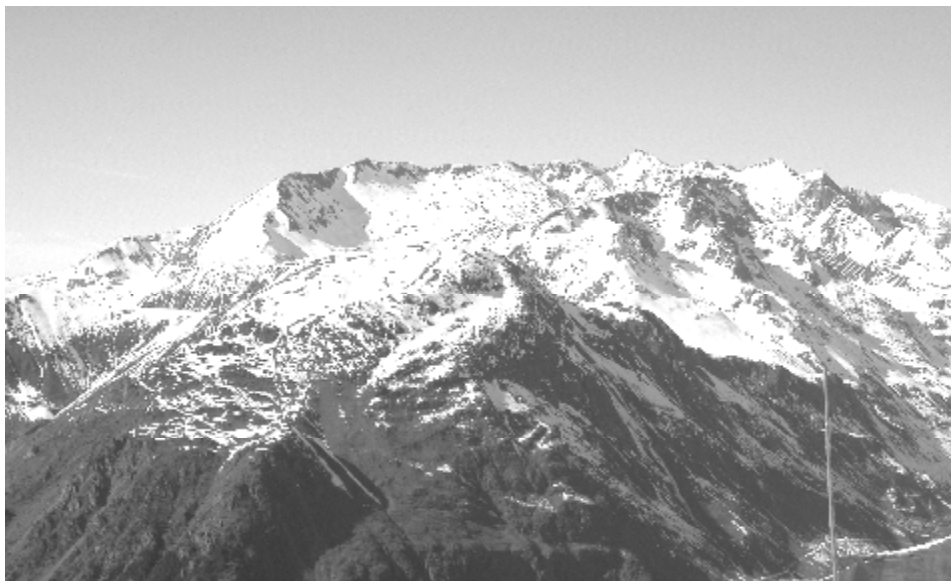
⁶ Polányi Mihály: *Személyes tudás*. Atlantisz. Budapest. 1994.

megfelelő szervezeti kultúrában megfelelő magatartással vesz részt, a tudásértéket teremtő folyamatokban. Az emberek tudásfolyamatban való sikeres részvételének feltételei:

- Az érdeklődés és nyitottság, a kritikus elemzés, a változatokban történő rugalmas gondolkodás, ötletgazdagság és kockázatvállalás, elszakadás a formális megoldásoktól, prekoncepcióktól.
- Az összetartozás és együttműködés készsége. Hit a közös célokban elszántság és következetesség azok megvalósításában. Az együttműködés és egymásrautaltság elfogadása, ennek fenntartására való készség.
- A hasonlóság, amellyel elfogadja az emberi értékeket. Kiiktatja a pozícióktól való függést, mint értékkülönbséget. Az ötletek, javaslatok, megoldások tekintetében azok tartalmát és nem a javaslattevő beosztását tekinteti meghatározónak.
- A bizalom. Kölcsönös bizalom a közös cél érdekében együtt dolgozók között minden szinten és feladatban.

Míndezek a szervezetek intellektuális tőkéje növelésére, az intenzív szervezetfejlesztésre hívják fel a figyelmet, mint a tudástartalom növelése egyik lehetőségére. Ennek nyomán egyre több helyen fogalmazódik meg a szervezet számára lényeges információs és tudásigények felderítése és azonosítása, tudástérkép készítése. Ennek alapján vállalkozhat a szervezet reális önelemzésre, vállalkozási céljai elemzésére, saját erőforrás (tudása) birtokában a potenciális feladat- és partnerelemzésre.

Az emberi erőforrás gazdálkodás sajátos eszközeivel a személyeken keresztül tud élni a tudással. Így felelhet meg annak az elvárásnak, amelyet, mint tudásmenedzsment teljesít: a tudás folyamatos előállítása, megszerzése, tárolása és elterjesztése a szervezeten belül az eredményes és tartós piaci helytállásért.

SÁRI MIHÁLY

Turbóváltozások egyetemei

Recenzió Kozma Tamás: Kié az egyetem? című nevelésszociológiai kötetéről

Vannak könyvek, amelyeket nem tesszük a könyvespolcra, az íróasztalon szervező-dő strukturált káoszban karnyújtásnyira, elérhető közelségben maradnak. Kozma Tamástól megszoktuk, hogy ilyen könyveket ír. A hetvenes években „A nevelésszociológia alapjai”, a nyolcvanas években a „Tudásgyár”, a kilencvenes években a „Bevezetés a nevelésszociológiába” című könyveivel pedagógus-generációk tudományos szemléletét formálta. S ilyen a „Kié az egyetem?” című az Új Mandátum Könyvkiadó gondozásában megjelent új könyve is – CD-melléklettel –, amelyet 2005. január 31-én a Professzorok Házában mutattak be. A könyv a „Bevezetés a nevelésszociológiába” című könyv egy fejezetét tágítja európai és világhorizontúvá, s abban egy évtizedes kutató munka, oktatói tapasztalat halmozódott fel.

A cím kérdésként hangzik el, s az olvasó „tripla csavar”-t érez a tartalmában. A denotatív jelentés síkján szembesül azzal, hogy az egyetemet zárt rendszerként értelmezve, annak bonyolult dimenzióit vizsgálja a szerző, de a felsőoktatás hermeneutikája kutatásában az intézmény rendszerkörnyezetének közösségeit, strukturált társadalmi csoportjait és azok érdekeit artikuláló intézményeket elemzi. A kötet konnotatív jelentés-síkjában egy negatív megközelítés is felsejlik: jó tulajdonos-e az állam, amely fenntartja az egyetemet? A szocializmus utolsó harmadáig egyértelműnek tűnt a válasz. Ekkor a tömegesség még csak a középiskolákat érte el, s szelektálta az általános iskolát végzeteket szakmunkásképzőbe, szakközépiskolába/technikumba és gimnáziumba. Az egyetem természetesen a „dolgozó népé” volt, amelynek szentélyébe a proletár és paraszt származású, jeles és kitűnő eredménnyel érettségizett KISZ-es mozgalmi múlttal léphetett be. Ekkor még a tanárok név szerint ismerhették a hallgatóikat.

Helyesen érzékeli Kozma Tamás, hogy a kilencvenes évek új kihívásai kényszerítik rá egyetemeinket is a változásokra. A szerző a felsőoktatás expanzióját is a kihívásokhoz sorolja: ez részben a felsőoktatás eltömegesedését foglalja magába, amelynek társadalmi-gazdasági okait elemzi, s jelzi, hogy az intézményes nevelési-oktatási folyamat belső súlypontjai megváltoztak, a gyermekkorról áttevődtek az ifjú és felnőtt korra. Az interregionális, internacionális és interkontinentális migráció új munkaerő piaci helyzetet teremtettek, különböző kultúrák paradigmái csúsztak egymásra, s teremtettek multikulturális viszonyokat. (Új népvándorlás)

Az oktatáspolitikai válaszok Európa boldogabbik felében kevésbé késtek, a felsőoktatási rendszer diverzifikációja, a neoliberális államtalanítás, a privatizálás, a virtuális egyetemek megszületése (távoktatás és e-learning) azonban a volt szocialista államokat is viharos gyorsasággal elérte. Az egyetemek politikai és szakmai irányításában új szervezetek és függési helyzetek keletkeztek. Az új egyetemek adhocráciáját (menedzsment) azonban Kozma Tamás felkészületlennek véli a liberá-

lis piaci viszonyok között. A reformjelenségek számba vételéből kiemeljük itt az egyik reform-vita témát az intézmények integrációja-dezintegrációja kérdéséről. Kozma természetesnek véli a kétféle folyamat létét, de az erőltetett fővárosi, s integrálásra alkalmatlan regionális egyetemi összevonásokat nem helyesli.

A kötet második nagy fejezetében a felsőoktatási szervezetek belső és külső rendszereinek dialektikus kapcsolatát, szükségszerű egymásrataltságát vizsgálja. Egy intézmény székhelye, az elhelyezés, az épület, az intézmény elnevezése túlmutat önmagán, ezek egyúttal szimbólikusak és ezáltal üzennek. Megállapításaival egyet érthetünk. Az integrációs folyamat megdöbbentő élménye volt, hogy Kossuth Lajos, József Attila, Janus Pannonius egyetemek nevét törölték, s ezzel törölték az egyetemek városhoz és régióhoz való szerves tartozását is.

A kötet szerzője elméletileg megalapozza a felsőoktatási rendszerek modellszerű vizsgálatát, részletesen bemutatja a formális és informális szervezetek egyetemi alrendszerait, mielőtt azokat önálló fejezetekben taglalná. Eredeti a vizsgálati szempont, amely szerint közelít az egyetemet használók köréhez. A hallgatók képezik az egyetemek egyik dimenzióját, az egyetemi campus ad mindehhez keretet, amelynek életciklusaira is rámutat a kötet. Elkülöníti ettől az oktatók világát, akik egyszerre lehetnek tudósok, tanárok, kutatók és hivatalnokok, átélve a különféle lehetséges szerepek konfliktusait is.

A szerző kiválóan ismeri az egyetemi adminisztrátorok és menedzserek világát, akiknek nem oktatási, hanem fenntartói, igazgatási és fejlesztési funkcióik vannak, s szervezetszociológiai tiszta fogalmakkal operálva választja el a rendszereiket az egyetem más funkciójú rendszereitől. Kozma Tamásnak határozottan az a véleménye, hogy az egyetemi menedzsment nem a rektor körül szervesül, s ehhez mellékeli a lehetséges menedzser modelleket.

Szerencsésen exponálja azt az átmenetet, amikor a felvételizőből hallgató, a hallgatóból munkavállaló lesz, s ebben a minőségben épít kapcsolatot a munkaadóval, akivel az egyetem is kontaktust tart. A szerepváltás persze stratégiaváltással is jár.

Az egyetem rendszerint egy régió városközpontjának felsőfokú intézménye is. Tér-informatikai nézőpontból megismerjük az ország műveltségi térképét, a felsőfokú intézmények regionális hálózatát, a felnőttképzés és felsőoktatás interferenciájában megfogalmazódó új jelenségeket: a posztgraduális képzés is eltömegesedik, a harmadfokú képzés (felsőfok) Magyarországon is közelíti a 40%-ot, a „negyedik” képzés pedig a fejlett európai tőkés államok felsőfokú felnőttképzési jelensége.

A könyv erénye, hogy fejezetenként gazdag szakirodalmat tár az olvasó elé, tematikus gyűjteményt ad a kutatók és diplomamunkát készítők számára is. Friss külföldi szakirodalom mellett az „időtálló”, „bevett” akadémiai tudományok alapművei sokaságát vonultatja fel a szerző, de aki inter- vagy multidiszciplináris jellegű kutatásokra vállalkozik, az is gazdag forrásanyagot talál a műben. Kozma Tamás könyve izgalmas olvasmány, a hajlékony elmének tudományos kaland élményét adja. Eredeti és sokdimenziójú nézőpontja, s irigylésre méltó eleganciával és elmélyültséggel használja a szakirodalmat. A folyamatok és statikus helyzetek, a dolgok változásban való bemutatása, a tér és társadalom, az intézmény és közösség sokoldalú kapcsolatának, egymásrataltságának szinte képletszerű tiszta tudományos megfogalmazása, a legbonyolultabb dolgok világos, közérthető mondatokba foglalása, a jelenség és a törvényszerű természetes összekapcsolása és a lényeg megvilágítása jellemzi ezt a művet.

KRISZTIÁN BÉLA

A múzeumok, mint a tanulás helyszínei Museums as learning places

Múzeumpedagógiának is nevezhetnék a PTE-TTK-FEEFI Regionális Lifelong Learning Kutatóközpontja új kötetét (projektvezető: dr. Koltai Dénes), de a kötet túlnyúlik a csak pedagógia körén. Olyan nemzeti és európai kulturális-társadalmi beágyazásban, foglalkozik a múzeum, mint a felnőttek tanulási színtere kérdéseivel, amely alapokat nyújt további, átfogó kutatások megvalósítására e meghatározó tárgykörben. A múzeumi hálózat ugyanis adott, a módszertani kezdeményezések és kultúrakutatások lehetősége így széles alapokon foghatja át a globális keretekben érvényesítendő nemzeti kultúrák sajátos erősítését.

A nagyívű kutatást 1995-ben a Bajor felnőttképzési Szövetség kezdeményezte, amelyhez tizenöt ország csatlakozott és vett részt. A nemzetközi kutatási programban az aktív múzeumi tanulás kérdéseivel több ország szakértői foglalkoztak.

A kötetben öt főfejezet vezeti az olvasót a sokrétű ismeretkörben. Ezek: 1/ Három EU támogatott projekt (Socrates felnőttképzés és Grundtvig), 2/ Felnőttoktatás-új látomások az élethosszig tartó tanulás és a múzeumok viszonyrendszerében, 3/ Látogatók, tapasztalatok, 4/ Professzió-kultúrák közvetítés, 5/ Európai esettanulmányok. A kötetet a felkészülést segítő Curriculum rész egészíti ki. A kutatás eredményeinek eddigi részét ebben a kötetben jelentette meg a PTE TTK FEEFI.¹

A FEEFI munkatársai a múzeumpedagógia és a közintézményi felnőtttanítási lehetőségek kihasználásában régtől tudatos munkát folytatnak. A fenti program hazai előzményeit több múzeumi program jelzi,² ezek a fenti programokba történő kapcsolat előzményeiként is tekinthetők, így a bajor kezdeményezés termékenyen hatott az új kutatásban történő hazai részvételre is.

A Mecseki Szénbányák művelődési rendszerében működő múzeumi gyűjtőmunkát és hagyományörzését koordinálta annakidején dr. Koltai Dénes, amikor a Szénbányák egyik művelődési területének irányítója volt. Az 1960-as évek múzeumfejlesztése majd a hetvenes évek elején meghirdetett országos múzeumpedagógiai kezdeményezés során a Kulturális Minisztériumnak a Múzeumi Hónap alkalmából meghirdetett pályázatán, a Tanító Múzeum pályázaton dr. Krisztián Béla első díjat nyert.³ A Tájak és Korok Múzeumok programjában, az 1980-ban meghirdetett pályázaton szintén díjazást nyert egy, a szakmunkástanulók számára összeállított és

¹ A MUSAEAM program. Projektvezető dr. Koltai Dénes. A múzeumok, mint a tanulás helyszínei – Museums as learning places-Lernmuse – A Socrates-Accompanying Measures. Szerk.: Jutta Thinesse-Demie és -Németh Balázs. PTE TTK FEEFI. Pécs. 2004. (137 oldal)

² Pl. az 1974-től folyó Tanító Múzeum-mozgalom, amelyet a Múzeum és Közönség program kiadványaiban ismertettek a Múzeumi Restaurátor és Módszertani Központ rányitásával. Egyik, a pályázatokat részben feldolgozó kiadvány a Múzeum és Közönség 1978. Budapest. 1978.

³ I. Díj. Dunántúli Napló, 1979. szeptember 29.

előzetesen kipróbált program.⁴ A szakgyűjtemények nevelő és tanító szerepének kimunkálása során készült el *Az építészeti kultúrára nevelés lehetőségei a szakmunkásképző iskolákban* (Indoklás, kiadványterv – részletes tematikával).⁵ Az egyetemek és a szakközépiskolák meg a szakmunkásképző iskolákban történő építészeti kultúrára (az új városképek védelme, az esztétikai környezet felnőttnevelő hatása) gyakorlati program osztályfőnöki feladatként is tantervekbe került.⁶ A bányászati muzeológia a szerveződő bányászati gyűjtemények során szintén a figyelem körébe került. Így született meg a *Skansen – Gondolatok a bányászati muzeológiáról* című munka, amely módszertani ajánlást adott a múzeumi lehetőségeket ki- és felhasználó pedagógusainak valamint tanulóinak.⁷ Ennek gyakorlati megvalósítása a komlói múzeum adta lehetőségek körében történt.⁸

Ez a kötet, amely a pécsi Lifelong Learning Kutatási Füzetek első száma, a széleskörű nemzetközi munka eredményeinek egy részét tartalmazza. A szerzők különböző oldalokról, az elméleti megközelítéstől az alkalmazás széles gyakorlatáig sokrétűen foglalkoznak a múzeum meghatározó és aktivizáló szerepével. A nemzetközi szerzőgárda: Alan Chadwick, Christopher Naylor, Claude Forteau, Ekkehard Nussl, Ellinor Haase, Hella Krusche, Jean-Cristophe Ammann, José Gutierrez, Jutta Thinesse-Demel, Koltai Zsuzsa, Massimo Negri, Németh Balázs, Paolo Frederighi, Pat Davies, Paul Bélanger, Peter Jenkinson, Richard Sandelli, Sylvia Lahav, Szabó Szilvia, Tamás Vásárhelyi, Viviane Reding és Wim van der Weiden.

A kötet ajánlásai a jövőre mutatók. A múzeumi elkötelezettségtől az aktív, motíváló lehetőségek folyamatos fenntartásának szükségességétől a múzeumpedagógiai tanárképzésig egyaránt fontos tennivalók megvalósítására a feltételek adottak. A nemzetközi kapcsolatokban megvan az erő ezek végrehajtására, melyben a FEEFI koordináló szerepe erőteljes.

4 Szakmunkásképzős múzeumlátogatók – III. évfolyam programja. Művelődési Minisztérium. Budapest, 1980. október.

5 Építészeti emlékek - tájékoztató látogatás a bányavidék régi és új létesítményei között. Munkaügyi Minisztérium. Módszertani Intézet. Budapest. 1985.

6 Az építészeti kultúrára nevelés lehetőségei a szakmunkásképző iskolákban (12+9 p.). Összefoglaló értékelés és méltatás: In.: Építészeti Tanulmány pályázat - 1980. c. kötetben. (A Magyar Építőművészek Szövetsége elméleti közleményei 4. sz. MÉSZ. Budapest, 1982. p.: 286).

7 OMBKE pályázat bányászati-történelem. 1-16. p. OKGT Nagykanizsai Olajipari Múzeum.

8 Jakab Józsefné-Krisztián Béla: Az ötvenéves Komlói Múzeum. Kézirat. 2005.

Abstract

VITÁNYI IVÁN, Professor of Sociology, and a leading expert in Cultural Studies who still contributes a lot to the research work of FEEFI, this year celebrates his 80th birthday. To honour the occasion, an interview was made with him on issues of present cultural conditions of the society, on his interpretations of the latest empirical findings. 3.p.

TÓTH TIBOR: Cost and price of Production and Reproduction in the Agrarian Sector. It was decided in the 1929 Bucharest Conference of the International Agricultural Institute to initiate a new system of data collection in agrarian statistics. Hungarian organizations adapted to the new requirements with ease and precision, they produced the second best representation rate (1,85%) following the Netherlands. The author explores the new paradigm in agrarian economics based on data analysis collected in this framework. 11.p.

OROSZI SÁNDOR: Development in the Theory of Inflation from Phillips till now. Anomalies and disturbances were frequently seen phenomena in the actual functioning of the monetary system. As the state's economic role has become more active, the need has grown to explore the nature and causes of inflation and to be able to calculate the future buying power of money. The author discusses a contribution by a highly influential early theorist on the theme. 17.p.

ZÁDORI IVÁN: SEI Global Scenario Group - GSG scenarios. The Stockholm Environment Institute created the Global Scenario Group in 1995, as an independent, international and interdisciplinary body to be engaged in a process of scenario development. The GSG examines the prospects for world development in the twenty-first century. A central theme is the identification of policies, actions and human choices required for a transition to a more sustainable and equitable future. Scenario analysis aims to illuminate the vast range of possibilities in a structured way. A scenario is a story, told in words and numbers, depicting the manner in which events might unfold. The article is focusing on the GSG scenarios: *Conventional Worlds*, *Barbarization* and *Great Transitions*. 31.p.

TURZÓ BARBARA ÉVA – FARKASNÉ KURUCZ ZSUZSANNA - LÓRÁND BALÁZS: The study examines the changing scene of the Hungarian labour market and analyzes the chances of finding gainful employment for young graduates. Opportunity-wise, the decisive factors seem to originate in the educational system, in the services of the career offices and in the relevant professional experience. The competences expected on the employers' side are discussed as well. 42.p.

VÁMOSI TAMÁS: Regional Integrated Vocational Education Centers. The social-economic changes of the period following the political changes of the 1990-s made the revision of the system of vocational training necessary. The disintegrated institutional system is in need of a thorough reshaping, there are serious and increasing discrepancies between the demands of the labour market and the present structure of occupations and there is an increasing need for cooperation between the owners and the professional organisations at the county and the regional level. The Hungarian education system, with its approximately 1500 institutions is quite disintegrated, which is a clear disadvantage. With the establishment of the *Regional Integrated Vocational Education Centres* (RIVEC) the institutional system will undergo significant changes. However, these changes will raise several questions to which we do not yet know the answers and solutions which will be impossible without local coordination and initiatives. 53.p.

SZEIFER CSABA – TEMESI CSABA: Cultural Revitalization Initiatives – Student Field Research Program in Small Villages. Our first idea was to get cultural manager students engaged for a longer involvement on a common cause. The intention was to create a program which enables the students to participate very actively and which could serve as a joint field-practice for cultural manager students all over Hungary. Ormánság was chosen to be the targeted area as the most disadvantaged small region of South-Transdanubia. As each Hungarian settlement is obliged by the law to draw up a cultural development plan for its own community, the program organizers thought this could be a task which needed community efforts and which would utilize student involvement as well. Eventually seven villages volunteered to offer cooperation on this theme. The whole program takes eleven months – from August 2004 to June 2005. 61.p.

KOLTAI DÉNES – KOLTAI ZSUZSA: The article attempts to explain the role of the museum in the cultural politics of the lifelong learning and the possibilities of adult education in the museum. The authors investigate how this shift in the approach affects the relationship between them. The authors mainly focus on two issues. The cultural mediation and educational activities of the museums on the one hand and the training of museum mediators on the other. 75.p.

HUSZÁR ZSUZSANNA: The Museum as it Remembers Itself. This study focuses on the one hundred year old history of the Museum of Pécs in the historico-cultural developmental context of the European Museums using secondary sources. It also summarizes the general activity of the institute. The study examines the concept of time management as it is reflected in the centenary exhibition "Memory Trace" which will be open to the public at the end of December, 2005. 84.p.

ORNA MAGER: Guaranteeing chances for promoting and integrating females into public administration is one area of policy in which there has been extensive activity in recent years in Israel. This article presents an examination of the gender images and realities. In this study, roles and responsibilities of women in public administration are examined. 98.p.

MAZZAG ÉVA: Chance for equality. (Education and Culture as fields of Social Integration). In the author's research the question posed was whether education and culture could promote the social integration of the handicapped. The answer is that education and culture can play the integrating role only if in these areas equality of opportunity has already been established. The research paper was awarded by the first prize in the National Student Research Conference. (OTDK.) 107.p.

ADORJÁN TÍMEA: The study critically examines the Hungarian film between 1990 and 2004. The author explores how the Hungarian filmmakers see our world, what they consider as important worth telling to the public regarding the choices humans make in their lives. The picture they show is quite alarming. 118.p.

REVIEW: This section contains Béla Krisztián's report entitled *The Practice of Knowledge Management* in which he gives an account of a workshop organized by the Knowledge Management Subcommittee of Leadership and Management Sciences Committee at the Hungarian Academy of Sciences in February 2005. – Mihály Sári reviews in his essay entitled *Universities in Times of Turbo-Changes* a collection of studies in educational sociology written by Tamás Kozma entitled: *Who owns a university ?* – Béla Krisztián discusses the features of a newly published book of FEEFI: *Museums as learning places.* 134.p.